

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE
TASVİRİ FİLLER**

TUĞBA BAYRAKDARLAR

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

EYLÜL 2014

OĞUZ GRUBU TÜRĖ LEHÇELERİNDE TASVİRİ FİLLER

Tuğba BAYRAKDARLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRĖ LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EYLÜL 2014

Yüksek Lisans Tezi kabul ve onay sayfası

Tuğba BAYRAKDARLAR tarafından hazırlanan “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Tasvirî Fiiller” Adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

Çağdaş Türk Lehçeleri, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / ~~onaylamıyorum~~

Başkan: Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / ~~onaylamıyorum~~

Üye: Doç. Dr. Feyzi ERSOY

Çağdaş Türk Lehçeleri, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / ~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 23/ 09/ 2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim.

Tuğba BAYRAKDARLAR

26.09.2014

OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE TASVİRİ FİLLER

(Yüksek Lisans Tezi)

Tuğba BAYRAKDARLAR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eylül 2014

ÖZET

Bu çalışmada Oğuz grubu Türk lehçelerindeki tasvirî fiillerin günümüzdeki durumu incelenmiş, diğer Türk lehçelerinde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan bu özel fiil yapısının Türkmen, Azerbaycan, Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde ne derece korunduğu ve nasıl kullanıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle her lehçeden son dönemlere ait en az üç eser taranıp fişlenmiş ve tasvirî fiiller listelenmiştir. İnceleme sonucunda Türkmen Türkçesinde 21, Azerbaycan Türkçesinde 8, Türkiye Türkçesinde 6 ve Gagavuz Türkçesinde 3 tasvirî fiilin kullanımını devam ettirdiği, bir kısmının ise artık yazı dilinde kullanımdan düştüğü görülmüştür. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamı detaylıca verildikten sonra birinci bölümde tasvirî fiilin tanımı ve birleşik fiiller içerisindeki yerine, Oğuz grubu Türk lehçelerinde tasvirî fiil konusuna değinilmiştir. Ardından tezimizin ana metnini oluşturan inceleme bölümünde alfabetik olarak sıralanan 21 tasvirî fiil; yapı, kullanım ve işlev bakımından tek tek ele alınmıştır. Her fiilin yapı alt başlığında dört lehçedeki sözlük anlamı, ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa ne zaman kullanıldığı ve diğer lehçelerdeki karşılığı verilmiştir. Kullanım alt başlığında, ana fiile getirilen zarf-fiil ekleri taranan eserlerden örneklerle gösterilmiştir. İşlev alt başlığında, aldıkları eklerle göre fonksiyonları belirtilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmamızda incelenen tasvirî fiillerin dört lehçedeki kullanım durumu listelenmiş, ekler bölümünde tablo halinde verilmiştir.

Bilim Kodu : 4.046

Anahtar Kelimeler : Tasvirî fiiller, Birleşik fiiller, Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi.

Sayfa Adedi : 214

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

DESCRIPTIVE VERBS IN OGHUZ GROUP TURKISH DIALECTS

(M. Sc. Thesis)

Tuğba BAYRAKDARLAR

GAZI UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

September 2014

ABSTRACT

This study investigates the current state of the descriptive verbs in the Oghuz group Turkish dialects, and tries to reveal to what extent this special verbal structure, which is used rather widely in the other Turkish dialects, is preserved and used in Turkmen, Azerbaijan, Turkey and Gagauz Turkish. To that end, first, at least three works from the recent periods have been reviewed and recorded, and the descriptive verbs have been listed. In consequence of the review, it has been found out that 21 descriptive verbs in Turkmen Turkish, 8 in Azerbaijani Turkish, 6 in Turkey Turkish, and 3 in Gagauz Turkish are still in use, while some others are no longer in use in the written language. Following the introductory chapter that details the purpose of the, method and scope of the study, the first chapter defines the descriptive verb, specifies its position among the compound verbs, and mentions the descriptive verbs in the Oghuz group Turkish dialects. Then comes the review chapter that constitutes the main text of our thesis and discusses 21 descriptive verbs, in alphabetical order, one by one in terms of structure, usage and function. Under the sub-heading of 'structure', each verb is analyzed by giving its lexical meaning in four dialects, when it was used for the first time as main verb and descriptive verb, and its counterpart in the other dialects. Under the sub-heading of 'usage', the verbal adverb suffixes attached to the main verb are displayed via examples from the reviewed literal works. Under the sub-heading of 'function', their functions by their suffixes are specified. Finally, the conclusion chapter lists the current state and functions of the descriptive verbs investigated in our study, while the section of appendices gives the same in table.

Science Code : 4.046

Key Words : Descriptive verbs, Compound verbs, Turkmen Turkish, Turkey Turkish, Azerbaijani Turkish, Gagauz Turkish.

Page Count : 214

Supervisor : Asst. Prof. Dr. Hüseyin YILDIRIM

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni daima yönlendiren tez danışmanım Yrd. Doç.Dr. Hüseyin YILDIRIM'a, her zaman kıymetli görüşleri ile beni aydınlatan, Azerbaycan Türkçesi ve Rus dilindeki materyalleri ile de çalışmama büyük destek veren Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU'na, tez konum ile ilgili bana yol gösteren Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU'na, Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR'e, Gagavuz Türkçesinde üzerinde inceleme yaptığımız bir kaynağın temininde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN'a, Türkmen Türkçesi ile ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Savaş ŞAHİN'e, Arş. Gör. Sümeyra HARMANDA'ya, Rusça yazılmış eserleri tercüme ederken takıldığım noktalarda görüşlerini aldığım Arş. Gör. Gül Bihter GÜLER'e, çeşitli bilimsel konulardaki fikirlerini benimle paylaşan meslektaşlarım Arş. Gör. Safiye AYDIN'a, Uzm. Gülşah YILMAZ'a, Arş. Gör. Gökçen BİLGİN AKSOY'a, Arş. Gör. Meryem BAŞKURT'a, burada adını sayamadığım üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma ve manevi desteğiyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, bugünlere ulaşmamda haklarını ödeyemeyeceğim çok değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca her zaman kıymetli görüşleri ile bizlere ışık tutan hocamız Sayın Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KİRİL ALFABESİ ve ÇEVİRİ YAZISI İŞARETLERİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TASVİRİ FİLLER VE SINIFLANDIRILMASI

1.1. Tasvirî Fiil Tanımı ve Birleşik Fiiller İçerisindeki Yeri.....	3
1.2. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Tasvirî Fiiller.....	16

2. BÖLÜM

İNCELEME

2.1. al-.....	26
2.1.1. Yapısı.....	26
2.1.2. Kullanımı.....	27
2.1.3. İşlevleri.....	28
2.1.3.1. -(I)p + al-.....	29
2.2. bar-.....	30
2.2.1. Yapısı.....	30
2.2.2. Kullanımı.....	31
2.2.3. İşlevleri.....	32
2.2.3.1. -(I)p/-(U)p +bar-.....	34
2.3. başla-.....	36
2.3.1. Yapısı.....	36
2.3.2. Kullanımı.....	37
2.3.3. İşlevleri.....	39
2.3.3.1. A + başla-.....	40
2.3.3.2. -(I)p/-(U)p + başla-.....	42
2.4. ber-/ver-.....	43

2.4.1. Yapısı	43
2.4.2. Kullanımı.....	44
2.4.3. İşlevleri.....	47
2.4.3.1. Ø + ber-/ver-.....	50
2.4.3.2. -I/-U + ber-/ver-.....	53
2.4.3.3. -(Ip) + ber-/ver-.....	57
2.5. bil-.....	58
2.5.1. Yapısı	58
2.5.2. Kullanımı.....	60
2.5.3. İşlevleri.....	64
2.5.3.1. -A/-I/-U + bil-	67
2.5.3.2. -(Ip)/-(I)b + bil-	78
2.6. bol-.....	80
2.6.1. Yapısı	80
2.6.2. Kullanımı.....	81
2.6.3. İşlevleri.....	83
2.6.3.1. -(Ip) + bol-	85
2.7. çık- / çık-.....	87
2.7.1. Yapısı	87
2.7.2. Kullanımı.....	889
2.7.3. İşlevleri.....	889
2.7.3.1. -(Ip)/(U)p + çık- /-(I)b + çık-.....	91
2.8. dur-.....	93
2.8.1. Yapısı	93
2.8.2. Kullanımı.....	94
2.8.3. İşlevleri.....	96
2.8.3.1. A + dur-	100
2.8.3.2. -(I)b/-(U)b/-(Ip)/-(U)p + dur-	101
2.9. gal-/gal-/kal-.....	104
2.9.1. Yapısı	104
2.9.2. Kullanımı.....	105
2.9.3. İşlevleri.....	106
2.9.3.1. -A + gal-/gal-/kal-.....	109
2.9.3.2. -(I)b/-(U)b + gal- ve -(Ip)/-(U)p + gal-/kal-	111

2.10. geç-	116
2.10.1. Yapısı	116
2.10.2. Kullanımı	117
2.10.3. İşlevleri	118
2.10.3.1. -(I)p/-(U)p + geç-	118
2.11. gel- /gäl-	119
2.11.1. Yapısı	119
2.11.2. Kullanımı	121
2.11.3. İşlevleri	122
2.11.3.1. -A + gel-	125
2.11.3.2. -(I)p/-(U)p + gel- /-(I)b/-(U)b + gäl-	126
2.12. gir-	130
2.12.1. Yapısı	130
2.12.2. Kullanımı	131
2.12.3. İşlevleri	131
2.12.3.1. -(I)p/-(U)p + gir-	132
2.13. git- / get-	133
2.13.1. Yapısı	133
2.13.2. Kullanımı	134
2.13.3. İşlevleri	135
2.13.3.1. -(I)p/-(U)p/-(I)b + git-/get-	138
2.14. goy- / koy-	144
2.14.1. Yapısı	144
2.14.2. Kullanımı	145
2.14.3. İşlevleri	146
2.14.3.1. -A + koy-	147
2.14.3.2. -(I)p + goy-	147
2.15. goyber-	148
2.15.1. Yapısı	148
2.15.2. Kullanımı	148
2.15.3. İşlevleri	149
2.15.3.1. -(I)p/-(U)p + goyber-	150
2.16. gör-	151
2.16.1. Yapısı	151

2.16.2.Kullanımı.....	152
2.16.3. İşlevleri.....	153
2.16.3.1. -A+ gör-	154
2.16.3.2.-(I)p/-(U)p + gör-	154
2.17. gutar- / ğurtar-	155
2.17.1. Yapısı	155
2.17.2. Kullanımı.....	156
2.17.3. İşlevleri.....	156
2.17.3.1.-p/-(I)p/-(U)p + gutar- / -(I)b/-(U)p + ğurtar-	158
2.18. otur-.....	160
2.18.1. Yapısı	160
2.18.2. Kullanımı.....	161
2.18.3. İşlevleri.....	162
2.18.3.1. -(I)p/-(U)p + otur-.....	163
2.18.3.2. -A + otur-.....	165
2.19. ugra-	166
2.19.1. Yapısı	166
2.19.2. Kullanımı.....	166
2.19.3. İşlevleri.....	166
2.19.3.1. -(I)p/-(U)p + ugra-	167
2.20. yat-.....	168
2.20.1. Yapısı	168
2.20.2. Kullanımı.....	169
2.20.3. İşlevleri.....	170
2.20.3.1. -(I)p/-(U)p + yat-	171
2.21.yör-.....	172
2.21.1. Yapısı	172
2.21.2. Kullanımı.....	173
2.21.3. İşlevleri.....	174
2.21.3.1. -(I)p/-(U)p + yör-.....	175
SONUÇ.....	177
TARANAN ESERLER.....	186
KAYNAKLAR.....	187
EKLER.....	193

KİRİL ALFABESİ ve ÇEVİRİ YAZISI İŞARETLERİ

Azerbaycan Türkçesi		Gagavuz Türkçesi		Türkmen Türkçesi	
Kiril	Çeviri Y.	Kiril	Çeviri Y.	Kiril	Çeviri Y.
А а	A a	А а	A a	А а	A a
Б б	B b	Ă ä	E e	Б б	B b
Ҫ ҫ	C c	Б б	B b	Ж ж	C c
Ч ч	Ç ç	В в	V v	Ч ч	Ç ç
Д д	D d	Г г	G g	Д д	D d
Е е	E e	Д д	D d	Э э	E e
Ә ә	Ä ä	Е е	E e (Ye ye)	Е е	E e (Ye ye)
Ф ф	F f	Ё ё	Yo yo	Ә ә	Ä ä
К к	G g	Ж ж	C c	Ф ф	F f
Ғ ғ	Ğ ğ	Ӗ ӗ	J j	Г г	G g (Ğ ğ)
Һ һ	H h	З з	Z z	Х х	X x
Х х	X x	И и	İ i	Ы ы	I ı
Ы ы	I ı	Й й	Y y	И и	İ i
И и	İ i	К к	K k	Ж ж	J j
Ж ж	J j	Л л	L l	К к	K k
К к	K k	М м	M m	Л л	L l
Г г	Ĝ ğ	Н н	N n	М м	M m
Л л	L l	О о	O o	Н н	N n
М м	M m	Ө ө	Ö ö	Ң ң	Ñ ñ
Н н	N n	П п	P p	О о	O o
О о	O o	Р р	R r	Ө ө	Ö ö
Ө ө	Ö ö	С с	S s	П п	P p
П п	P p	Т т	T t	Р р	R r
Р р	R r	У у	U u	С с	S s
С с	S s	ӱ ӱ	Ü ü	Ш ш	Ş ş
Ш ш	Ş ş	Ф ф	F f	Т т	T t
Т т	T t	Х х	X x	У у	U u
У у	U u	Ц ц	Ts ts	Ү ү	Ü ü
Ү ү	Ü ü	Ч ч	Ç ç	В в	V v
В в	V v	Ш ш	Ş ş	Й й	Y y

J j	Y y	Щ щ	Ş ş	З з	Z z
З з	Z z	Ы ы	І і	Ц ц	Ts ts
		Э э	Е е	Щ щ	Ş ş
		Ю ю	Yu yu	Ю ю	Yu yu
		Я я	Ya ya	Я я	Ya ya
				Ъ ъ	Ayırma işareti
				Ь ь	İnceltme işareti

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Taranan Eserlerin Kısaltmaları

CGS

CT

ÇM

D

GM

L

M

S

SE

SY

UK

VD

Açıklamalar

Cähännämdän Gälän Säs

Cumhuriyet Türküsü

Çarva Mergen

Dramaturgiya

Göreş Meydanı

Labirint

Metamorfoz

Su

Saylanan Eserler

Seçmä Yaratmalar

Uzun Kervan

Viran Dağlar

Diğer Kısaltmalar

ADİL

Az.

bk.

bs.

Bşk.

C

çev.

ÇTL

Gag.

GD

GTS

haz.

Krg.

Açıklamalar

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti

Azerbaycan Türkçesi

Bakınız

Baskı, basım

Başkurt Türkçesi

Cilt

Çeviren

Çağdaş Türk Lehçeleri

Gagavuz Türkçesi

Pravila Orfografii i Puntuatsii

Gagauzskogo Yazıka.

Gagauz Türkçesinin Sözlüğü

Hazırlayan

Kırgız Türkçesi

KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KYA	Kütahya ve Yöresi Ağzları
Kzk.	Kazak Türkçesi
Nog.	Nogay Türkçesi
OGG	Oğuz Grubu Grameri
Örn.	Örneğin
Özb.	Özbek Türkçesi
S	Sayı
s.	Sayfa
TDE	Türk Dili ve Edebiyatı
TDG	Türkmen Diliniň Grammatikası
TDS	Türkmen Dilinin Sözlüğü
Tkm.	Türkmen Türkçesi
TLG	Türk Lehçeleri Grameri
TRG	Turkmen Reference Grammar
TT	Türkiye Türkçesi
Ttr.	Tatar Türkçesi
TTS	Türkmençe-Türkçe Sözlük
Tuv.	Tuva Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
vb.	Ve benzeri, ve başkaları, ve bunun gibi
vd.	Ve devamı, ve diğerleri
Yay.	Yayını, yayınları

GİRİŞ

Tasvirî fiil “ana fiil + zarf-fiill eki + yardımcı fiil”den meydana gelen özel birleşik bir yapıdır. İki fiilden oluşan bu yapının kuruluşunda yardımcı fiil, kendisinden önce gelen ana fiilin bildirdiği hareketteki oluş ve kılışın tarzını, durumunu ifade ederek, onu anlamsal yönden tamamlar, tasvir eder. Bu esnada genellikle leksik anlamından kısmen veya tamamen uzaklaşarak ana fiile bağlı olarak yeni bir anlam kazanır: *gidiverdik*, *okuyabildim*, *bakıp duruyor*. Türk gramerciliğinde tasvirî fiiller “birleşik fiiller”de, Rus gramerciliğinde ise *виды глагола* “fiil görünüşü” içerisinde ele alınır ve Türk lehçelerinde oldukça yaygın kullanılır.

Konuyla ilgili çalışmalarda, tasvirî fiil teriminin adlandırılmasında ve bu fiillerin işlevlerine göre sınıflandırılmasında ortak bir görüş sağlanamamış olduğu görülür. Bazı Türkologlar, bu fiilleri yapısal özelliklerine, bazıları ise kattıkları fonksiyonlarına göre isimlendirmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum tasvirî fiillerin tasniflenmesinde de söz konusudur. Türkiye Türkçesinde “Birleşik fiiller” içerisinde ele alınır ve fiilin bildirdiği işlevlere göre *tezlik*, *yeterlik*, *süreklilik*, *yaklaşma*, *uzaklaşma* vb. başlıklar altında değerlendirilir. Türkmen Türkçesinde “Goşma işlikler” (Birleşik fiiller) adı altında diğer birleşik fiillere nazaran oldukça kapsamlı bir şekilde verilir ve “iki fiilden meydana gelen birleşik fiiller” alt başlığında, hareketin taşıdığı fonksiyonlara göre incelenir. Azerbaycan Türkçesinde “tarz kategorisi” içerisinde süreklilik, yeterlik, hareketin tamamlanması, başlaması vb. işlevlere göre sınıflandırılır. Gagavuz Türkçesinde ise tasvirî fiil yapısı Slav dillerinin etkisine bağlı olarak oldukça azalmış, neredeyse kullanımdan düşmüş ve gramer kitaplarında sadece *yeterlik*, *süreklilik*, *tezlik* fiilleri gösterilmiştir.

Giriş, *Birinci Bölüm*, *İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere dört bölümden oluşan çalışmada Oğuz grubu Türk lehçelerindeki tasvirî fiillerin günümüzdeki durumu incelenmiş, Türkmen, Azerbaycan, Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde varlığını devam ettiren bu özel fiiller, yapı, kullanım ve işlev bakımından benzer ve farklı yönleri ile birbirleri ile mukayese edilmiştir. İnceleme aşamasında bu dört lehçedeki tasvirî fiillerin günümüzdeki durumunun belirlenebilmesi için her lehçenin son dönemine ait edebî eserlerinden en az üçer hikâye, roman veya tiyatro metinleri ele alınmıştır. Seçilen eserlerde 1979’dan 2013’e kadarki zaman dilimine dikkat edilmesi, dil özellikleri için önem arz etmektedir. Türkmen edebiyatından Bayram Gurbanov ve Nuri Bayramov’un *Çarva Mergenîň Gürrüňi - Dövlî*

Guyı, Hacı İsmayilov'un *Saylanan Eserler*, Hudaı Berdinazar'ın *Göreş Meydanı*; Türk edebiyatından Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar*, Buket Uzuner'in *Su*, Emine Işinsu'nun *Cumhuriyet Türküsü*; Azerbaycan edebiyatından Kamal Abdulla'nın *Labirint*, Elxan Elatlı'nın *Cähännämdän Gälän Säs*, Varis'in *Metamorfoz*; Gagavuz edebiyatından ise Todur Zanet'in *Dramaturgiya (Yaratma Pyesalar hem Çevirmelär)*, Dimitri Kara Çoban'ın *Seçmä Yaratmalar*, D. Tanasoğlu'nun *Uzun Kervan* adlı eserleri taranarak fişlenmiş ve tasvirî fiiller listelenmiştir. Sonra da tespit edilen 21 fiil alfabetik sıra ile *yapı*, *kullanım* ve *işlev* bakımından tek tek incelenmiştir. Her fiilin *Yapı* alt başlığı altında ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa ne zaman kullanıldığı, diğer lehçelerdeki karşılığı ve dört lehçedeki sözlük anlamı verilmiştir. *Kullanım* alt başlığında ana fiile getirilen zarf-fiil ekleri, diğer bir ifadeyle *bağlantıyı kuran ögeler* taranan eserlerden örneklerle gösterilmiştir. *İşlev* alt başlığında, fiillerin aldıkları eklere göre işlevleri belirtilmiş ve ana fiille oluşturduğu anlam metinlerden seçilen örnek cümleler ile desteklenmiştir. Bu cümlelerin yazım aşamasında da tezin tamamında tek bir yöntem uygulanmış, her cümle aldığı zarf-fiil eklerine ve işlevine göre bağlı bulunduğu lehçenin altında çeviri yazı işaretleri ile italik (eğik), tasvirî fiili bold (koyu) yazı stilinde verilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli aynı satırın devamında tırnak içerisinde ve düz stilde yazılmıştır. Cümlenin sonunda parantez içerisinde, alındığı eser de kısaltma halinde sayfa numarası ile gösterilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca tespit edilen bütün veriler ele alınmıştır. Tasvirî fiillerin taşıdıkları işlevler hareketi ifade eden fiili ile birlikte listelenmiş, böylece bu yapının Oğuz grubu Türk lehçelerinde değişen ve korunan özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. TASVİRÎ FİİLLER VE SINIFLANDIRILMASI

1.1. Tasvirî Fiil Tanımı ve Birleşik Fiiller İçerisindeki Yeri

Tasvirî fiiller, birleşik fiiller içerisinde özel bir yapı olan, iki fiilden meydana gelen fiil birleşmeleridir. Kuruluşunda ana fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil kullanılır. Ana fiil her zaman zarf-fiil fonksiyonundadır ve asıl anlamı üzerinde taşır. Yardımcı fiil ise aslında ana fiil olarak da kullanılabilen, bu birleşimde temel anlamını tamamen veya kısmen yitirip, kendinden önce gelen fiili niteleyen, hareketi çeşitli yönlerden tasvir eden kelimelerdir. *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri* adlı çalışmasıyla günümüzde bu konuyu karşılaştırmalı olarak ele alan Dilek Ergönenç Akbaba, tasvirî fiillerin temel olarak iki işlevinin bulunduğunu ifade eder: 1. Hareketin safhalarını bildirir. Bunlar hareketin başlangıcı, akışı ve bitişini gösterir. 2. Hareketin tarzını bildirir. Tezlik, süreklilik, yeterlilik vb. (Akbaba, 2011: 30). Tasvirî fiillerin söz konusu işlevleri taşıması için belli başlı kuralları bulunmaktadır. Yapının tam anlaşılması için öncelikle birleşik fiiller konusunun değerlendirilmesi gerekir.

Ferhad R. Zeynalov “Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi” adlı makalesinde birleşik fiil meselesinin sadece Türkolojide değil, genel dilcilikte de çözüm bekleyen bir problem olduğunu düşünür. Türk dillerinde çoğu zaman herhangi iki (veya daha çok) kelime zenginliğinin birleşik eylemleri adlandırmada temel alındığını ve bunun genel bir yanlış olduğunu ifade eder. Çağdaş Türk dillerinde yer alan birleşik eylemleri şu şekilde gruplandırır: 1. Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren birleşik eylemler, 2. Hareketin sürekliliğini, aniliğini, devamlılığını bildiren birleşik eylemler, 3. Hareketin sınırını, bitmesini bildiren birleşik eylemler, 4. Hareketin tekrarını ve genelleştirme anlayışını bildiren birleşik eylemler (Zeynalov, 1986:455-468). Zeynalov’a göre birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesi sonucu meydana gelir ve yeni anlam, leksem oluştururlar: *şasıp kalmak, uçup gitmek, coşup taşmak, bakıp durmak, gelip çıkmak, bezenip düzenmek* vb. Bu yapı birincisi “fiil birleşmesi”, ikincisi ise asıl anlamını kısmış fiillerden ibarettir ve bu taraflar sözlük anlamlarından ayrı, yeni bir anlam meydana getirirler (Zeynalov, 1972: 516).

Uli Schamiloğlu, “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu” adlı makalesinde Türk dillerinin çoğunun yardımcı fiilleri veya tasvirî fiilleri kullanmalarına rağmen Türkiye Türkçesinde bu tür cümle yapısının neredeyse hiç kullanılmadığını belirtir ve Türk

dillerindeki yardımcı fiillere genel bakışın D. M. Vasilov'un 1978'de yayınladığı çalışmasıyla başladığına dikkat çeker¹. Schmailoğlu'nun çalışmasında sözünü ettiği yardımcı fiiller, cümle sonundaki ana fiilin anlamını değiştiren tasvirî fiillerdir ve gerek sınıflandırılması gerek işlevi bakımından bilim adamları arasında anlaşmaya varılamayan bir konudur. Schamiloğlu, Rus dilinde "aspekt" (görünüş)² sorununun son derece önemli olduğunu ve Rus dil biliminden etkilenen Türkologların da Türk dillerinde bu meseleye eğildiğini belirtir. Türk dillerinin çoğunda anlamdaki farkları ikinci sözcük yani tasvirî fiiller ifade eder ve bu yardımcı fiil sistemi "aktionsart" terimi ile anlatılabilir. Türk dillerinde bu terim sadece iki birleşik fiilden birisi için kullanılabilir. Schönig bu yapının birine "tüm fiil yapısı", diğerine "yardımcı fiil yapısı" adını verir. Tüm fiil yapısında 1. fiil (geçmiş veya şimdiki zaman) zarf-fiilinden meydana gelir, 2. fiil ise çekimli bir fiildir ve hâli gösterir: *akçanı kilep aldı*³ "o geldi ve parayı aldı". Yardımcı fiil yapısında ise 1. fiil hem zarf-fiil olur hem hâli gösterir. 2. fiil, önceki fiile nüans veya başka bir anlam kazandırır: *öygä kerep kitte* "o eve girdi" (Schamiloğlu, 1996: 153-155).

Ahmet Bican Ercilasun, R. Rüstomov'un *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l* adlı eserinde birleşik fiillerin Sovyet ve Azerbaycan Türkolojisi çerçevesinde genişçe ele alındığından bahseder. Verilen bilgilere göre, Sovyetler Birliği'ndeki Türkologlar bu konuda iki farklı görüş savunmuşlardır: V. M. Nasilov, N. P. Direnkova, N. A. Baskakov, N. T. Sawranbayev, A. A. Palmbah, A. Elekberov, birleşik fiillerin sadece zarf-fiil ekleri ile yapılan iki taraflı fiilden oluşan kelime grubu olduğunu ileri sürerken; A. N. Kononov, V. V. Reşetov, A. G. Gulamov, V. N. Hangildin, S. Ceferov, Z. Budagova, birleşik fiillerin ikiye ayrıldığını, "isim+yardımcı fiil" ile "iki taraflı fiil" olan kelime grubu olduğunu kabul ederler. Rüstomov eserinde Sovyet ve Azerbaycan dilcilerinin görüşlerine yer verdikten sonra kendi tasnifini yapar: 1. Her iki komponenti fe'l olan mürekkep fe'ller, 2. Birinci komponenti ad, ikinci komponenti fe'l olan mürekkep fe'ller (Ercilasun, 1984: 47-48).

Annemarie Von Gabain, *Türkçede Fiil Birleşmeleri* adlı makalesinde birleşik fiilleri üç gruba ayırır: 1) Esas manayı taşıyan fiil ile bir yardımcı fiilden meydana gelen birleşme: *gelmiş ol- yazmış ol-*. Burada asıl anlam birinci fiil üzerindedir. Çekimlendiği için isim

¹ Makalede Eski Türkçe, Özbek, Karakalpak, Kazan Tatar Türkçesi, Tuva, Yakut ve Türkiye Türkçesinde kullanılan yardımcı fiiller uzun bir tablo halinde listelendiği belirtilir (Schamiloğlu, 1996: 153).

² Görünüş kategorisi ile ilgili bilgi için bk. Musaoğlu, M. ve Kirişçioğlu, F. (2008). Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisinin İncelenmesi Üzerine. *Türkologiya*, No 1-2, s. 32-54.

³ Schönig, bu iki yapı ile ilgili örnekleri Kazan Tatar Türkçesinden vermiştir (Schamiloğlu, 1996: 155).

görevinde kullanılır. 2) Ana fiil ile bir tasvirî (*deskriptif*) fiilden meydana gelen birleşme: Burada ana fiil, *-a*, *-i*, *-u* veya *-p* zarf-fiil ekiyle birleşmiş şekildedir. Yardımcı fiili ise tamamıyla kendi manasını kaybetmiştir ve bu birleşmede kendinden önce gelen fiilin kılınıp çeşidini gösterir. Bu grupta *dur-*, *düş-*, *geç-*, *gel-*, *getir-*, *git-*, *kal-*, *ko-* (*koy-*), *tut-*, *var-*, *ver-*, *yat-*, *yaz-*, *yürü-* fiilleri yer alır: *sata dur-*, *gide dur-*, *ola gel-*, *binip git-*, *uyuya kal-*, *alı ko-*, *ko-yu ver-* vb., 3) Bir ana fiil ile modal yardımcı fiilden meydana gelen birleşme: Almancada bu fiillere *modales hilfsverbs* adı verilir. J. Marouzeau *verbe semi-auxillaire* yani *yarı yardımcı fiil* terimini kullanır. Gabain ise *yarı* kelimesini bu fonksiyon için ne kadar yersiz bulsa da, modal tabirini de uygun görmemektedir. Ancak daha iyi bir karşılık bulunmadığı için modal yardımcı fiil tabirini kullanmaya devam eder. Bu fiiller, *deskriptif* fiillerin tam tersi olarak gerçek anlamlarını tamamıyla muhafaza eder. *başla-*, *bil-*, *buyur-*, *git-*, *gör-* fiilleri bu gruptadır: *saklayu bil-*, *isteyü git-*, *alı kör-*, *veri başla-*, *söyleyü başla-*. *başla-* fiili, günümüzde mastar fiile getirilen yönelme hâli eki ile kullanılmaktadır (Gabain, 1953: 16-28)⁴.

Ana fiil ile yapıca ve anlamca birleşerek tek bir anlam göstergesi olarak kullanılan tasvirî fiiller, çeşitli anlam ve işlevlerle Türkçenin her döneminde ve lehçesinde görülmektedir (Akar, 2009: 27). Bu kullanım günümüz Türk lehçelerinin pek çoğunda yaygın bir şekilde devam ederken sayı, anlam, işlev ve kullanım bakımından her lehçede farklılıklar gösterir. Örneğin: İran'da konuşulan Oğuz lehçesinde bu yapılar Farsçanın etkisiyle neredeyse yok olup gitmiştir. Gagavuz ve Karaim Türkçesinde Slav dillerinin etkisiyle tasvirî fiil sistemi bulunmazken, buna karşın Tatar, Özbek, Uygur, Kazak Türkçesinde sıklıkla kullanılır (Güney, 2008: 125).

Volkan Coşkun, ana fiil şeklinde olan zarf-fiillerin, kendindeki oluş ve kılışı tasvir niteliğindeki bir yardımcı fiille yeni ve özel bir anlam meydana getirecek şekilde kalıplaştığını, neticesinde zarf-fiillerin asıl anlamlarını korurken, yardımcı fiillerin asıl anlamlarını yitirdiklerini, yeterlilik, süreklilik, tezlik vb. bildirdiklerini söyler. Güneybatı Türk lehçeleri yardımcı fiiller bakımından oldukça fakirdir (Coşkun, 2001: 76).

Fatih Kirişçiöğlü “Saha Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine-I” adlı çalışmasında bu yapıyı oluşturan yardımcı fiillerin, kendisinden önceki kelimeye (ana fiile), kendi anlamına yakın veya tamamen farklı olarak, türlü yönlerden katkıda bulunduğunu, ana fiilin bildirdiği

⁴ Ayrıca bk. Yiğitbaşı, 2003: 368.

durum veya hareketi tasvir ettiğini ve yapılma, gerçekleşme şeklini gösterdiğini belirtir (Kirişcioğlu, 2008, 24-27 Haziran)⁵.

Genel olarak bakıldığında Türk lehçelerinde büyük oranda canlılığını koruyan bu özel yapı için bugüne kadar ortak bir sınıflandırma yapılamadığı gibi, Türkologlar arasında tasvirî fiil için bir terim birliğinin olmadığı görülür. Banguoğlu, Korkmaz, Ediskun ve Karahan “tasvir fiili” terimini kullanırlar. (Banguoğlu, 2011: 488; Korkmaz, 2009: 811; Ediskun, 1999: 228-246, Karahan, 2006: 73-79). Hacıeminoğlu “tasvirî fiil” (Hacıeminoğlu, 1991: 256), Bozkurt “betimlemeli eylem” terimini uygun görmüştür (Bozkurt, 2004: 328-334). Ergin, Bilgegil bu yapıyı “bileşik fiil” (Ergin, 2009: 357-360; Bilgegil, 1984: 280-282), Hengirmen ise “ulaçlı bileşik eylem” adı altında değerlendirir (Hengirmen, 1998: 268-272). Deny ise “katmerli fiil” terimini kullanır (Deny, 2012: 437-452). Demir, her iki unsuru da fiil olan birleşik fiilleri “tasvir fiil veya yardımcı fiil” olarak adlandırır (Demir, 1994: 84-85). Gencan’a göre bu yapı “özel birleşik eylem”dir (Gencan, 2007: 358-369). Dizdaroğlu “İki fiilden yapılmış bileşik fiiller (Özel Bileşik Fiiller)” olarak adlandırır (Dizdaroğlu, 1963: 30-36). Gülensoy, “Asıl fiil + (-a, -e, -ı, -i, -u, -ü; -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil ekleri) + Yardımcı Fiil” (Gülensoy, 2000: 402-403), Koç ise “İki eylemle kurulmuş bileşik eylemler” olarak adlandırır (Koç, 1990: 275-283).

Bahsi geçen dilciler, eserlerinde tasvirî fiillerin birleşik fiil olduğunu ifade etse de kullandıkları terimsel farklılıkları birleşik fiillerin tasnifine yansıtmışlar ve bu esnada yapıdan çok anlamdan hareket etmişlerdir (Özçelik, 2002: 821).

Muharrem Ergin, birleşik fiili “Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur.” şeklinde tanımlar ve yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre ikiye ayırır. 1. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller: *et-, ol-, eyle-, bulun-* ve *yap-*, 2. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller: *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy (ko-)*. Ergin, tasvirî fiilleri ikinci grupta ele alır ve bu yapının söz konusu yardımcı fiillerin başına ünlü, nadiren de *-ıp, -ip* zarf-fiil eki getirilerek kurulduğunu belirtir. Ayrıca asıl anlamın zarf-fiil eki almış ana fiilde bulunduğunu, yardımcı fiillerin ise anlamları

⁵http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatih_kiriscioglu_saha_turkcesi_tasviri_fiille_r.pdf. adresinden 15.09.2014 tarihinde alınmıştır. Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından düzenlenen Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu’nda 24-27 Haziran 2008’de bildiri olarak sunulmuştur.

ile değil sadece yardımcı fiil olarak çekim unsuru olarak görev yaptığını ve şu fonksiyonlarda kullanıldığını vurgular: *bil-* “iktidar”; *ver-* “kolaylık, çabukluk ve birdenbirelik”; *gel-, gör-, dur-, kal-, koy-* “deneme, devamlılık ve süre”; *yaz-* “yaklaşma” (Ergin, 2013: 386-387).

Zeynep Korkmaz, Alm. *zusammengesetztes verbum, komplexes verbum*; Fr. *verbecomposé, verbe complex*; İng. *compound verb, complex verb*; Osm. *mürekkep fiil* (Korkmaz, 2009: 791) olarak adlandırılan birleşik fiilleri “Bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile *etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir” şeklinde tanımlar (Korkmaz, 2009: 530). Türkiye Türkçesinde şimdiye kadar bu konuda Annemarie Von Gabain’in “Verbalkompositionen im Türkischen” adlı makalesi dışında özel ve kapsamlı araştırmalar yapılmamasından dolayı, gramerlerde bu konunun sınıflandırma ve içerik yönünden yetersiz kaldığını belirterek, bu fiilleri birbirinden farklı yapı, anlam ve işlev özelliklerine göre iki ana gruba ayırmıştır: I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller, II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller (Korkmaz, 2009: 791). Korkmaz, tasvirî fiiller için ise şu tanımları yapar: “Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir *-A, -I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.” (Korkmaz, 2009: 811). Korkmaz, her birini detaylı bir şekilde ele aldığı bu sınıflandırmasında tasvirî fiilleri birinci grup içerisinde “Bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller: Tasvir fiilleri” değerlendirir. Alm. *deskriptiv verb*; Fr. *verbe descriptif*; İng. *descriptiv verb*; Osm. *tasvirî fiil, fi'l-i tasviriyye* olarak adlandırılan bu fiilleri, iki ayrı eylemin kaynaşmasından meydana gelen birleşikler olarak kabul eder. Tek bir oluş veya kılışı gösteren bu birleşik yapıda ana fiildeki hareketin oluş ve kılış biçimini, tarzını betimlediği için kılınmış kategorisini de temsil etmektedirler. Cümlede fiil çekimine giren, bunun yanı sıra isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil yapısına girerek isim, sıfat, zarf olarak da görev alabilen tasvirî fiiller şu şekilde sınıflandırılır: a. Yeterlik fiilleri: (*bil-*), b. Tezlik fiilleri (*ver-*), c. Süreklilik fiilleri (*dur-, gel-, kal-, gör-, koy-* (*ko-*), ç. Yaklaşma fiilleri (*yaz-*), d. Uzaklaşma fiilleri (*git-*) (Korkmaz, 2009: 811-833).

Leyla Karahan, birleşik fiilleri “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur” şeklinde tanımlar ve işlevleri bakımından iki gruba ayırır: a) Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller, b) Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller. Birinci gruptaki birleşik fiiller, bir isim ve bir fiilin birleşmesinden meydana gelir ve “Ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller” (*dost ol-, yok et-, memnun et-, var eyle vb.*), “Diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller” (*yol al-, para ye-, boş ver-, yol ver- vb.*) olmak üzere iki alt başlıkta incelenir. İkinci gruptaki birleşik fiiller ise, *-A, -I, -Ip* zarf-fiil ekli ana fiil ile bir yardımcı fiilin birleşmesinden meydana gelir. Karahan, bu yapıda kullanılan yardımcı fiillerin işlevlerini şu şekilde belirtip örneklendirir: *bil-* “yeterlik, ihtimal” (*yazabil-*), *ver-* “tezlik, kolaylık” (*gidiver-*), *git-, koy-, gör-, dur-* “devamlılık” (*sürüp git-, gide koy-, yalvarı gör-, oturup dur-*), *gel-, kal-* “beklenmezlik” (*çık gel-, şaş kal-*), *yaz-* “yaklaşma” (*düş yaz-*) (Karahan, 2006: 73-77).

Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller* adlı eserinde birleşik fiilleri şu şekilde sınıflandırır: 1. İki fiilden yapılmış bileşik fiiller, 2. Yardımcı fiillerle yapılan bileşik fiiller, 3. Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller. Tasvirî fiiller, “özel bileşik fiiller” diye de ifade edilen birinci gruba dâhil edilmiş ve işlevlerine göre yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma fiilleri olarak değerlendirilmiştir (Dizdaroğlu, 1963: 30-36).

Haydar Ediskun, birleşik fiilleri dört grupta inceler: 1. İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller. Tasvirî fiilleri bu grup içerisinde alır ve işlevlerine göre yediye ayırır: a) Yeterlik fiilleri (*giyebil-, varabil-, alabil-*), b) Tezlik fiilleri (*uzatıver-, atıver-, çıkıver-*), c) Süreklilik fiilleri (*alıkoy-, çıkagel-, bakakal-*), ç) Yaklaşma fiilleri (*düş yaz-, öleyaz-*), d) Beklenmezlik fiilleri (*evlendireceği tut-, gitmeyeceği tut-*), e) Gereksime fiilleri (*göreceği gel-, güleceği gel-*), f) Yapmacık fiilleri (*işitmemezlikten gel-, görmemiştense gel-, anlamazlıktan gel-*). 2. Bir ortaç ile *ol-* yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller: a) Başlama fiilleri (*görür ol-, gelir ol-, söylemez ol-*), b) Bitirme fiilleri (*yazmış ol-, varmış ol-, görmüş ol-*), c) Davranma fiilleri (*söyleyecek ol-, gelecek ol-, kalkmayacak ol-*). 3. İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile *et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-* yardımcı fiillerinden biriyle oluşan bileşik fiiller (*akın et-, iyi ol-, arz eyle-, dikkat buyur-, mcbur kıl-, şifa bul-, boş bulun-*). 4. Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller (*göz at-, kafa tut-, ağız ara-*) (Ediskun, 1999: 228-246).

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde birleşik fiilleri şu şekilde tasnif eder: I. Kurallı birleşik eylemler, II. Anlamca kaynaşmış birleşik eylemler, III. Deyim biçiminde

öbekleşmiş eylemler. Kurallı birleşik eylemleri de “Özel birleşik eylemler” ve “Yardımcı eylemlerle yapılan birleşik eylemler” şeklinde ikiye ayırır. Fiil tabanlarından biçimce birleşen ve anlamca kaynaşan özel birleşik eylemler; yeterlik, tezlik, sürerlik, isteklenme, yaklaşma eylemi olarak beşe ayrılmıştır. Ayrıca Gencan, bu grup içerisinde *olup bitme eylemi*, *-meye görsün eylemi (sonuçlama eylemi)*, *beklenmezlik eylemleri* gibi üç yapıdan daha bahseder (Gencan, 2007: 358-369).

Tahsin Banguoğlu'na göre, tasvirî fiilleri *-e* ve *-i* zarf-fiillerine belli yarı yardımcı fiillerin getirilmesi ile elde edilen birleşik fiil tabanlarıdır. Bu fiiller, zarf-fiil eki olarak kullanılan ana fiilin ifade ettiği oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettiklerinden dolayı bu isimle adlandırılırlar. Tasvirî fiillerde zarf-fiilin anlamı esastır ve bitişik yazılır, ünlü uyumuna tabi olmazlar. Banguoğlu, tasvirî fiilleri anlatımlarına göre dört gruba ayırmıştır: 1. Yeterlik fiilleri (verbe possibilitif), 2. İvedilik fiilleri (verbe hâtif), 3. Sürek fiilleri (verbe duratif), 4. Yaklaşık fiiller (verbe approximatif). (Banguoğlu, 2011: 488-493). Ayrıca *-p* zarf-fiil ekiyle kurulan yapıları da *yarı tasvir fiilleri* (verbe protodescriptif) olarak ele almıştır. Bu yapıda tasvirî fiil anlatımı bağlanmış olan birleşik fiiller bulunur (*yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak*) (Banguoğlu, 2011: 494).

Fuat Bozkurt, tasvirî fiilleri “Devinimi betimleme” başlığı altında incelemiş ve iki eylemin birleşmesinden meydana gelen bu fiiller için “betimlemeli eylem” tabirini kullanmıştır. Kuruluşu şu şekildedir: Eylem+ulaç+eylem. Bu yapı için Bozkurt, “Birleşik eylemin başında bulunan ilk eylem temel eylemdir. Temel eyleme bir renk, bir görünüş kazandıran eylemlerse betimleme eylemidir. Böylece ünlü ile biten ulaca *vermek, bilmek, kalmak, yazmak* yardımcı eylemlerinin getirilmesi ile ulaçlı birleşik eylemler yapılır. Bunlar eyleme yeni işlev ve anlatım olanağı kazandırır. İki eylem birlikte yazılır. Eylem+Ulaç: *bil-* (Yeterlik), *ver-* (Tezlik), *kal-*, *gel-*, *dur-* (Sürerlik), *yaz-* (Yakınlık). Bu bileşik eylemler tümce içinde çoğunlukla yüklem görevi yaparlar. Eylem çekimine girerler” şeklinde görüşlerini bildirir (Bozkurt, 2004: 328-334).

Aziz Merhan, asıl anlamlarını yitirerek zarf-fiil ekleri ile ana fiile bağlanan ve anlamında değişikliğe yol açan yardımcı fiillere “betimleyici eylem” adını verir. Bunların asıl işlevinin ana fiili kılınış bakımından betimlemek, hareketin çeşitini göstermek olduğunu ifade eder (Merhan, 2008: 367).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde birleşik fiilleri “Fiil+fiil şeklinde olanlar” ve “İsim+fiil şeklinde olanlar” diye ikiye ayırır (Hacıeminoğlu, 1991: 13). Türk dilinin şive ve sahaları mukayeseli olarak incelendiğinde henüz görüş birliğine varılmamış konularının olduğunu ileri sürer ve birleşik fiil kavramının da bunlardan biri olduğunu belirtir. Ardından Ahmet Bican Ercilasun’un fiilleri detaylı olarak ele aldığı *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı çalışmasındaki birleşik fiil ile ilgili görüşlerine katıldığını ifade eder. Ercilasun’a göre birleşik fiil bir kelime grubudur ve bu grubu oluşturan unsurlar gerçek anlamlarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir kavramı karşılar. Bir kavramı anlatma açısından birleşik fiiller ile basit ve türemiş fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Bu üç tür sadece teşkil edilişleri yönüyle birbirinden ayrılır (Hacıeminoğlu, 1991: 255).

Hacıeminoğlu’na göre, Türkçe yapısı gereği oldukça zengin eklere sahip olan bir dildir. Buna rağmen, yeni kavramları karşılama ve ifade etme ihtiyacı duyulduğunda birleşik şekillerden yararlanmaktadır. Birleşik fiiller bu maksatla meydana getirilen kelime gruplarıdır ve Eski Türkçeden beri tüm şive ve ağızlarda görülen şekliyle şu şekilde tasnif edilebilir: I. İsim + Yardımcı Fiil (*sayru bol-*, *baz kıl-*, *bedük er-*, *arzu it-*), II. Fiil + Tasvirî Fiil (*gele u-*, *ıdı bir-*, *udu bar-*). Hacıeminoğlu, birleşik fiillerin sadece bu örneklerden ibaret olmadığını, özellikle isim+fiilden oluşan birleşik fiillerin çok yaygın ve zengin olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1991: 256).

N. Atabay, D. Kutluk ve S. Özel, *Sözcük Türleri* adlı çalışmasında bir sözcük ile anlam ve biçim yönünden kalıplaşarak oluşan bileşik fiillerin dilimizde türlü kullanımlarının olduğunu söyler. Yardımcı fiillerden oluşan kalıplar en yaygınlarıdır. Tasvirî fiilleri, *-i* ve *-e* ulaçları ile *vermek*, *durmak*, *kalmak*, *yazmak* fiillerinin birleşmesinden meydana gelen *ulaçlı birleşik eylemler* olarak tanımlar. Bunlar yeterlik (*söyleyebilmek*), tezlik (*söyleyivermek*), sürerlik (*gidedurmak*) ve yakınlık (*düşeyazmak*) fiilleridir (Atabay vd., 1983: 213-214).

M. Kaya Bilgegil, birleşik fiilleri a) Yardımcı Fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller (*temenni et-*, *niyaz eyle-*, *memnun kıl-*), b) İki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller, c) Kaynaşma yoluyla teşkil edilen bileşik fiiller (*mihnet çek-*, *yorgun düş-*, *deliye dön-*, *göz at-*) olmak üzere üçe ayırır. Tasvirî fiilleri ikinci grup içerisinde ele alır ve onu da kendi içerisinde dörde ayırır: 1) Yeterlik Fiili (İktidârî Fiil) (*söyleyebil-*, *yazabil-*), 2) Tezlik Fiili

(Ta'cili Fiil) (*geliver-*, *yazıver-*), 3) Sürerlik fiili (İstivrârî Fiil): Bu gruptaki fiiller işlevlerine göre üçe ayrılmıştır. Birincisi; eylemin geçmiş zamandan söylendiği ana kadar devamını bildirir. (*yazıla gelmiş, söylene gider*). İkincisi; eylemin gelecek zamanda devam ettiğini bildirir. (*kırıla gitsin, otura dursun*). Üçüncüsü ise; özenin eylemle devamını bildirir. (*ağlıya gör, istiyeye görsün*). 4) Yaklaşma Fiili (Mukarebe Fiili) (*düşeye yaz-*, *ağlıya yaz-*) (Bilgegil, 1984: 280-282).

Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde birleşik fiil için "Başka bir ad ve başka türde sözcüklerle birlikte, genellikle kalıplaşmış olarak oluşmuş eylem" tanımını yapar ve oluşum yolu açısından üçe ayırır: a) eylem + yardımcı eylem yapısında: *işgal et-*, *spor yap-*, *test et-*, b) adsoyulu sözcük(ler) + yardımcı eylem yapısında: *geliver-*, *yazakoy-*, *düşeyaz-*, *bakadur*, c) deyimleşmiş: *el ver-*, *yola çık-*, *gözden düş-* vb. (Hengirmen, 2009: 78). *Türkçe Temel Dilbilgisi* adlı eserinde ise tasvirî fiilleri "Ulaşlı Bileşik Eylemler" başlığı altında incelemiş ve işlevlerine göre üçe ayırmıştır: 1. Yeterlik Eylemi (*yapabil-*, *görebil-*), 2. Tezlik Eylemi (*geliver-*), 3. Sürerlik Eylemi (*bakadur-*, *gidedur-*) (Hengirmen, 1998: 268-272).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında iki kelimededen oluşan fiilleri "Katmerli ve Birleşik Fiiller" başlığı altında iki grupta incelemiştir: 1. Katmerli veya yardımcı fiiller, 2. Birleşik fiiller. Bu sınıflandırmada iki fiilden oluşan ve ikincisinin yardımcı fiil görevinde kullanıldığı fiillere *katmerli veya yardımcı fiil* adını verip ikiye ayırmıştır: a) Ol- yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiiller (*yazmış ol-*, *sevmiş ol-*), b) -A veya -I'lı bir zarf-fiil üzerine kurulmuş katmerli fiiller (*seve bil-*, *yazıver-*, *düşeye yaz-*, *gide dur-*). Bunlar işlevlerine göre yeterlilik, tezlik, yaklaşma, süremlilik fiilleri şeklinde dört çeşittir. Deny, burada "başka yardımcı fiiller" başlığı altında *kaşmak*, *ko(y)mak* fiillerinden söz eder ve bu iki fiilin bugün de birkaç hazır ifadeyle yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir. (*baka kal-*, *şaşa kal-*, *göme komaş*, *bağlaya komaş*, *asa komaş*) (Deny, 2012: 437-452).

Nurettin Koç, birleşik fiilleri üç grupta inceler: 1. Yardımcı eylemlerle kurulmuş bileşik eylemler (*arzu et-*, *affet-*, *alakadar ol-*, *el et-*, *naz eyle-*, *mutlu kal-*), 2. İki eylemle kurulmuş bileşik eylemler, 3. Deyimleşmiş bileşik eylemler (*dalga geç-*, *gözü doy-*, *el çek-*). Tasvirî fiilleri "İki eylemle kurulmuş bileşik eylemler" başlığı altında, yeterlik bildiren birleşik eylemler (*alabil-*, *görebil-*, *sevebil-*), tezlik bildiren birleşik eylemler (*üşüşüver-*, *salıver-*, *çıkıver-*), sürerlik bildiren birleşik eylemler (*bakakal-*, *donakal-*, *uyuyakal-*),

yakınlık bildiren birleşik eylemler (*düşeyaz-*, *öleyaz-*) olarak sınıflandırdı (Koç, 1990: 275-283).

Tuncer Gülensoy, birleşik fiilleri üçe ayırır: 1. İsim + Yardımcı Fiil (*yakı yak-*, *söz al-*, *dua et-*), 2. Asıl fiil + (-a, -e, -i, -i, -u, -ü; -ip, -ip, -up, -üp zarf-fiil ekleri) + Yardımcı Fiil, 3. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller (*baş ver-*, *gönül al-*, *kalp kır-*). Tasvirî fiiller, ikinci grup içerisinde değerlendirilmiş ve işlevlerine göre dörde ayrılmıştır: Devamlılık (*gidedur-*, *çıkagel-*, *bakakal-*, *yapakoy-*), tezlik (*geliver-*), yeterlilik (*yapabil-*, *çözebil-*), yaklaşma fiilleri (*düşeyaz-*) (Gülensoy, 2000: 402-403).

Celia Kerslake ve Aslı Gökdemir, birlikte hazırladıkları *Turkish A Comprehensive Grammar* adlı eserde birleşik fiilleri “Yardımcı Fiiller” (Auxiliary Verbs) başlığı altında inceler. Kerslake ve Gökdemir’e göre bir yardımcı fiil kendi başına bir anlam taşımaz ve bir başka fiil veya isim soylu bir kelimeyle meydana gelir. Türkçede üç çeşit yardımcı fiil vardır: 1. Bağlı yardımcı fiiller (-*(y) Abil-*, -*(y)Iver-*, -*(y)Ayaz-*, -*(y)Adur-*, -*(y)Akal-*). 2. Bağımsız yardımcı fiiller (*et-*, *gel-*, *dur-*, *kal-*, *düş-*, *bulun-*, *eyle-*, *buyur-*). 3. I/-y- zarf-fiili ile kurulan yardımcı fiil. Birleşik fiiller ise ikiye ayrılır: 1. Bağlı yardımcı fiil içeren birleşik fiiller, 2. Bağımsız yardımcı fiil içeren birleşik fiiller. Tasvirî fiiller, ilk grup içerisinde yer alır: *bil-*, *ver-*, *gel-*, *yaz-*, *dur-*, *kal-* fiilleri, fiil kökünde iki şekilde görülen -*(y)Abil-*, -*(y)Iver-*, -*(y)Agel-*, -*(y)Adur-*, -*(y)Ayaz-* ve -*(y)Akal-* birleşik eklerinin bir parçası olarak ortaya çıkan bağlı yardımcı fiiller olarak da işlev görebilir (Kerslake-Gökdemir, 156-160).

Nurettin Demir, “Her iki unsuru da fiil olan birleşik fiiller” alt başlığında tasvirî fiillerden bahseder. Bu yapıda genellikle ünlü veya -*ip* zarf-fiil eklerinden birini alan ana fiil, gerçek anlamını korur. Yardımcı fiil ise gerçek anlamını kaybederek gramatikal bir göreve sahiptir. Birinci fiilin taşıdığı eylemi tasvir eder, diğer bir ifadeyle kılınmış veya tarz bildirir (Demir, 1994: 84-85).

Sezai Güneş, birleşik fiilleri yapılaş şekillerine göre üçe ayırır: 1. Deyim şeklindeki birleşik fiiller (*can at-*, *keyif çat-*, *gönül koy-*, *nefesi kesil-*), 2. Hareket kavramı oluşturan birleşik fiiller (*arz et-*, *insaf eyle-*, *iyi ol-*, *çare bul-*, *boş bulun-*, *alışveriş yap-*), 3. Hareket kavramını değiştiren birleşik fiiller. Tasvirî fiilleri bu grup içerisinde ele almıştır. Bu fiilleri *özel birleşik fiiller* olarak da adlandırmıştır. Bu yapıda ana fiil -*A*, -*I*, -*Ip*, -*Up* zarf-fiillerini alarak *bil-*, *dur-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*, *koy-* (*ko-*), *ver-*, *yaz-* yardımcı fiilleri ile kurulur ve anlam

ana fiilin hareket kavramına dayanır. Bu fiiller taşıdıkları özel ifadelerle göre “yeterlilik” ve “süre fiilleri” olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Ardından süre fiilleri de tezlik (*çekiver-*, *dalıp git-*), süreklilik (*oturadur-*, *çıkagel-*, *yapagör-*, *bakakal-*) ve yaklaşma fiilleri (*dolayaz-*, *yanayaz-*) şeklinde sınıflandırılır (Güneş, 2003: 205-210).

Sinan Kangal, birleşik fiilleri “Yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller”, “Kurallı (özel) birleşik fiiller” ve “Anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiiller” diye üçe ayırır. Tasvirî fiiller ikinci grup içerisinde ve özelliklerine göre yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma fiilleri olarak sınıflandırılmıştır (Kangal, 2005: 118-123). Coşkun Ak da, tasvirî fiilleri işlevlerine göre değerlendirmiş ve yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma fiili olarak dörde ayırmıştır (Ak, 2006: 27).

Feyza Hepçilingirler, birleşik fiilleri iki başlık altında inceler: 1. Ad+Yardımcı Eylemden Oluşan Bileşik Eylemler (*hasta ol-*, *razı et-*, *yolcu et-*), 2. Eylem+Yardımcı Eylemden Oluşan Bileşik Eylemler. Tasvirî fiiller ikinci grup içerisinde ve yeterlik (*yapabil-*, *görebil-*), tezlik (*yazıver-*, *gülüver-*), sürerlik (*gidedur-*, *okunagel-*), yaklaşma (*gideyaz-*, *öleyaz-*) olmak üzere dört çeşittir (Hepçilingirler, 2004: 199-208).

İsmail Parlatır ve Hatice Şahin’in birlikte hazırladıkları *Türk Dili* adlı eserde birleşik fiiller, isimler ve fiillerle birleşmelerine göre iki grupta incelenir. Birinci gruptaki birleşik fiiller, isim ve yardımcı fiilin anlam, biçim yönünden kalıplaşmasıyla meydana gelir. İkinci grup birleşik fiiller, fiillerin anlam açısından daha ayrıntılı aktarılmasını sağlayan, anlatım zenginliği katan bir yapıdır. Kurallı birleşik fiiller, tasvirî fiiller veya ulaçlı birleşik eylemler adıyla da kullanılırlar. Bu yapıdaki fiillerin her biri başka bir durumu tasvir etmektedir. Yeterlilik fiili *bil-*, tezlik, kolaylık fiili *ver-*, yaklaşma fiili *yaz-*, süreklilik için *kal-*, *gör-*, *dur-* fiilleri kullanılır (Parlatır vd., 2011: 79).

Tahir Kahraman’a göre, birleşik fiil birden çok kelimenin, bir eylem veya oluşu bildirmek üzere bir araya gelen fiil kalıplarına denir. Zarf-fiil + çekimli yardımcı fiilden oluşur. Birinci öge -A veya -I eklerinden birini alan temel fiildir ve anlatılmak istenen temel eylemi ifade eder. İkinci öge ise, yardımcı fiil görevindeki çekimli fiildir ve tasvir fiili adıyla da bilinir. Temel eyleme değişik anlam özellikleri yükler, fiilin cümledeki anlamsal işlevini belirler. Kahraman, birleşik fiillerin ilgi ekleri aldıklarında mastar, ortaç ve ulaç fonksiyonu taşıdıklarını da örneklerle belirtir: *yapabilmek*, *yapamayış*, *bakakalan* (*çocuk*),

konusabilecek (hasta), söylenegidecek (masal), uçamayan (kaz), bağırabilecekken, düşekoyup, yürüyüvererek vb. Bu tür fiiller, yapı ve anlam özelliklerine göre yeterli, tezlik, sürerlik ve yaklaşma fiilleri olarak dörde ayrılır (Kahraman, 2004: 111-115)⁶.

Ertuğrul Yaman ve Mehmet Köstekçi, birleşik fiilleri üç grupta inceler: 1. İsimle kurulu birleşik fiiller (*rica et-, reddet-, telefon et-*), 2. Fiille kurulu birleşik fiiller (*kalabil-, yapiver-, yapmayagör-, düşeyaz-, şaşakal-, gidedur-, gidekoy-*), 3. Deyimleşmiş birleşik fiiller (*gönül ver-, kan ağla-, hoş gör-*). Tasvirî fiiller ikinci grup içerisinde verilmiş ancak herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır (Yaman vd., 1998: 85).

Hülya Savran'a göre birleşik fiiller, cümle bilgisinin kelime grupları ana başlığında; bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayrılır. Bir fiil ile bir yardımcı fiilden meydana gelen birleşik fiillerde ana öge olan fiil başta, yardımcı fiil sonda bulunur. Ana fiilleri çeşitli yönlerden niteledikleri, betimledikleri için yardımcı fiillere "tasvir fiilleri" adı verilir ve nitelendirmelerine göre yeterlilik, tezlik, yaklaşıklık, süreklilik fiilleri olarak adlandırılırlar. Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerde *ol-, et-, eyle-, buyur-, kıl-, bul-* vb. yardımcı fiiller kullanılır. Bu grupta başta kullanılan isim ögesi sıfat-fiil de olabilmektedir (Savran, 2001: 140).

Kazım Karabörk, birleşik fiilleri üçe ayırır: a) İsim+ yardımcı fiil şeklinde yapılanlar: *yardım et-, tatil yap-, son bul-*, b) Fiil + zarf-fiil + tasvir fiili şeklinde yapılanlar: *alabil-, gidedur-, bayılayaz-, dalıp git-*, c) Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller: *gönül al-, yola düş-, can at-* vb. (Karabörk, 2006: 357).

Tasvirî fiiller, günümüz Türk lehçelerinde oldukça yaygın olarak kullanılır. A. A. Yuldaşev *Analitiçeskie Formı Glagola v Tyurskih Yazıkah* adlı eserinde bu konuyu "Analitik görünüş kategorisi" (Analitiçeski formı vida) adı altında detaylı bir şekilde ele alır ve şu fiilleri inceler: *-p yat-, -p otur-, -p tur-, -p yür-, -a (-y) tur-, -p bar-, -p kel-, -a bar-, -a ber-, -a tüş-, -p çık-, -p al-, -p yiber-, -p taşla-* (Yuldaşev, 1965: 39-85).

⁶ Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı eserinde birleşik fiilleri şu şekilde iki gruba ayırır ve tasvirî fiilleri işlevlerine göre sınıflandırmadan örneklendirir: 1. Türkçenin Aslı Yardımcı Fiilleriyle Yapılan Birleşik Fiiller (*et-, eyle-, ol- ile*), 2. Bazı Temel Fiillerin Yardımcı Fiil Görevinde Kullanılmasıyla Oluşturulan Birleşik Fiiller: a) Bir adla bir fiilden oluşanlar, b) İki fiilden oluşanlar: *alıkoy-, bakakal-, saliver-, çıkagel-, koyver-, süregel-, düşeyaz-, yapadur-* vb. (Kahraman, 1996: 78-80).

Tarihî Türk lehçelerine baktığımızda da tasvirî fiil yapısının benzer işlevlerde ve eklerle kullanıldığı görülmektedir. Sadece bazı dönemlerde yardımcı fiillerde ve eklerinde değişiklikler söz konusudur. Gabain'e göre "Fiiller, *u*, yahut *p* almış bir mantıkî ana fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir. Böyle fiil birleşikleri yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebilirler. Birinci durumda tasvirî fiil çekimli şekilde olur". Örneğin: *alta-yu tur-* "aldatıp durmak, aldatmayı adet haline getirmek" (*tur-* "durmak"); *küy-ü tut-* "devamlı korumak" (*tut-* "tutmak"); *ıçğın-u id-* "tamamiyle yitirmek" (*id-* "göndermek") (Gabain, 2007: 90).

Faruk Kadri Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde fiillerin -A veya -U zarf-fiil eklerine özel fiillerin eklenmesi ile kurulan yapıya tasvirî fiili (descriptif) adını verir ve işlevlerine göre dört gruba ayırır: a. Devamlılık fiilleri (istimrarî, duratif) (*seçe gör-, yuya gör-, turu gel-, uğrayu gel-*), b.Çabukluk fiilleri (ta'cil, hâtif) (*sunı vir-*), c.Yaklaşma fiilleri (mukarebe, approximatif) (*yana yaz-*), d. İktidarî fiil (possible) (*turı bil-, kona bil-, döne bil-*) (Timurtaş, 1994: 141-143).

Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılagelen tasvirî fiilleri şu şekilde listeleyebiliriz: Eski Uygur Türkçesinde *al-, alk-, anun-, bar-, ber-/bir-, bil-, bol-, bultuq-, id-, kal- katıglan-, kel-, kılın-, kod-, küse-, ogra-/uğra-, ötün-, sakın-, tegin-, titin-, tut-, tüket-, una-, yarlıka-* (Eraslan, 2012: 443-447); Karahanlı Türkçesinde *bil-, bir-, tur-, bar-, kel-*; Harezmi Türkçesinde *bil-, u-, bar-, bir-, kil-, kop-, koy-, kör-, tur-, kal-, yaz-* (Hacıeminoğlu, 1991: 259; 260-262); Çağatay Türkçesinde *al-, başla-, bér-, bil-, bol-, kél-, kiriş-, kör-, kal-, sal-, tur- (<dur-), tüş-, yavuş-, yaz-, yiber-* (Eckmann, 2012: 115-116); Eski Anadolu Türkçesinde *gel-, gör-, vir-, yaz-, bil-; u-, dur-, bul-* (Timurtaş, 2012: 141-142; Şahin, 2003: 66); Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde *bil-, ver-, yaz-, dur-, gel-, kal-, koy-, git-* (Hacıeminoğlu, 1991: 268).

1.2. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Tasvirî Fiiller

Tasvirî fiiller, M. Ş. Şiraliyev ve K. M. Abdullayev'in *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Mukayeseli Grameri* adlı çalışmasında "Analitik tarz birleşmeleri" adı altında değerlendirilir. Tarz birleşmeleri, Oğuz grubu Türk lehçelerinde kuruluş, anlam ve fonksiyonlarına göre birçok benzer ve farklı özelliklere sahiptir. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi bu lehçelerde de tarz birleşmeleri zarf-fiil veya çekimlenen fiil kalıpları ile yardımcı fiillerin birleşmesinden meydana gelir. Birleşmelerin birinci tarafı Az. -(y)Ib, -(y)Ub; -(y)arağ, -(y)äräk; -(y)a, -(y)ä; TT, Gag. -(y)Ip, -(y)Up; -(y)ArAk; -(y)A; -(y)I, -(y)U; Tkm. -Ip, -Up; -p; -A; -I, -U zarf-fiil eklerini alır. -(y)I, -(y)U ekleri ancak çağdaş Azerbaycan Türkçesinde muhafaza edilir. Tarz birleşmelerinin ikinci tarafı olan yardımcı fiiller de Oğuz grubu Türk lehçelerinde uygun gelir. Hareketin devamı *durmağ* (Az.), *durmak* (TT), *durmaa* (Gag.), *durmak*, *yörmek*, *yatmak*, *oturmak* (Tkm.); hareketin hâle geçmesi *ğalmağ* (Az.), *kalmak* (TT), *kalmaa* (Gag.), *galmak* (Tkm.); hareketin gelişimi *getmāk*, *gālmāk* (Az.), *gitmek*, *gelmek* (TT, Tkm.); hareketin tamamlanması *ğurtarmağ* (Az.), *bitirmek* (TT), *gutarmak*, *bolmak*, *çıkmaq* (Tkm.) yardımcı fiilleri vasıtasıyla ifade edilir (OGG, 1986: 75-76).

Tarz kategorisinin var olup olmadığı konusu Türkologlar arasında günümüze kadar tartışılmamıştır. B. A. Serebrennikov ve N. Z. Gadjeva, burada en büyük sorunun Ön Türkçe ile ilişkili olduğunu ve fiilin tarz probleminin çözümünün çağdaş Türk yazı dillerinin incelenmesi ile mümkün olabileceğini belirtir. Türk yazı dillerinde tarz anlamı ifade eden özel birleşik fiillerin bulunduğu ve bunların ana fiilin zarf-fiil biçimi ile yardımcı fiilden meydana gelerek tarz anlamı ifade ettiği ise kabul gören bir görüştür. Örneğin: Tat. *tizip kuydi* "o dizdi" (= dizerek koydu), Kzk. *janıp ketti* "o yandı" (= yanarak gitti), Çuv. *višsé kayri* "o uçtu" (= uçarak gitti), Tuv. *çédip keldi* "o geldi" (= ulaşarak geldi), Tkm. *bégénip gitti* "sevindi" (= sevinerek gitti) vb. Bu yapıda bazı yardımcı fiiller, ana fiile hareketin uzun süre devam ettiği anlamı da kazandırır: Tat. *Birge kiñeşip yördiler* "Birbirlerine danıştılar". Ana fiile getirilen -Ip ekli zarf-fiil ile yardımcı fiilden kurulan birleşik fiillerde, esas vurgu bitmiş tarz ifadesine değil, fiilin leksik anlamına yönelir. Örn.; *tuktap kala* "durur" anlamına gelen hareketsiz süreklilik *kal-* fiili ile verilir. Serebrennikov ve Gadjeva, bu tarz birleşik fiillerin pek çok Türk lehçesinde bulunduğunu, Azerbaycan, Gagavuz ve Türkmen Türkçesinde ise bunların rolünün pek önemli olmadığını vurgulamaktadır (Serebrennikov-Gadjeva, 2011: 186-187). Nitekim Türk lehçelerinde -Ip, -A zarf-fiili ile kullanılan yardımcı fiillerin sayısı

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde birkaç tane iken, Karakalpak, Özbek, Tatar, Başkurt, Altay vb. diğer Türk lehçelerinde sayı onlarcaya kadar çıkar. Bu görevdeki fiillerde Azerbaycan Türkçesinde analitik form *-İp* zarf-fiil eki ile birlikte kurulur ve *bit-*, *bitir-*, *gal-*, *ğurtar-*, *dur-*, *ket-*, *keç-*, *käl-*, *çat-*, *çix-*, *öt-* fiilleri, Türkiye Türkçesinde *git-*, *dur-*, *kal-* fiilleri kullanılır. Gagavuz Türkçesi ile ilgili çalışmalar yapan bilim adamları ise, Gagavuz Türkçesinde değişmeyen mastarın gelişimi ile ilgili olarak Türk lehçeleri için karakteristik özellik olan zarf-fiil = yardımcı fonksiyonda fiillerin yitirilmiş olduğunu ileri sürerler. Türkmen Türkçesinde ise analitik formlar kurulurken şu fiiller kullanılır ve *-ip* zarf-fiil ekiyle bağlanırlar: *al-*, *bar-*, *başla-*, *ber-*, *bil-*, *bol-*, *gayt-*, *gel-*, *geç-*, *git-*, *goy-*, *goyber-*, *gör-*, *gutar-*, *dur-*, *yör-*, *otur-*, *ugra-*, *çık-*, *taşla-*, *yat-*. Bazı fiiller ise (*dur-*, *gel-*, *git-*, *ver-*) çağdaş Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinde analitik form oluşumunda kullanılmaktadır. Örn.: *dur-* “durmak” Tkm. *oynaklap duran gara gözleriniñ yokarsıñda gıylıp duran gara gaşları bardı...* “oynayıp duran kara gözlerinin üstünde çatılıp duran kara kaşları vardı...”; TT *Avcılar...ihtiyarı gördüklerini, zaman zaman anlatıp dururularmış*; Gag. *Serin sudan içip, sısıp durär.* “Serin sudan içip, susup duruyor”; *gel-* “kalmak, durmak” : Tkm. *Vah, uruş gurap galsın, ilahım? Meniñ Saparlım heniz hem gözümüñ önünden gidenok.* “Kahrolsun savaş! Benim Saparlım henüz gözümün önünden gitmiyor.”; Az. *Bu yazı-pozu içinde elä çäşib ğalmışam ki, heç bilmiräm neyliyim.* “Bu yazı işleri içinde öyle kaybolmuşum ki, hiç bilmiyorum neyleyeyim.”; TT *Elza uzun zaman kıvıldamadan oturup kaldı*; Gag. *Üzü-koyunu düşüp kalmıştı.* “O eriyip kalmıştı.”; *git-* “gitmek” Tkm. *Eneniñ elleri sarsıp gitdi.* “Annenin elleri titredi”; *Batsam da göy orda batıb kedim män.* “Batsam da bırak orda batayım ben.”; Havada kalanlar da dağılıp gitmişlerdi.”; *Karakuşlar...çoktan sıcak erlerä uçup gitdilär.* “Sığırcıklar... çoktan sıcak ülkelere uçup gittiler.”; *ver-* fiili hakkında *Gagauzca-Rusça-Moldovca* sözlükte şöyle yazmaktadır: *-ip* zarf-fiil ekli birinci fiil, hareketin çabukluğunu ifade ediyor: *alıp vermää* “hemen vermek”. Ancak topladığımız materyaller arasında bu tür örneklere rastlanmamıştır (Soegov, 1994: 40-42.)

Kononov’ göre, görünüş kategorisinin ifadesi olan *-(y)A* ve *-(y)İp* zarf-fiil ekleri ile fiil meydana getirme, Türk dillerinde oldukça kullanılan bir yöntemdir. Çağdaş Türk dillerinde en yaygın olan fiiller: *ver-*, *dur-*, *git-*, *gel-*, *başla-*, *kal-*, *yaz-*, *bil-* (Kononov, 1956: 209).

Türkiye Türkçesinin birleşik fiiller bakımından diğer lehçelere oranla oldukça fakir olduğu Türkolojide kabul edilen bir görüştür (Demir, 1994: 86). Ancak Gagavuz Türkçesi ile kıyaslandığında bunun aksini söylemek mümkündür.

Özkan, Gagavuz Türkçesinde birleşik fiilleri bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesinden veya iki ayrı fiilin kaynaşmasından meydana gelen fiiller olarak kabul eder. Tasvirî fiiller, iki ayrı fiilin kalıplaşmasından kurulur ve hareketin bildirdiği fonksiyona göre şu şekilde isimlendirilir: *ver-* “tezlik fiili”, *bil-* “yeterlilik fiili”, *kal-* “süreklilik fiili”, *yaz-* “yaklaşma fiili” (Özkan, 1996: 168-170).

Gagavuz Türkçesinde morfolojik olarak görünüş kategorisi yoktur, yani fiil türünün tek ve birbirini takip eden gramer ifadesi bulunmamaktadır. Eylemin türü bitmişliği, bitmemişliği, süresi, çokluğu, başlaması vb. özellikleri ağırlıklı olarak analitik yöntemle, yani tek fiilin mastarla birleşimi yoluyla, örneğin *başleer okumaa* “okumaya başlıyor”, *bitirer yazmaa* “yazmayı bitiriyor” ya da isimle birleşmesi ile kurulur. Eylemin hızını, devamlılığını, çokluğunu, sürecini vb. belirten zarflarla ifade edilir. Ayrıca bazı geçmiş zaman şekillerinde diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi dilbilgisi kategori türü vardır. Türk lehçelerinde ana ifade araçları olarak bilinen zarf-fiillerin, çeşitli yardımcı fiillerle birleşmesi ile ilgili Gagavuz Türkçesinde böyle bir birleşme verimsizdir ve ilkel özellik taşımaktadır. Sadece hareketin hızı, şekli, *vermää* fiili ile arkaik zarf-fiil *-i, -i, -u, -ü* veya *-a, -ä* eklerinin birleşmesi yoluyla ifade edilmekte ve canlılığını (geçerliliğini) korumaktadır: *giriverdi* “hızla girdi, giriverdi”, *sesleniverdi* “hızla seslendi, sesleniverdi” vb. Örneğin: *Avşam oluvermiş* “Akşam birden oluvermiş” (Masal);

Pençeredän bakıver,
bir filcâncik rakı ver,
şu gözäl elceezini
omuzuma atıver. (Mani)

“Pencereden bakıver,
bir fincancık rakı ver,
şu güzel elceğizini
omzuma atıver.”

Eşanlamlı fiiller olan “salıverme” ve “koyuverme” hareket hızını ifade eden birleşik fiillerdir: *sal'vermaa* < *salıvermää*, *kol'vermää* < *koyvermää* < *koyuvermää*.

Sözlü edebiyatta zarf-fiillerin *vermää* fiili ile birleşmesinden oluşan başka da çeşitli örneklere rastlanılmakta, ancak bu fiiller canlı (geçerli) konuşma dilinde

kullanılmamaktadır. Örneğin: *Babu ilkmän durakalmıŝ, sora dädüya başlamış baarmaa* “Yaşlı kadın önce durakalmıŝ, sonra dedeye bağırmaya başlamış.” (Masal);

Kapuda kilit burma.

Sen bize gelip durma:

beni sana vermezlä(r),

(h)iç umut edip durma. (Mani)

“Kapıda kilit burma,

Sen bize gelip durma.

beni sana vermezler

hiç umut edip durma.” (Pokrovskaya, 1964: 168-169).

Şiraliyev ve Abdullayev’e göre, Oğuz grubu Türk lehçelerinin mukayeseli incelemesinde tarz birleşmelerinin Türkmen Türkçesinde daha geniş ölçüde yayıldığı, onların oldukça fazla anlam ve fonksiyona sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Kıpçak grubu Türk lehçelerinin bu lehçeye tesiri ile açıklanabilir. *taşla-*, *goy-*, *yet-*, *ber-*, *al-* vb. yardımcı fiillerin Türkmen Türkçesinde mevcut olması da ancak bu tesire bağlıdır (Şiraliyev-Abdullayev, 1986: 81).

Türkmen Türkçesinde tasvirî fiiller “Esas sözleri fiilden olan birleşik fiiller” (Esası sözleri işlikden bolma goşma işlikler) içerisinde değerlendirilir. Bu grup şu alt başlıklara ayrılmaktadır: 1. Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller, 2. Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller, 3. Modallık gösteren birleşik fiiller.

1. Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller:

- a) Hareketin başlangıcını gösteren birleşik fiiller: Birleşik fiillerin bir bölümü hareketin başlangıcını gösterir. Bu tür fiilleri meydana getiren yardımcı fiiller şunlardır: *başlamak, ugramak, durmak, oturmak.*
- b) Hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiiller: Bu birleşik fiiller hareketin bir süre devam ettiğini (veya devam edeceğini) gösterir. Ayrıca belli bir nesne için bu hareketin adet, özellik olarak süregeldiğini de gösterir. Bu tür birleşik fiili meydana getiren yardımcı fiiller şunlardır: *durmak, gelmek, yörmek, oturmak.*

- c) Hareketin sürecini ve yönünü gösteren birleşik fiiller: Bu birleşik fiiller hareketin gittikçe bitmeye yaklaştığını, ama henüz bitmediğini ve bununla birlikte yönünü gösterir. Esas söz (ana fiil), durum fiil şeklinde olup, yardımcı fiil görevinde ise, özellikle, *gelmek, gitmek, barmak* fiilleri kullanılır.
- d) Hareketin tezliğini ve sürekliliğini gösteren birleşik fiiller: Bu birleşik fiiller hareketin tezliğini, devamlılığını gösterir. Burada ana fiil, kök fiil şeklinde olup, yardımcı fiil ile birleşerek kurulur. Böyle olduğunda, ana fiilin sonu çekimsiz bir ses ile bitiyorsa, fiilin sonuna *ı* veya *i* eklenir, çekimli bir ses ile bitiyorsa son çekimli uzar. Eğer ana fiil *e* ile bitiyorsa, yardımcı fiil ile birleştiğinde *ä*'ye dönüşür. Örneğin: *Ussa ol yerini, bu yerini gozgaşdırdı veli, sagat yöräberdi. Hayal etme-de iyiber, men yañıca iydim.* “Usta orayı burayı çekti ancak saat çalıştı. Oyalanma da yiyiver, ben az önce yedim.” Bu tür birleşik fiiller, yarıda kesilen bir işin yine devam ettirilmediğini de gösterir. Örneğin: *- A gız, gızlar, siz gidiberiñ, men kätmenimi becertmesem bolcak däl.* “-A kız, kızlar, siz gidiverin! Ben çapamı yapmasam olmaz.”
- e) Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını anlatan birleşik fiiller: Bu tür birleşik fiiller hareketin meydana gelip bittiğini anlatır. Bunları Rus dilindeki *совершенный вид* (soverşennyy vid) “bitmişlik görünüşü” ile karşılaştırabiliriz. Bir kısmı hareketin birden bire ortaya çıktığını ve uzun süre devam etmediğini, bir anda ortaya çıkıp bittiğini gösterir. Diğer bir kısmı ise hareketin birkaç defa tekrarlandığını ve bittiğini gösterir. Bu tür birleşik fiili meydana getiren yardımcı fiiller şunlar: *bolmak, gutarmak, goybermek, gitmek, galmak, geçmek, çıkmak, goymak.*

2. Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller:

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman için kullanılan basit şekil (*alyär* “alıyor”, *gelyär* “geliyor”), çoğunlukla, kendisine bağlanan özneye has olan hareketi gösterir, fakat şu anda gerçekleşen hareketi her zaman gösteremez. Bunu göstermek için birleşik fiiller kullanılır. Bu tür birleşik fiiller de yardımcı fiillerin birbirinden ayrı olmalarına göre, kendi arasında ayrılırlar. Bu birleşik fiillerde yardımcı fiillerin şimdiki zaman için kullanılan iki şekli vardır, bunlardan biri basit şimdiki zamanı, yani genellikle bir işin olduğunu (*-yar, -yär* ile *gelyär*), diğeri ise bir işin söylendiği anda gerçekleşen hareketi gösterir. İkincisi, şu an olan hareketi gösteren basit ve karmaşık şimdiki zamanı anlatır. Burada yardımcı fiil olarak *yörmek, durmak, oturmak, yatmak* fiilleri kullanılır.

3. Modallık gösteren birleşik fiiller:

Bu gruptaki birleşik fiiller modallık gösterirler, yani konuşan kişinin bu harekete bakışını gösterir ve kendi içerisinde dörde ayrılır:

- a) Hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını gösteren birleşik fiiller: Bu birleşik fiilleri meydana getirmek için *bolmak*, *bilmek* yardımcı fiilleri kullanılır.
- b) Hareketin deneme yolu ile elde edildiğini gösteren birleşik fiiller: Ana fiil ile anlatılan hareketin deneme yolu ile ortaya çıktığını anlatır. Yardımcı fiil olarak *görmek* fiili kullanılır. Ana fiil ise, durum fiil şeklindedir. Örneğin: *Men-ä bilmedim, bolmasa telefonda sorap gör, belki hat govuşmasa-da govşan dälidir.* “Ben bilmiyorum, olmazsa telefon et sor, belki mektup ulaşmamıştır.”
- c) Kınama, küçük görmeyi anlatan birleşik fiiller: Bu tür birleşik fiiller kınama, bilmezlikten gelmeyi, bir işi küçük görmeyi anlatır. Ayrıca, bir işin doğrulukla yapılmadığını, yalandan, vakit geçirmek için yapıldığını da ifade eder. Yardımcı fiil olarak *bolmak* kullanılır. Ana fiil, her türden fiilden oluşabilir ve geçmiş zaman sıfat-fiilinin olumlu, olumsuz biçiminde çekimlenir. Örneğin: *Hocagulı birnäçe vagtdan bäre Altınıñ daşından aşık bolan bolup, däli-porhan bolup yöryärdi. Beyle gönüyetmezçilik eden bolyarsıñız...* Verilen örneklerdeki birleşik fiiller küçük görmeyi ifade eder. *Ecegiz suvuñ başında çömmalıp oturıp, elini yuwuşdıran bolup, cogaba garaşdı.* “Ana-kız suyun başında çömelip oturup, elini yıkayıp, Cogap’a baktı.” *Annagulı göni Gözel dagınıñ yanına bardı. Olar bilen biraz gürrüñ eden boldı-da, soñ göni Gözel dayzanıñ yanına bardı.* “Annagulı, Gözel dağının yanına vardı. Onlarla biraz sohbet etti ve sonra Gözel teyzenin yanına gitti.” örneklerinde ise birleşik fiiller, zorunluluk nedeniyle değil, vakit geçirmek için yapılan hareketi anlatır.
- d) Hayal etmeyi anlatan birleşik fiiller: Bir işi yapmayı ya da yapmamayı hayal etmeyi, denemeyi, ona olan isteği anlatır. Yardımcı fiil olarak *bolmak* kullanılır. Ana fiil, -*cak/-cek* gelecek zaman ekini alır. Örneğin: *Bir sıgırcagaz alcak bolyarıs.* “Bir sığırçık almak istiyoruz.” *Sadabiñ bogazı doldı. Yüregi agzından çıkaycak bolyar...* “Sadap’ın boğazı düğümlendi. Yüreği ağzından çıkacak gibi oldu...” (TDG, 2000: 322- 335)⁷.

A. Annanurov, Türkolojide tasvirî fiillerin henüz çözümlenmemiş bir mesele olduğu belirtir ve analitik fiilleri iki gruba ayırır: 1) Birinci Unsuru -*Ip* zarf-fiil eki alan tasvir fiilleri (Birinci komponenti hal işliğin -*ip*, -*ip* formasından hâsıl bolan analitik işlikler) : -*p dur-*, -*p*

⁷ Ayrıca bk. Bayliyev, 174-195.

otur-, *-p yat-*, *-p yör-*, *-p gez-*, *-p bar-*, *-p gal-*, *-p yiber-*, *-p goyber-*, *-p taşla-*, *-p bol-*, *-p gel-*, *-p bol-*, *-p ber-*, *-p gör-*. 2) Birinci unsuru *-A* zarf-fiil eki alan tasvirî fiiller (Hal işliğinin *-a*, *-e* forması arkalı hâsil bolan hareket tarının analitik formları): *-A ber-*, *-A başla-*, *-A yör-*, *-A yaz-*, *-A bil-*, *-A gör-* (Şahin, 2012: 179-180).

Clark'a göre, Türkmen Türkçesinde iki ana fiilin birleşimiyle oluşan hareketin çeşitli türleri ifade edilir. Bu birleşimde ana fiil *-Ip* veya daha az sıklıkta mastar fiile getirilen yönelme hali *-mAgA* ekini alır. İkinci fiil, on beş yaygın fiilden biridir ve kipin çekiminde olumsuzluk ve şahıs eki yer alır. Bu fiillerin çoğu, tasvirî birleşenler oluşturdukları zaman, birincil sözlük anlamının bir kısmını yitirir. Bu nedenle, "descriptive verbs" (tasvirî fiiller) olarak adlandırılır ve fonksiyonlarına göre şu şekilde kategorize edilebilir: 1) Beginning of Action (hareketin başlangını gösteren tasvirî fiiller) : *başla-*, *ugra-*, *dur-*, *ber-*, *otur-*, , 2) Process of Action (hareketin sürecini bildiren tasvirî fiiller) : *gel-*, *yör-*, *dur-*, *otur-*, *yat-*, 3) Direction of Action (hareketin yönünü bildiren tasvirî fiiller) : *git-*, *gel-*, *gir-*, *bar-*, *çık-*, 4) Completion of Action (hareketin tamamlanmasını bildiren tasvirî fiiller) : *gutar-*, *çık-*, *bol-*, *gal-* (Clark, 1998: 311-326).

Sarıyev ve Güder, tasvirî fiilleri " karmaşık fiil" olarak kabul etmiş ve işlevlerine göre altı gruba ayırmıştır: a) Hareketin başlanmasını gösteren karmaşık fiiller: *başla-*, *ugra-*, *dur-*, *otur-*, b) Hareketin devamlılığını gösteren karmaşık fiiller: *dur-*, *gel-*, *yör-*, *otur-*, c) Yön, taraf gösteren karmaşık fiiller: *gel-*, *git-*, *bar-*, *ugra-*, ç) Fırsat ve devamlılık gösteren karmaşık fiiller: *-I zarf-fiili + ber-*, d) Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller: *bol-*, *gutar-*, *goyber-*, *git-*, *gal-*, *geç-*, *çık-*, *goy-*, e) Bir hareketin olup olmamasını gösteren karmaşık fiiller: *bol-*, *bil-* (Sarıyev-Güder, 1998: 97-98).

Kara, tasvirî fiillere "Fiil çekimi" konusu içerisinde yer vermiştir. *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* fiilleri süreklilik ifadesi taşıyan şimdiki zaman türünü meydana getirmektedir. Fiilin yeterlilik/iktidar şekli ise *bil-* yardımcı fiili ile ifade edilir (Kara, 2001: 48; 51).

Fiil türlerindeki anlamsal çeşitlilikler, Azerbaycan Türkçesinde analitik tarz ile ifade edilir. Yardımcı fiilin çekimli hali ile birleşen *-Ib* zarf-fiil ekli ana fiil, şu anlamlara sahiptir: 1) Süreklilik fiilleri - *yatıb galmag* "yatıp kalmak", *dayanıb durmag* "devam edip durmak"; 2) Yönelme fiilleri - *uçub galmäk* "uçup gelmek", *gaçıb getmäk* "kaçıp gitmek"; 3) Durum

fiilleri - *çaşıb gılmağ* “şaşırmak”, *donub gılmağ* “donmak”; 4) Tamamlanmış fiiller - *yazıb gurtarmağ* “yazıp bitirmek” (Şiraliyev, 1997: 164).

Azərbaycan Dilinin Grammatikası'nda bu fiiller, “tarz kategorisi” adı altında değerlendirilir. Fiilin tarz kategorisinden esas hareketin çokluk şeklinin değiştirilmesi anlaşılır. Azerbaycan Türkçesinde, ayrıca diğer Türk lehçelerinde, fiilin tarzları daima analitik usulde ifade olunur. Tarz birleşmesi terkinde olan zarf-fiil, tarz kategorisinin sözlük anlamını belirlediği için şartlı olarak, “ana fiil”, tasriflenen fiilin tarzını ifade eden anlam değiştirici bir unsura dönüştüğüne göre, “yardımcı fiil” diye de adlandırılabilir. Tarz birleşmelerinde ana fiil her zaman yardımcı fiilden önce gelir. Azerbaycan Türkçesinde çeşitli eklere sahip çok sayıda zarf-fiil, tarz terkinbine dâhil olabilir. Ayrıca tarz birleşmesinde büyük bir öneme sahip olan unsurlardan biri de yardımcı fiildir. *Durmak*, *gurtarmağ*, *gılmağ*, *getmək*, *çatmağ*, *yetişmək* ve *çixmağ* fiilleri, tarz ifade eden yardımcı fiiller olarak kabul edilir. Bu fiillerin her biri ayrıca müstakil anlama sahiptir. Bazıları ise gerçek anlamını yitirerek, gramatikal bir unsura dönüşür. Yardımcı fiiller için çeşitli hareketini ifade etmesine göre dört gruba ayrılır: 1) İşin devamlılığını ve sürekliliğini ifade edenler: *durmağ* (örn.: *baxıb durmağ*, *gözleyib durmağ*); 2) İşin gelişimini gösterenler: *gılmağ* (örn.: *davam edib gılmağ*); 3) İşin bir hâle dönüşmesini gösterenler: *gılmağ* (örn.: *donub gılmağ*, *yıxılıb gılmağ*, *yatıb gılmağ*); 4) İşin tamamlanmasını gösterenler: *gurtarmağ*, *çixmağ*, *yetişmək*, *çatmağ* (örn.: *işläyib gurtarmağ*, *gedib çatmağ*); 5) İşin gerçekleşmeye başlamasını gösterenler: *başlamağ* (örn.: *işlämäyä başlamağ*, *getmäyä başlamağ*, *yatmağa başlamağ*). Bu sınıflandırmadan anlaşıldığı gibi yardımcı fiiller, zarf-fiillerle birlikte gelerek “işin devamlılığı, gelişimi, hâle dönüşmesi, tamamlanması, gerçekleşmeye başlaması” işlevlerini ifade eder. Tarz birleşmesi yapısında bulunan yardımcı fiiller, dilimizdeki bütün ana fiille birlikte gelerek tarz birleşmeleri meydana getirmez ve kalıplaştıkları zarf-fiillerin leksik anlamına tesir etmeyip, tarz kategorisine mahsus veya başka bir anlam ifade eder. Fiilin tarz kategorisine has olan bu iki özellik, yani tarz manaları ifade eden yardımcı fiillerin her birinin çeşitli anlamlara sahip ana fiillerle birlikte geldiğinde tarz birleşmesi meydana getirmemesi dikkate alındığında, onu (tarz kategorisini) kelime türetme - anlam değiştirme kategorisinde adlandırabiliriz. Tarz manasını ifade eden yardımcı fiillerin her biri dilimizdeki bütün fiillerle kullanılamaz. Tarz kategorisinde, fiillerin hepsini kapsayamamak gibi kelime türetme kategorilerine mahsus özelliklerden biri mevcuttur. Örneğin: *get-* yardımcı fiili *sön-*, *öl-*, *ax-*, *uzan-*, *yüksäl-* fiilleri ile birlikte geldiğinde tarz birleşmeleri meydana getirerek, işin gelişimini gösterir. Örn.: *axıb getmək*, *uzanıb getmək*, *yükselib*

getmək. Bu fiil *ye-*, *yat- yaz-*, *oxu-* fiilleri ile birlikte kullanıldığında tarz birleşmeleri meydana getirmez. *Dur-* yardımcı fiili *bax-*, *deyin-* vb. fiillerle kullanıldığında hareketin sürekliliğini gösteren tarz birleşmeleri meydana getirir: *baxıb dur-*, *deyinib dur-*. *Kollektivləş-*, *mähdudlaş- дәli ol-* fiilleri ile birlikte kullanıldığında ise tarz birleşmesi meydana getirmez. Buradan anlaşıldığı gibi, yardımcı fiillerin her birinin ana fiillerle kullanılması, her zaman bu fiillerin sözlük anlamından kaynaklanır. Tarz kategorisinin bu özelliklerine dikkat etmeyerek, onu kelime türetme kategorisinde adlandıramayız, çünkü kelime türetme kategorilerinin esas özelliklerinde biri de onların birleştirildikleri kelimelere yeni anlam kazandırmasıdır. Hâlbuki tarz birleşmesi terkinde kendini gramatik bir unsur gibi gösteren yardımcı fiiller, birleştikleri ana fiillere yeni anlamlar kazandırmaz. Bu nedenle Prof. A.H. Kononov haklı olarak bu birleşmenin (tarz birleşmesinin), yeni kelime meydana getirmedini savunur. Birinci taraf esas anlamı taşıyan iş, durum veya hareketi ifade eder, ikinci taraf ise birinciyi tarz özellikleri ile zenginleştirerek onun anlamını değiştirir. Örneğin; *çatıb get-*, *oxuyub gurtar-* vb. tarz birleşmeleri, bünyesindeki zarf-fiil ekli ana fiillerden anlamca değil, işin çeşitli alametlerini ifade etmesi yönü ile ayrılır (ADG, 1960: 150-152).

Tarz birleşmeleri, zarf-fiil ile yardımcı fiil veya müstakil anlamlı fiilden meydana gelir. Aşağıdaki özelliklere sahiptir:

1) Genellikle tarz birleşmelerinin her iki tarafı arasına başka sözcükler dâhil olamaz: *Bilmän nä nähs gündä çıxdım bu dağa, Bir lalüzlüdän düşdüm ırağa, Yana-yana galdım belä färağa* “Bilmem ne kötü günde çıktım bu dağa, Bir lale yüzlüden ayrı düştüm ırağa, Yanıp kaldım böyle fırağa.”; *Gälänlär bunu düşünsälär дә, heç nä demädän baxa baxa galdılar.* “Gelenler bunu düşünseler de hiçbir şey demeden baka kaldılar.”; *Biçarä Mänsurun ağlamağ sädası, zarıltısı vä nävası iki daşüräklı insanın gähgäläri arasında itib gedir.* “Zavallı Mensur’un ağlama sesi ve zırlıtısı, iki taşyürekli insanın kahkahaları arasında yitip gidiyor.” Bu cümlelerdeki *yana-yana galdım*, *baxa-baxa galdılar* ve *itib gedir* tarz birleşmelerinin iki tarafını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eğer bu birleşmeleri birbirinden ayırırsak, bu birleşme önceki sözlük ve gramer anlamını yitirir.

2) Tarz birleşmelerinin her iki tarafı birlikte cümlenin temel bir vazifesinde kullanılır: *Gedirlär, Solmaz bir täässüflä ardlarınça baxıb galır.* “Gidiyorlar, Solmaz tesadüfen arkasına bakıp kalır.”; *Ämrah gädändän yarım saat sonra Cämil axırınıcı şuarı da yazıb gurtardı.* “Emrah gittikten yarım saat sonra cemil sonuncu şuarı da yazıp bitirdi.”; *Dünändän bəri Tahirin üzündäki uşağlığ ifadäläri yox olub getmişdi.* “Dünden beri Tahir’in yüzündeki çocukluk ifadeleri yok olup gitmişti.”

3) *gurtar-*, *gaç-*, *çat-*, *yetiş-* ve *başla-* fiilleri ile kurulan birleşmelerden başka, geriye kalan tarz birleşmelerinin ikinci tarafı gerçek anlamını yitirerek kalıplaşır (dilbilgiselleşir) yani kelime türetici bir unsura dönüşür. Tarz birleşmelerinin terkinde çekimlenen fiil, birleştiği zarf-fiile yeni bir anlam vermez, sadece fiil tarzlarına mahsus olan manayı ifade eder. *O, bütün suallara karşı hâmişâ olduğu kimi “bilmirâm” deyip dururdu.* “O, bütün sorulara karşı her zaman olduğu gibi “bilmiyorum” deyip dururdu.”; *Mäsälä belä häll olunub gedäcäkdi.* “Mesele böyle hallonup gidecekti.” Bu cümlelerdeki *deyip dururdu* ve *häll olunub gedäcäkdi* birleşmelerindeki *durmağ* ve *getmāk* fiilleri gerçek anlamlarını yitirerek, tarz kategorisine mahsus olan bir anlam ifade eden gramatik bir unsura dönüşmüştür. Bu birleşmelerdeki *durmağ* fiili işin devamlılığını, *getmāk* fiili ise işin son haddini bildirir (ADG, 1960: 155-156).

2. İNCELEME

2.1. al-

2.1.1. Yapısı

Ana fiil olarak ilk defa Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkar: *ogilin yutuzin yulkısın barımın anta altım* BK 24 “Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım.” (Tekin, 2010: 58-59). Gabain, bu fiilin yardımcı fiil olarak da ilk defa Eski Türkçe döneminde kullanıldığını belirtir: *awla-p al-* “avlayarak ele geçirmek, avlamak” (Gabain, 2007: 91).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Harezmi, Kıpçak (Clauson, 1972: 124-125), Eski Anadolu (Kanar, 2011: 36) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 12) *al-*; günümüz Türk lehçelerinde Gagavuz (GRMS, 1973: 42), Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Başkurt, Tatar, Kazak, Kırgız ve Uygur Türkçesinde *al-*; Özbek Türkçesinde *âl-* (KTLS, I, 1991: 18-19) şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak; “almak; kırmak, kesmek; sürmek; satın almak (TDS, 1995: 27); elinde veya başka bir yerde saklamak, tutmak; kabul etmek; bir şeye sahip olmak, elde etmek, kendine boyun eğdirmek; (*para hakkında*) ödemek, vermek; yanında götürmek” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil fonksiyonunda kullanıldığında birleştiği fiil ile ilgili hareketi tasvir eder: *dınç al-*, *garşı al-*, *salğı al-*, *dem al-* (TDS, 1962: 40). Türkiye Türkçesinde “bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak; bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak; birlikte götürmek; satın almak; ele geçirmek, fethetmek; içine sığmak; kabul etmek; kendine ulaştırılmak, iletilmek, içeri sızmak, içine çekmek; erkek, kadınla evlenmek; sürükleyip götürmek; kazanmak, elde etmek; zararlı, tehlikeli bir şeyle uğraşmak; bürümek, sarmak, kaplamak; kısaltmak, eksiltmek; yolmak, koparmak; yerini değiştirmek, çekmek; temizlemek; içeri girmesini sağlamak; tat veya koku duymak; örtmek, koymak; (-e) ... gibi anlamak; yol gitmek, mesafe katetmek; çalmak; soldurmak; vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak; motor çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan yararlanır duruma gelmek; göreve, işe başlatmak; (*nsz*) başlamak; (*-den*) davranış veya makam değiştirmek; içecek veya sigara içmek; yutmak, kullanmak; kazanç sağlamak; gidermek, yok etmek” (TS, 2005: 80)

karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “almak, yakalamak; elde etmek, kabul etmek; elinden almak; satın almak; tutmak, kiralamak” (GRMS, 1973: 42), Azerbaycan Türkçesinde ise “eli ile tutup götürmek, kaldırmak; satın almak; götürmek, çıkarmak, açmak; istifade etmek; gönderilen, verilen, teklif edilen, beklenen, istenilen bir şeyi kabul etmek; rütbe, ad, vazife sahibi olmak, kazanmak; kendisi ile beraber getirmek, yanında getirmek; ele geçirmek, fethetmek, istila etmek, tutmak; evlenmek; kaplamak, sarmak, örtmek; yemek, içmek, tatmak; hazırlamak; dâhil etmek; kesmek, kısaltmak, küçültmek; anlamak, düşünmek; çıkartmak, götürmek; meşgul etmek, meraklandırmak, dikkatini celp etmek, heyecanlandırmak; tesir etmek; çalışarak elde etmek; mahrum etmek; *mec.* rüşvet almak” (ADİL, I, 2006: 105-106) anlamlarındadır.

2.1.2. Kullanımı

Tarihî Türk lehçelerine baktığımızda *al-* fiili Eski Türkçe döneminden beri yeterlilik ifadesi için kullanılmıştır. Ancak Eski Uygur Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanımı yaygın değildir. Ana fiile “iktidar” ifadesi katar: *Kirtün inanmış kişilerin tire yığa alır siz.* “Doğru inanmış (mümin) kişileri derleyip toplayabilirsiniz.” (Eraslan, 2012: 443). Çağatay Türkçesinde iktidar, olabilirlik (Eckmann, 2009: 115) ve “yeterlilik” ifadesi bu fiil ile kurulmuştur. Oğuz Türkçesinin etkisi sonucu nadiren de olsa *bil-* ve *u-* fiilleri de kullanılmıştır. Fiil, *-A*, *-y* zarf-fiil eki almış ana fiillerden sonra gelir ve birinci fiilden ayrı yazılır: *bara alman* “varamam”, *bitiy bola almas-mên* “yazamam” (Argunşah, 2013: 177)⁸.

Günümüz Türk lehçelerinde de *al-* fiili, yeterlik ifadesi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Özb. *kelâldim*, *kelâ âldim* “gelebildim” (Buran vd., 2010: 171), *şundäy şähär qurâ âlişgân deb oyläymän* “böyle şehir kurabilmişler diye düşünüyorum” (TLG, 2007: 335); Uyg. *sözliläydım* “söyleyebildim”, *sözliyälmidim* “söyleyemedim” (TLG, 2007:410), *baralmidim* “gidemedim”, *kelalmaysen* “geleliyorsun, gelemeyeceksin” (Buran vd, 2010: 211); Ttr. *kile almadım* “gelemedim” (Buran vd, 2010: 258); Nog. *añlay al-* “anlayabil-“ (TLG, 2007: 660); Bşk. *yaza almay* “yazamıyor” (TLG, 2007: 793); Tuv. *-p al-* birleşik fiili, oluş ve kılışı kendisi için yapma bildirir: *bijip al-* “kendisi için yazmak”, *-a/-y al-* fiili ise muktedirlik ifade eder: *çugaalay al-* “konuşabilmek” (TLG, 2007: 1205); Krg. *al-* fiili, *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekiyle kullanıldığında hareketin, öznenin kendisi için, kendi

⁸ Ercilasun, Çağatay Türkçesi döneminin dil özelliklerinde yeterlilik fiilinin *al-* ve *bil-* ile kurulduğuna değinir: *okuy almas* “okuyamaz”, *köre bilmedi* “göremedi” (Ercilasun, 2012: 428).

yararına yapıldığını, hareketin tamamlandığını ve amaca ulaşıldığını bildirir: *karap aldı* “baktı” (TLG, 2007: 525) ve ayrıca yeterlilik ifade eder: *körö alamın* “görebiliyorum” (Buran, 2010: 341); Kzk. *al-* yardımcı fiili ile fiillerin iktidarî şekli yapılır: *caza alamın, cazalmadı* (TLG, 2007: 470).

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ana fiil olarak işlek bir şekilde karşımıza çıkar ancak tasvirî fiil olarak Türkiye, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaz. Türkmen Türkçesinde ise seyrek olarak varlığını devam ettirir. Ana fiile *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve kendinden önce gelen fiilden daima yazılır: *aylap al-* “söyleyip al-” (GM, 22), *kakıp al-* “kendisi için çakıp al-” (ÇM, 53), *dartıp al-* “çekip al-” (ÇM, 58), *garbap al-* “yakalayıp al-” (GM, 102), *gaplap al-* “kaplayıp al-” (SE, 108), *kesilip al-* “kesilip al-” (SE, 125).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Ana Fiil + -(I)p zarf-fiil eki + al- yardımcı fiili*

TT *Kullanılmıyor*

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Kullanılmıyor*

2.1.3. İşlevleri

Arat’a göre *al-* fiili, hareketin tamamlandığını bildirir: *aildiñ ulāzına jadip-aldī* (Arat, 1987: 233). Türkmen Türkçesi gramerlerinde tasvirî fiiller içerisinde değerlendirilmemiş, “hareketin yöneldiği tarafı göstermek amacıyla birlikte kullanılan birleşik fiil” olarak kabul edilmiştir (TDG, 2000: 320; Baylıyev, 1981: 175)⁹.

Şahin ise *al-* fiilinin *-p* zarf-fiil ekli ana fiile getirilmesiyle tasvirî fiil olarak kullanıldığını ve daha çok *gapla-* fiili ile gelerek “özneyi etkisi altına alma, sarma, kuşatma” bildirdiğini ifade eder. Ayrıca “hile ile ele geçirme” fonksiyonuna da sahip olduğunu belirtir (Şahin, 2008: 28-29). Yuldaşev’e göre *al-* tasvirî fiili *-p* zarf-fiil ekiyle bağlandığında ana fiilde ifade edilen hareketin öznenin lehine, kendisi için yapıldığını bildirmektedir (Tan,

⁹ Clark bu fiile tasvirî fiillerde, Sarıyev ise karmaşık fiillerde yer vermemiştir (Clark, 1998:321; Sarıyev, 1998: 97-98).

2010: 70). Örnek metinler üzerinde yapılan inceleme neticesinde *al-* fiilinin Türkmen Türkçesinde söz konusu işlevlerde kullanıldığı, ayrıca ana fiilin bildirdiği hareketin öznenin lehine, kendisi için yapıldığını gösterdiği de tespit edilmiştir.

2.1.3.1. -(I)p + al-

2.1.3.1.1. Hareketin öznenin lehine, kendisi için yapıldığını bildirir.

Tkm.

Okuvı – okap almali, tecribäni – işläp. “Eğitim **okunarak kazanılır**, tecrübe çalışarak.” (SE, 84-85)

2.1.3.1.2. Özneyi etkisi altına alma, tamamen sarma, kuşatma; bir hareketin eksiksiz gerçekleştiğini bildirir.

Tkm.

*Bu zatları pikir etdigiçe, Kakalyeviň yüregini göreşmek hıcuvi **gaplap aldı.*** “Bunları düşündükçe, Kakalyev’in yüreğini mücadele arzusu tamamıyla **sardı.**” (GM, 82)

*Onuň bar düşüncesi puldı, onuň akıl kâsesini pul hakedäki oy-pikirler bütünley **gaplap alıpdı.*** “Onun bütün düşüncesi paraydı, zihnini para ile ilgili düşünceler tamamıyla **kaplamıştı.**” (ÇM, 107)

*«Faşist!» diyen pikir onuň bütün durmuşını **gaplap aldı.*** “Faşist! düşüncesi onun bütün hayatını tamamıyla **kapladı.**” (SE, 108)

*Bir-birinden ayılgaň pikirler, galagophı duygular onuň beynisini, yüregini **gursap alıpdular.*** “Birbirinden korkunç düşünceler, üzüntü veren duygular onun beynini, yüreğini **sarmıştı.**” (GM, 119)

*Bulutlarıň geçip, dağıň üstüne lemmerlenişip, çöküp durşuna tomaşa etmek bilen, tebigatıň şol gözelliginiň acayıp suratını çeper sözler bilen kagızıň yüzüne çekmek hevesi onuň yüregini **gaplap alıpdı.*** “Bulutların geçip, dağın üstüne yığılıp çökmesini seyretmesi,

tabiatın bu muhteşem görüntüsünü güzel sözlerle kâğıda dökme arzusu onun yüreğini **kapladı.**” (SE, 167)

*Garañkı içerini ümsümlük **gaplap aldı.*** “Karanlık odayı sessizlik **kapladı.**” (GM, 186)

2.1.3.1.3. Hile ile ele geçirmeyi ifade eder.

Tkm.

*Hol, Amaşalarıñ çobanını demine **dartıp alan,** Esen çobanı yuvudan Dövli guydı-da.* “Amaşalar’ın çobanının soluğunu **kesip alan,** Esen’in çobanını yutan da bu Dövli kuyu idi.” (ÇM, 58)

*- İne, meniñ gapanım! - diyip, Gulberdi agzı ganlı gapanı **garbap aldı.*** “İşte benim kapanım! deyip Gulberdi, ağzı kanlı kapanı **yakaladı.**” (GM, 102)

*Pälvan bolsa mugallımı nâme diyäyerkä diyip, onuñ agzından çıkacak sözleri **gapıp almaga** hüzirlenip oturdu.* “Pehlivan ise öğretmeni ne diyor ki deyip, onun ağzından çıkacak sözleri **yakalamaya** çalışıyordu.” (ÇM, 122)

*Garyagdıñ bağrı ot basılan yalı avadı, yüreginiñ bir bölegi **kesilip alnan** yalı boldı.* “Garyağdı’nın bağrı ateş düşmüş gibi sızladı, yüreğinin bir parçası **kesilmiş** gibi oldu.” (SE, 125).

2.2. bar-

2.2.1. Yapısı

Eski Türkçede ana fiil olarak genellikle “gitmek” manasındadır ve yardımcı fiil olarak da kullanılmıştır. Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk örneklerine de bu dönemde, Orhun Yazıtları’nda rastlanılır: *Tokuz oguz bodun yerin subın ıdıp tabgaçgaru bardı.* “Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin’e doğru gitti.”; *törüğ kazganıp uça barmış* “yasaları koyup

vefat etmiş”, *ulug irkin azkına erin tezip bardı* “Ulu irkin azıcık erle kaçıp gitti.” (Tekin, 2010: 62-63¹⁰; 28-29, 32-33).

Eski Türkçe (Gabain, 2007: 91; Eraslan, 2012: 444), Karahanlı (Ercilasun, 1984: 86), Harezm (Hacıeminoğlu, 1991: 260) ve Kıpçak Türkçesinde (KTS, 2007: 23) *bar-*, Eski Anadolu (Kanar, 2011: 718) ve Osmanlı Türkçesinde *var-* (Kestelli, 2011: 527) şeklindeki fiil, günümüz Türk lehçelerinde de benzerdir. Güneybatı Türk lehçelerinde ön sesteki *b-* ünsüzü *v-* ‘ye dönüşür ve *var-* biçiminde kullanımını sürdürürken (Clauson, 1972: 354), diğer Türk lehçelerinde Eski Türkçedeki şekli, her lehçeye özgü çok az fonetik farklılıklar ile kullanılır. Uygur Türkçesinde *bar-*; *ba:-* (Kaşgar, Hotan ağzı), *baj-* (Lop ağzı); Kırım Tatar, Kumuk, Balkar, Karaçay-Balkar, Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Tatar Türkçesinde *bar-*; Özbek Türkçesinde *bâr-*; Uygur, Türkiye, Gagavuz, Sarı Uygur ve Altay Türkçesinde *var-*; Sarı Uygur ve Altay Türkçesinde (Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Sagal, Koybal, Çulum) *par-*; Çuvaş Türkçesinde *pır-*; (Sevortyan, 1978: 64), Azerbaycan Türkçesinde *var-* (KTLS, I, 1991: 938).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak; “gitmek; sürmek, sürüp gitmek; bir yere ya da birinin yanına gelmek, ulaşmak; belli bir derecede, tempoda öne hareket etmek” anlamına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında birleştiği fiil ile birlikte, yaklaşmayı ifade eder: *alıp barmak, bolup barmak, yakıp barmak, yetip barmak* (TTS, 1995: 46; TDS, 1962: 73). Türkiye Türkçesinde *var-* şeklinde karşımıza çıkan fiil “erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak; belli bir duruma veya düzeye gelmek; hoş olmayan bir sona ermek; bir şeyi iyice anlamak veya duymak; acımadan, çekinmeden yapmak; (*kadın için*) evlenmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek” (TS, 2005: 2080) anlamlarındadır. Gagavuz Türkçesinde *var-* “gitmek; varmak, ulaşmak” (GRMS, 1973: 103), Azerbaycan Türkçesinde ise “gitmek, yetişmek, varmak, ulaşmak; neticelenmek, tamamlanmak; *mec.* dalmak, batmak” (ADİL, IV, 2006: 466) karşılığında kullanılır.

2.2.2. Kullanımı

Türkiye, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Türkmen Türkçesinde işlektir. Bu yapıda ana fiil *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekini alır ve

¹⁰ Eserden seçilen örneklerde öncelikle Orhun Yazıtları’nda “ana fiil” olarak, ardından da” tasvirî fiil” olarak kullanımı gösterilmiştir. Sayfa numaralarında görülen sıralama farklılığı bundan kaynaklanmaktadır.

kendisinden sonra gelen *bar-* fiilinden daima ayrı yazılır: *gısılıp baryardı* “eziliyordu” (GM, 6), *yöräp baryardı* “yürüyordu” (SE, 32), *münüp baryarka* “binip giderken” (ÇM, 59), *göterip baryanlara* “kaldıranlara” (ÇM, 65), *yöräp baryanını* “yürüdüğünü” (ÇM, 69), *alıp bardı* “aldı” (GM, 76), *ılgap bardı* “koştu” (SE, 95), *elesläp baryar* “hızlı hızlı yürüyüp gidiyor” (GM, 98), *nazarlap baryardı* “bakıyordu” (ÇM, 112), *süyşüp baryardılar* “hareket ediyorlardı” (SE, 118), *düşürüp gidip baryardı* “indirip gidiyordu” (ÇM, 134).

Nadir olarak da üç fiilden kurulan tasvirî fiil örnekleri de görülmüştür: *tutdurıp alıp baryardı* “tutup alıyordu” (SE, 45), *uçup gidip baryardı* “uçup gidiyordu” (SE, 55), *sorup alıp baryan* “soran” (SE, 56), *gelşip gidip baryar* “gelip gidiyor” (SE, 103), *gatap gidip baryar* “katıp gidiyor” (ÇM, 131), *düşürüp gidip baryar* “indirip gidiyor” (ÇM, 134), *bolup gidip baryar* “olup gidiyor” (ÇM, 141).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/- (U)p* zarf-fiil eki + *bar-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.2.3. İşlevleri

Eski Uygur Türkçesinde hareketin yapılmakta olduğunu veya yapılmaya başlandığını ifade eden bir tasvirî fiildir: *Yiilli ootlı ikegü yintem örü barırlar* “Rüzgâr ve ateş (elementleri) her ikisi daima yükselirler.” (Eraslan, 2012: 444); *öl-üp bar-* “ölüp gitmek” (Gabain, 2007: 91). Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de de aynı fonksiyonda kullanılmıştır: *arta bar-* “günden güne artmak”: *iliñ arta bargay kiñügey yiriñ* (586-5915); *itlü bar-* “yavaş yavaş düzelmek, düzeliş durmak”: *туру itlü bargay kamuğ işleriñ* (586-5915) (Ercilasun, 1984: 86).

Hacıeminoğlu, bu fiili Harezmi Türkçesinde “İki fiilden teşekkül eden birleşik fiiller” içerisinde, çabukluk, kolaylık, anilik ifade eden fiiller arasında değerlendirir: *alıp bar-* “alıp varmak” (Hacıeminoğlu, 1991: 260-261).

Arat'a göre *bar-* “gitmek, devam etmek” fiili, yardımcı fiil olarak *-a* zarf-fiil eki ile kullanıldığında hareketin veya durumun tamamlandığını veya sürecini gösterir: *ol kiži ötpös qara jış polip tura-barıan; adarıya tura-bardı; jaza bardı; sabarıñ uqı bardı*. Ayrıca ilerleyişi, artışı bildirir: *tün qojulyan sain tabaštari anıp oq qojula-bardı*. Yardımcı fiil olarak *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanıldığında, tamamlanmış bir hareketi ifade eder: *ölüp parıp mā srai jaqşı*. Diğer bir işlevi ise, hareketin veya durumun başladığını ve hâlâ devam ettiğini bildirmektir: *aq jılan silkinib-ıdi ulçaq polip pādi* (Arat, 1987: 240-241).

Baylıyev, Türkmen Türkçesinde bu yapıyı “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin sürecini ve yöneldiği tarafı gösteren birleşik fiiller” içerisinde ele alır¹¹. *bar-* fiili, Rusçada *удму* (idti), *ходумь* (hadit) “gitmek, yürümek” fiilleri ile aynı anlama gelmekle birlikte hareketin yöneldiği tarafı kesin olarak göstermese de bağlama göre *gel-* fiili ile aynı anlamda olabilmektedir. Fakat çoğunlukla *git-* fiiline yakındır. *bar-* ve *git-* fiilleri arasındaki fark ise şöyle açıklanır: *git-* fiili, hareketin öznenen uzaklaştığını gösterir ama hareketin belirtilen noktaya ulaşım ulaşmaması, sona erip ermemesi önemli değildir. Bu fiil için en önemli husus, hareketin gerçekleşmeye başlamasıdır. *bar-* fiili ise hareketin uzaklaşma yolu ile meydana geldiğini bildirir ve hareketin neticesini göstermek önemlidir. Örn.; *Durdu şähere gitdi* “Durdu şehre gitti.”; *Durdu şähere bardı*. “Durdu şehre vardı (ulaştı)”. Baylıyev, bu fiillerin birleşik fiiller içerisinde yardımcı fiil olarak kullanıldığını da örneklendirir. *Gice yarım bolup baryar*. “Gece yarısı oluyor.”; *Uklap baryarın / gelyärin* “Uyuyorum / uykum geliyor.” (Baylıyev, 1981: 178-185).

Sarıyev ve Güder, bu fiili “Yön, taraf gösteren karmaşık fiiller” (Sarıyev-Güder, 1998: 97), Clark “Hareketin yönünü gösteren tasvirî fiiller” (Direction of Action) içerisinde ele alır (Clark, 1998: 324-325).

Faruk Gökçe “Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi” adlı doktora tezinde, *B+bar-* fiil birleşmesinin Türk dilinde birleştiği ana fiilin niteliğine de bağlı olarak süreklilik, başlama, tezlik, yaklaşma gibi kılınış türlerinin yanı sıra bitmişlik ve kesin şimdiki zaman gibi görünüş kategorilerini de işaretlediğini belirtmiştir. Gökçe’ye göre, kuzeybatı, kuzeydoğu, güneydoğu Türk yazı dillerinde ve ağızlarında geniş bir kullanım alanına sahip olan bu birleşme, Oğuz grubu Türk yazı dilleri

¹¹*Türkmen Diliniñ Grammatikası*’nda da aynı şekilde sınıflandırılmıştır (TDG, 2000: 322-327).

ve ağızlarında da bu işlevlerin büyük bir bölümünü taşımaktadır. Eski Türkçede *B+bar-* yapısı daha çok yönelme ve bitmişlik görünüşü işaretleyip, süreklilik işlevine dair örnekleri oldukça azdır. Modern Türk yazı dilleri ve ağızlarına bakıldığında da eylemsel yönelim işlevinin haricinde bitmişlik görünüşünü taşımaktadır. Ayrıca ana fiildeki hareketin ya da durumun sürecini, yönelimin son noktaya yaklaştığını, dereceli olarak gelişen bir sürekliliğini bildirir. Diğer Türk yazı dilleri ile kıyaslandığında Oğuz grubu yazı dillerinde ve ağızlarında *bar-* yardımcı fiili, yerini aynı anlam ve işleve sahip olan *ké:t-* fiiline bıraktığı için oldukça sınırlı bir gelişim gösterir. Türkmen Türkçesi ve Anadolu ağızlarının bazısında *B+bar-* yapısının kılınış ve görünüş kategorilerini gösteren örnekleri bulunmaktadır. *A+bar-* yapısı ise diğerine oranla daha az kullanılır ve süreklilik, başlama, alışkanlık ve yaklaşma gibi kılınış; kesin şimdiki zaman gibi görünüş bildirir. Eski Türkçe döneminde yönelmenin yanı sıra “az kalsın”, “-mek üzere olmak” anlamındaki yaklaşma işlevini de taşımış, sonraki dönemlerde *A+bar-* yapısındaki bu işlevi, *A+yaz-* üstlenmiştir. Oğuz Türkçesinde yaygın bir kullanım alanı yoktur ve daha çok Eski Oğuz Türkçesinde ve Azerbaycan ağızlarında örneklerine rastlanır: EOT. *Cümle kardaşları anı gördiler / Yūsufun ardınca kovavardılar.* Azerbaycan Türkçesinde Guba ağızında, şimdiki zamanın kuruluşunda kullanılır: *ala varam / ala varsan / ala var/ ala varuğ // varux / ala varsuz / ala var;* Türkiye ve Türkmen Türkçesinde ise görülmez (Gökçe, 2007: 102-121).

2.2.3.1. -(I)p/-(U)p + bar-

2.2.3.1.1. Hareketin yönünü ve devam etmekte olduğunu bildirir.

Tkm.

*Anton aga zordan diyen yalı olariñ arasından sıyp, mehanigiñ yanına **ılgap bardı.***
 “Anton Bey, zorlanarak onların arasından kaçıp makinenin yanına **koştı.**” (SE, 23)

*Nepes Sarıyeviç Gulberdiyevleri agregatiñ öñ tarapına **alıp bardı.*** “Nefes Sarıyeviç, Gulberdiyevleri kalabalığın önüne **götürdü.**” (GM, 30)

*Guş şindiz hem yokarlığına **uçup gidip baryardı.*** “Kuş şimdi de yukarıya doğru **uçup gidiyordu.**” (SE, 55)

Ol gidip baryarka çilimini otlap, Nepes Sariyeviçe seretmân gürleyärdi: “O giderken sigarasını yakıp, Nefes Sariyeviç’e bakmadan konuşuyordu.” (GM, 56)

*Aglap-aglap, gözünüň yaşı durugışan kempir vertolyota **münüp baryan** oglunu zordan saygardi. “Ağlaya ağlaya gözünün yaşı kuruyan ihtiyar, helikoptere **binip giden** oğlunu zar zor ayırt etti.”* (ÇM,59)

*Kakageldi yolboýy aydima **hiňleşip baryardi**. “Kakageldi yol boyunca türkü mırıldanıyordu.”* (ÇM, 81)

***Yörüp baryan** yoluna düşelen çagıl daşlar hem onuň ünsüni özüne çekyärdi. “**Yürüdüğü** yola döşenen çakıl taşları da onun dikkatini kendine çekiyordu.”* (ÇM, 103)

*Emma razvedkaçılar eňekleri, yüzleri bilen garı bövsüp, yuvaş-yuvaş öňe **süýşüp baryardılar**. “Ama araştırmacılar çeneleri, yüzleri ile karı deşerek yavaş yavaş öne doğru hareket ediyorlardı.”* (SE, 118)

*Emma mayoriň “ogşasıň” diyeni bilen Muhat Garyagdını pugta gucaklap, onuň düvmelenip, yaş **akıp baryan** yüzünden pugta ogşadı. “Ama binbaşının “öp” demesi ile Muhat Garyağdı’yı sıkıca kucaklayıp, onun damla damla **yaşlar akan** yüzünden sıkıca öptü.”* (SE, 121)

*Demirgazığıň yüzüňi-gözüňi **dalap baryan** päki yalı yiti şemalı ayazı iki esse dagı güýçlendiriyärdi. “Demirkazık’ın yüzünü gözünü **hırpalayan** keskin jilet gibi olan rüzgârı, ayazı iki misli daha sarsıyordu.”* (GM, 130)

*-Dogrı, Meret, seniň bu aydyanlarıň hemmesi makul, yöne, näme üçindir, şu hili goşgular yazasım **gelip baryar**. “- Doğru, Meret, senin bu söylediklerinin hepsi makul, ancak nedense bu tarz şiirler yazasım **geliyor**.”* (SE, 169).

*Arabacı yaşulı bolsa adamı ölerden soň hem incitmacak bolup atları seresaphılık bilen maydalına **sürüp baryardi**. “İhtiyar arabacı ise sahibi öldükten sonra da unutmayacak olan atları usulca **sürüyordu**.”* (GM, 207)

2.3. başla-

2.3.1. Yapısı

baş isim kökü üzerine *+la* isimden isimden fiil yapım ekinin getirilmesi ile kurulmuş ilk örnekleri Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkar: *başlayı kırkız kaganı balbal tiktım* “Önce Kırkız hakanını balbal olarak diktim” BK D-20 (Tan, 2010: 78); *kültigin ebig başlayı akıttımız*. “Kül Tigin’i karargâhın başında bıraktık.” KT K8 (Tekin, 2010: 38-39). Tan, *Kırkız Türkçesinde Tasvir Fiilleri* adlı eserinde *başla-* fiilinin tasvirî fiil olarak da ilk defa Eski Türkçe döneminde kullanıldığını belirtir: *virgar itgeli başla-* “manastır yapılmaya başla-” (Tan, 2010: 78).

Gülensoy, *başla-* (*baş+la-*) fiilinin olumsuz biçimini şu şekilde tahlil eder: *başlayama-* < *baş+la-y-u* ‘zarf-fiil eki’ *u-* ‘eski iktidar fiili’ *+ma-* ‘olumsuzluk eki’dir. *başlayıp* ‘Başlayıp’ < *ET. baş+la-p* ‘zarf-fiil eki’, *-y-* ‘koruyucu ünsüz’; *ı* ‘bağlayıcı ünlü’ (Gülensoy, 2007: 120).

Eski Türkçede *başla-* (Tekin, 2010: 38; Clauson, 1972: 382), Karahanlı, Çağatay, Harezmi, Kıpçak, Osmanlı (Clauson, 1972: 382) ve Eski Anadolu Türkçesinde (Kantar, 2011: 102) *başla-* şeklinde kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde şu şekildedir: Gagavuz (GRMS, 1973: 76), Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Tatar, Başkurt Türkçesinde *başla-*, Kazak Türkçesinde *basta-*, Kırgız Türkçesinde *baştō-*, Özbek Türkçesinde *bâşlä-*, Uygur Türkçesinde *başli-* (KTLS, I, 1991: 54-55).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak; “bir işe, göreve vb. girişmek, başlamak” anlamına gelir. Yardımcı fiil fonksiyonunda birleştiği fiil ile birlikte, hareketin başladığını gösterir (TDS, 1962: 81). Türkiye Türkçesinde “bir işe girişmek, harekete geçmek; (*nsz*) çalışır, işler, yürür duruma girmek; olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak; görünmek; etkisini göstermek; hoş olmayan bir davranışa koyulmak” (TS, 2005: 218) karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “başlamak, girişmek” (GRMS, 1973: 76), Azerbaycan Türkçesinde “bir işe girişmek; bir işin, hâlin, durumun, hadisenin ilk alametlerini göstermek, bir işin esasının ortaya çıkması, meydana gelmesi” (ADİL, 2006: 242-243) anlamlarındadır.

2.3.2. Kullanımı

Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken,¹² Türkmen ve Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlektir. Bu yapının kuruluşunda ana fiil, Türkmen Türkçesinde genellikle *-(I)p* ve seyrek olarak mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli ekini alır: *götergiläp başla-* “kaldırmaya başla-” (GM, 4), *süyşüp başla-* “hareket etmeye başla-” (ÇM, 20), *hıkgıldap başla-* “sızlanmaya başla-” (SE, 34), *gazıp başla-* “kazmaya başla-” (GM, 36), *irkilciräp başla-* “uyuklamaya başla-” (ÇM, 40), *gülşüp başla-* “gülmeye başla-” (SE, 53), *seredip başla-* “bakmaya başla-” (SE, 68), *boglup başla-* “boğulmaya başla-” (SE, 97), *girip başla-* “girmeye başla-” (GM, 197); *düşündürmäge başla-* “anlamaya başla-” (GM, 10), *seretmäge başla-* “bakmaya başla-” (SE, 12), *yalbarmaga başla-* “yalvarmaya başla-” (SE, 42), *saçmaga başla-* “saçmaya başla-” (GM, 97), *gözlemäge başla-* “aramaya başla-” (SE, 115), *zeyrenmäge başla-* “sızlanmaya başla-” (ÇM, 144), *gıgırmaga başla-* “bağırılmaya başla-” (SE, 155), *igenmäge başla-* “homurdanmaya başla-” (GM, 204).

Olumsuz şekli, *başla-* yardımcı fiiline *-mA-* olumsuzluk eki getirilerek yapılır: *Entek okmaga başlamandırlar.* “Henüz okumaya başlamadılar.” (SE, 57)

Azerbaycan Türkçesinde ise sadece mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli eki ile bağlanır ve *bil-* fiilinden sonra en çok kullanılan tasvirî fiil olduğunu söyleyebiliriz: *salamlaşmağa başla-* “selamlaşmaya başla-” (CGS, 12), *böyümäyä başla-* “büyümeye başla-” (L, 17), *çixmağa başla-* “çıkılmaya başla-” (L, 21), *tökülmäyä başla-* “dökülmeye başla-” (CGS, 49), *itirmäyä başla-* “yitirmeye başla-” (L, 60), *solmağa başla-* “solmaya başla-” (M, 76), *dimdiklämäyä başla-* “dişlemeye başla-” (M, 102), *çığrışmağa başla-* “çığrışmaya başla-” (L, 107), *gämirmäyä başla-* “kemirmeye başla-” (CGS, 115), *çisälämäyä başla-* “çiselemeye başla-” (M, 155), *titrämäyä başla-* “titremeye başla-” (CGS, 175), *vurmağa başla-* “vurmaya başla-” (L, 194), *gälmäyä başla-* “gelmeye başla-” (L, 277), *enmäyä başla-* “inmeye başla-” (CGS, 357).

¹² Gramerlerimizde *mastar fiil + A yönelme hali eki + başla-* fiili, tasvirî fiil yapısı olarak kabul edilmediği için incelemeye dâhil edilmemiştir. Bu nedenle Türkiye Türkçesinden örnekler verilmemiştir. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramerlerinde ise bu fiil, hareketin başlangıcını ifade eden tasvirî fiillerden biri olarak gösterilir. Bk. ADG, 1960: 162-163; TDG, 2000: 322.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Ana fiilin mastar hali + A yönelme hâli eki + başla- yardımcı fiili*

Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + başla- yardımcı fiili

TT *Kullanılmıyor*

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Ana fiilin mastar hali + -A yönelme hâli eki + başla- yardımcı fiili*

Tan, *başla-* fiilinin tasvirî fiil olarak kullanımında kendi anlamını koruduğunu, bu nedenle ilk bakıldığında bu fiilin tasvirî fiil olmadığı düşüncesi uyandırabildiğini ifade eder. Ancak bir fiilin tasvirî fiil olarak kabul edilmesi için, kendisinden önce gelen ana fiilin zarf-fiil eklerinden birini alması gerektiğini ve cümlede ana fiil konuma gelerek zarf-fiilli kısmın niteleyicisi fonksiyonunu üstlendiğini belirtir (Tan, 2010: 79).

Karahan, “Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” başlığı altında *başla-*, *çalış-*, *iste-* gibi, aslında yardımcı fiil fonksiyonunda olmayan fiillerin *-mAyA başla-*, *-mAk iste-*, *-mAyA çalış-* kalıpları içerisinde yardımcı fiil olarak kullanıldığına ve birlikte kullanıldığı hareket isimlerini tasvir ettiğine değinir: *Sert adımlarla kapının önünde gezinmeye başladı* (Karahan, 2006: 77-79)¹³.

Jale Öztürk, tarihî metinlerde *-I başla* ve *-A başla-* kullanımları yerine Türkiye Türkçesinde *-mAyA başla-*, *-mAĞA başla-* yapısının birleşik fiil olarak kullanıldığını belirtir. Bu yapının günümüzde tasvirî fiil olarak alınıp alınmaması hakkında birçok dilcinin görüşünden de yararlanarak *başla-* fiili ile kurulan yönelmeli isim-fiili, *yarı tasviri fiil belirleyici birleşik fiil* veya *modal yardımcı fiillerle kurulan fiil birleşikleri* olarak kabul edersek, sınıflandırmayı sadece bu fiille sınırlı tutamayacağımızı belirtir. Bu nedenle tasviri birleşik fiiller için gramerlerimizde bir madde daha açıp yönelmeli isim-fiiller ile fiillerin

¹³ Ediskun, hareketin başladığını göstermek için *ol-* yardımcı fiilinin kullanıldığına değinir ve bu yapıyı “ikinci öbek birleşik fiiller” içerisinde ele alır. Başlama fiili; a) zaman bakımından ana fiilin geçmiş bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini veya edeceğini; b) görünüş bakımından eski bir alışkanlığın veya durumun silinip ana fiille ilgili yeni bir alışkanlığın, durumun başlamasını ifade eder: *Oğlan ata biner, kılıç kuşanır oldu* “Oğlan ata binmeye, kılıç kuşanmaya başladı” (Dede Korkut), *Girdim aşkın denizine bahrileyin yüzer oldum / Düştüm ayaklar altına topraklayın tozar oldum* “Yüzme ve tozma alışkanlığını almaya başladım.” (Y. Emre). Örneklerde de görüldüğü gibi, bu yapı geniş zamanın olumlu ya da olumsuz 3. tekil kişisine *ol-* yardımcı fiili getirilerek kurulur (Ediskun, 1999: 239-240). Tufan Demir de, “Kurallı (Özel) Birleşik Eylemler” içerisinde “Eylemlerin olmak yardımcı eylemi ile kurduğu birleşik eylemler” başlığı altında başlama fiilinin, Türkiye Türkçesinde hareketin başladığını ifade etmek için çekimli bir fiil ile *ol-* yardımcı fiilinin birleştiğinden bahseder: *Gider oldum el başıma derildi / Gitme dedi, yar boynuma sarıldı* (Karacaoğlan), *Ey oğul! Görür gözüm görmez oldu / Tutar elim tutmaz oldu* (Dede Korkut) (Demir, 2004: 350).

birleşimesinden oluşan tasviri fiiller başlığını vermemiz gerektiği görüşündedir (Öztürk, 2007: 115, 119-120).

2.3.3. İşlevleri

Türkmen Diliniň Grammatikası adlı eserde “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin başlangıcını gösteren birleşik fiiller” içerisinde yer alır. Ana fiil, durum fiil ya da yönelme hâli eki almış mastar şeklinde gelir: *Eyyäm meydanıň yüzi yagtlıp başlapdı, Serhediň baş kilometrlük golayında daň saz bermäge başladı.* “Ondan sonra meydanın yüzü açılmaya başlamış, Serhet’in beş kilometre ilerisinde tan yeri ağarmaya başladı.” (TDG, 2000: 322).

Clark, “Hareketin başlangıcını gösteren tasvirî fiiller” (Beginning of Action) adı altında değerlendirir ve ana fiillerin *-(I)p* zarf-fiil ekiyle bittiğini, belirsiz şimdiki zaman (ve genellikle belirsiz geçmiş zaman) dışındaki tüm zamanları gösterdiğini ve mastar ekine yönelme halinin *(-maga/-mege)* getirilerek kullanıldığını ifade eder. Fiil, leksik anlamını muhafaza etmektedir: *Okap başladı* “Okumaya başladı”, *okap başlar* “Okumaya başlar”, *Häzir meň somsa edip başların* “Ben şimdi samsa yapmaya başlıyorum” (Clark, 1998: 311-313).

Sarıyev ve Güder, *başla-* fiilinden “Hareketin başlanmasını gösteren karmaşık fiiller” arasında bahsetmiştir: *Ol elindä:ki çöreğini iymä:ge başladı.* “O, elindeki ekmeğini yemeye başladı.” (Sarıyev vd, 1998: 97).

Kononov’a göre *başla-* fiili, kendinden önceki *-mAk* ve *-mA* ile biten mastar fiiline ismin yönelme hâlinde gelip, hareketin başlamasını ifade eder: *Bir vals çalmaya başladılar; Akşam olmaya başlamıştı* (Kononov, 2001: 211).

Azərbaycan Dilinin Grammatikası’nda “İşin gerçekleşmeye başlamasını gösteren tarz” başlığı altında ele alınır. Fiilin bu tarzı, yönelme halindeki mastar fiile *başla-* fiilinin getirilmesi ile kurulur: *Arkadi yerindän sıçrayıb geyinmäyä başladı.* “Arkadi yerinden sıçrayıp giyinmeye başladı.” Mastar ile *başla-* fiilinden ibaret olan tarz birleşmelerinin terkinde çekimlenen fiil (*başla-* fiili), mastardan önce gelir. Bu durumda her iki fiil arasına başka sözcükler de dâhil olabilir. Buna en çok konuşma dilinde rastlarız. Örn. *Molla*

Nâsrâddinâ baxıb başlayırlar zarafatnan yazmağa. “Molla Nasreddin’e bakıp başlıyorlar eğlenerek yazmaya”. Birleşik mastar ile *başla-* fiilinden oluşan birleşmelerde bazen mastarın ikinci tarafı, yani yardımcı fiil düşer ve *başla-* fiilindeki yönelme hâli ekini kendinden önce gelen ad kabul eder: *Ämir özü dä hazırlığa başlamışdı* “Emir kendisi de hazırlığa başlamıştı.” (ADG, 1960: 162-163).

2.3.3.1. -A + başla-

2.3.3.1.1. Hareketin başladığını ifade eder.

Tkm.

Anton Kalpaklı köçü çıkıp, hanı il nâme edyârkâ diyen pikir bilen, iki yanına göz aynamaya başladı. “Anton Kalpaklı, sokağa çıkıp insanlar ne yapıyor düşüncesi ile etrafına göz gezdirmeye başladı.” (SE, 20)

Söyün kölegü keçe yazılansoñ, obadan alıp gelen 3-4 bölek ocarını ovratmaya başladı. “Söyün, gölgeye keçe serildikten sonra köyden alıp geldiği 3-4 parça ağacı parçalamaya başladı.” (GM, 25)

Pälvandır Rahman onuñ eline yapışıp, yalbarmaya başladılar. “Pehlivan ile Rahman, onun eline yapışıp yalvarmaya başladılar.” (ÇM, 85)

Söyün önündeki küldandaki papiros taşlandılarını muncıratmaya başladı. “Söyün, önündeki küllükteki sigara küllerini ezmeğe başladı.” (GM, 106)

Şkafdan bir çüyşe arığı alıp, dıkısını açdı ve kellesini diñarkan atıp, çüyşanıñ ağzından sormaya başladı. “Dolaptan bir şişe içki alıp kapağını açtı ve başını geriye doğru atıp içmeğe başladı.” (SE, 153)

Gülâlek cınsız-cınsız gıgırmaya başladı. “Gülelek acı acı bağırmağa başladı.” (SE, 155)

Arça aga yüzünü aşak salıp barmakları bilen sakgalını dırmaşırmaya başladı. “Arça Bey, yüzünü yere eğip parmakları ile sakalını sıvazlamaya başladı.” (GM, 180)

Az.

*Birdän-birä här şeyi **anlamağa başladı.*** “Birden bire her şeyi **anlamaya başladı.**” (CGS, 10)

*Dävä ävvälcä kiçik idi, sonra **böyümüyä başladı.*** “Deve önceden küçüktü sonra **büyümeye başladı.**” (L, 17)

*Şirlär gäfäslärdän çıxdılar vä dövälärin arasında sakit-sakit **dolaşmağa başladılar.*** “Arslanlar kafeslerinden çıktılar ve develerin arasında sakın sakın **dolaşmaya başladılar.**” (L, 19)

Maşının pāncārāsindän diğgätlä ätrafi seyr etmüyä başladı. “Arabanın penceresinden dikkatle etrafı **seyretmeye başladı.**” (CGS, 35)

*Ancağ hiss edilir ki, gözälliyi artığ **solmağa başlayıb.*** “Fakat anlaşılıyor ki, güzelliği artık **solmaya başlamış.**” (M, 76)

*Sonra yavaş-yavaş ayağüstü **söhbət etmüyä başladılar.*** “Sonra yavaş yavaş ayaküstü **sohbet etmeye başladılar.**” (CGS, 84)

*Ğonşular gäbristanlığdan gayıdıb gäldilər, bir-bir häyätä **girmüyä başladılar.*** “Komşular kabristandan dönüp geldiler ve birer birer avluya **girmeye başladılar.**” (L, 94)

*Ğız elä bunu gözläyirmiş kimi, sanki dolu bulud idi, hönküräräk **ağlamağa başladı.*** “Kız adeta bunu bekliyormuş gibi, sanki dolu bir bulut idi, hıçkırarak **ağlamaya başladı.**” (M, 143)

*Yağış yenä **çisälümüyä başladı.*** “Yağmur yine **çiselemeye başladı.**” (M, 155)

*Säid hiss etdi ki, bütün vücudu **titrümüyä başlayır.*** “Seid bütün vücudunun **titremeye başladığını** hissetti.” (CGS, 175)

*Cämilänin üräyi şiddätlä **vurmağa başladı.*** “Cemile’nin kalbi hızla **çarpmaya başladı.**” (L, 177)

Nä gädär görxmaz, cesarätli olsa da häyücanlanmağa başladı. “Ne kadar korkusuz, cesaretli olsa da **heyecanlanmaya başladı.**” (CGS, 267)

2.3.3.2. -(I)p/-(U)p + başla-

2.3.3.2.1. Hareketin başladığını ifade eder.

Tkm.

Onuñ institutu gutarıp, özbaşdak işlöp başlanına heniz kân vagt geçmändi. “Onun enstitüyü bitirip **çalışmaya başlamasının üzerinden** henüz çok zaman geçmemiştii.” (GM, 18)

Dursun bu oğlanı yigrenip başladı. “Dursun bu çocuktan **nefret etmeye başladı.**” (SE, 35)

Ketcal bu sözi eşidip, ilki bir diñşirgäp durcak yalı etdi-de, soñ öñküsinden hem beter möññürüp başladı: “Ketcal bu sözü işitince önce bir kulak kabartacak gibi oldu, sonra öncekinden de beter **bağırmaya başladı.**” (SE, 47)

Emma eyyäm vertolyotuñ kuvvatlı motorı güvvüldep başlapdı. “Ama artık helikopterin güçlü motoru, **uğuldamaya başlamış.**” (ÇM, 60)

İne, indi XX asırñ adamsına meñzöp başlaysañam ahmal! “İşte şimdi 20. asrın insanına **benzemeye başlıyorsun** da galiba!” (GM, 88)

Gözlerinde guvanç odı uçganaklap başlapdı. “Gözlerinde sevinç kıvılcımları **uçuşmaya başlamıştı.**” (ÇM, 171)

Agşamñ düşmeği bilen biziñ mihman bolan öynümize gelyän köpelip başladı. “Akşamın olması ile birlikte, bizim misafir bulunan evimize gelenler **çoğalmaya başladı.**” (GM, 186).

Hova yagıtılıp başlan eken. “Hava **aydınlanmaya başlamış imiş.**” (GM, 204)

2.4. ber- / ver-

2.4.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk örneklerine Orhun Yazıtları'nda rastlanılır: *inençu apa yargan tarkan âtıg birtim anı ögtürttüm*. “(Ona) İnançu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim, (onu) övdürdüm.” KT B; *ilgerü küün tugsıkda bükli kaganka tegi süleyi birmiş, kuurıgaru temir kapıgka tegi süleyü birmiş*. “Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler.” KT D10 (Tekin, 2010: 40-41; 26-27).

Eski Türkçede *bir-* (Ercilasun, 2012: 186) ve *bé:r-* (Clauson, 1972: 354), Karahanlı, Harezmi Türkçesinde *bir-* (Hacıeminoğlu, 1991: 258-261), Çağatay Türkçesinde *ber-* (Hacıeminoğlu, 1991: 266) ve *bér-* (Eckmann, 2009: 115; Argunşah, 2013: 178), Eski Anadolu Türkçesinde *ver-* ve *vir-* (Kanar, 2011: 719-720), Osmanlı Türkçesinde *ver-* (Kestelli, 2011: 530) olarak kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde Türkiye, Azerbaycan Türkçesinde *ver-*, Başkurt, Tatar Türkçesinde *bir-*, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen Türkçesinde *ber-*, Uygur Türkçesinde *bär-* (KTLS, I, 1991: 946-947), Gagavuz Türkçesinde *ver-* (GRMS, 1973: 104) şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “bir şeyi yerine getirmek; birine iş vermek; kızı evlendirmek; neden olmak; görevlendirmek (TTS, 1995: 59); birine bir şey vermek, teslim etmek” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında birleştiği isimlerin taşıdığı anlam ile ilgili hareketi anlatır: *azar bermek* “huzursuz etmek”, *sorağ bermek* “soru sormak” (TDS, 1962: 90). Türkiye Türkçesinde “üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek; bırakmak, bağışlamak; atfetmek; düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek; havale etmek; döndürmek, çevirmek, yöneltmek; herhangi bir duruma yol açmak; eğlenceli toplantı düzenlemek, konuk çağırıp ağırlamak; topluluk önünde sanatını göstermek, icra etmek; topluluk önünde bilimsel konudaki bildirisini sunmak; satmak; kızı, kadını biriyle evlendirmek; (-i) ödemek; yaymak; bitki ve ağaç, ürün üretmek; herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak, oluşturmak; hepsini herhangi bir duruma sokmak; sahip olmasını sağlamak; bir şey üzerinde etki yapmak, biçimini değiştirmek; tespit etmek; kazandırmak, katmak; ayırmak, harcamak (*emek, zaman için*); dayamak” karşılığında kullanılır. *-I/-U* zarf fiil eki almış fiillere gelerek tezlik bildiren birleşik fiiller meydana

getirir: *alivermek, dizivermek, yapıvermek* (TS, 2005: 2088-2089). Gagavuz Türkçesinde “vermek, dağıtmak, teslim etmek; devretmek” anlamlarına gelir. *-ıp* zarf-fiil ekli ana fiil ile birleştiğinde hareketin hızını ifade eder: *alıp vermää* “alıvermek”. *-I, -U* arkaik zarf-fiil ekli ana fiil ile birleştiğinde hareketin hızının derecesini bildirir: *bakıvermää* “hızlı bir şekilde bakmak”, *gidivermää* “hızlı gitmek” (GRMS, 1973: 104). Azerbaycan Türkçesinde “bir şeyi elinden çıkarıp başkasına götürmek, teslim etmek, yollamak; yararlanmak için ayırıp birinin iradesine vermek; bağışlamak, hediye etmek, mükâfatlandırmak; yöneltmek, sevk etmek; ödemek; düzeltmek, teşkil etmek, tertip etmek; neşretmek, ilan etmek; bildirmek; evlenmesine icazet vermek”; *özünü* “kendini” kelimesi ile birlikte kullanıldığında “gitmek, yönelmek” (ADİL, 2006: 471-472) anlamındadır.

2.4.2. Kullanımı

Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Türkiye, Gagavuz ve Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Taranan eserlerden hareketle Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde bu yapının daha seyrek, Türkmen Türkçesinde ise daha yaygın olduğunu ve aldığı zarf-fiil eklerinin de bu lehçelere göre çeşitlendiği söylenebilir. Nitekim Türkmen Türkçesinde ünsüz ile biten ana fiile *-I/-U* ve *-A* zarf-fiil eklerinden uygun olanı getirilir ve daima kendinden önce gelen fiile birleşik yazılır. Ünlü ile biten ana fiil ise *-p* zarf-fiil eki ile alır ve daima ayrı yazılır. Bazı örneklerde ise bu birleşmenin eksiz meydana geldiği görülmüştür. Kara, *ber-* fiilinin *-I/-U* ve *-p* zarf-fiil eklerinden sonra geldiğini ve *-p ber-* ile yapılan tasvirî fiillerin diğerlerine oranla daha çok kullanıldığını belirtmiştir (TLG, 2007: 276). Sarıyev ve Güder de bu yapıyı “*-I* zarf-fiilleri + *ber-*” şeklinde formüleştirebilir (Sarıyev vd., 1998: 97) : *gürüñ edip ber-* “sohbet ediver-” (ÇM, 4), *tutdurber-* “tutduruver-” (GM, 4), *aydıp ber-* “söyleyiver-” (SE, 9), *garaşıber-* “bakıver-” (GM, 11), *çaklap ber-* “tahmin ediver-” (ÇM, 27), *gözläber-* “bakıver-” (SE, 29), *gülüber-* “gülüver-” (GM, 33), *gidiber-* (ÇM, 47), *işläber-* “çalışıver-” (GM, 49), *okap ber-* “okuyuver-” (SE, 50), *duruber-* “duruver-” (ÇM, 56), *okaber-* “okuyuver-” (SE, 73), *turuber-* “kalkıver-” (GM, 86), *boluber-* “oluver-” (SE, 89), *oykaber-* “ovuver-” (ÇM, 94), *çıkarıp ber-* “çıkarıver-” (ÇM, 96), *çıkıp gidiber-* “çıkıp gidiver-” (ÇM, 138), *gaydıber-* “dönüver-” (SE, 152), *oturıber-* “oturuver-” (ÇM, 156).

İncelenen metinlerde *ber-* fiilinin diyaloglar içerisinde *bir-* şeklinde geçtiği tespit edilmiştir. Bu örneklere dayanarak halk ağzında, Eski Türkçede kullanılan ve arkaik özelliğe

sahip olan *bir-* fiilinin nadir de olsa kullanımının devam ettiğini söylemek mümkündür: *sorabir-* “soruver-” (SE, 73), *görübir-* “görüver-” (ÇM, 76), *gatnaşibir-* “katılıver-” (SE,81), *barıbir-* “gidiver-” (GM, 202). Ancak bu yapının konuşma dilinde her zaman kullanılmadığını, *ber-* ile ilgili diyalogların da görüldüğünü belirtmeliyiz: *tayyarlanıber-* “hazırlanıver-” (ÇM, 88)

Bir diyalogda ise *gidiber-* fiili, *gidever-* şeklinde, *e* sesi daralmaya uğramadan kullanılmıştır: *arçap gidever-* (GM, 108). Ayrıca *ber-* fiili “veri” şeklinde de karşımıza çıkmıştır: *oyanaveri* “uyanıver-” (ÇM, 43), *galmaveri* “kalmayıver-” (ÇM, 50); *bolaveriñ* “oluver” (ÇM, 106). Bu fiil nadir olarak, zarf-fiil eki almış iki fiille birleşerek de tasvirî fiiller oluşturur: *salıp geçiber-* “bırakıp geçiver-” (GM, 81), *işlöp gidiber-* “çalışıp gidiver-” (GM, 154), *inanıp oturıber-* “inanıp duruver-” (GM, 170).

Olumsuz şekli ise *ber-* yardımcı fiiline *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır: *gidibermeyär* “gidivermiyor” (ÇM,14), *kovalabermesin!* “kovalayıvermesin!” (SE,71), *gazıp gidibermezmiä?* “kazıp gidivermez mi ki?” (GM, 108), *ugrabermesem* “gidivermesem” (ÇM, 131).

Türkiye Türkçesinde *ver-* yardımcı fiili, ana fiile sadece *-I/-U* zarf-fiil ekleri ile bağlanır. Banguoğlu bu fiili “ivedilik fiili” olarak adlandırır ve ana fiile gelen *-i* zarf-fiileri üzerine *ver-* yardımcı fiilin getirilmesi suretiyle oluştuğunu ifade eder: *alıvermek*, *çekivermek*, *fırlatıvermek* vb. Bu fiiller, yeterlilik fiilleri gibi neredeyse bütün çekimli ve yatık fiil şekillerini alabilirler ancak aralarında anlam ilişkisi bulunmayan fiillerle kullanılamazlar. Olumsuz şekli, yardımcı fiile olumsuzluk eki *-mA* getirilerek yapılır ve tezlik anlatımını olumsuz kılar: *alıvermemek*, *inanıvermemek* (Banguoğlu, 2011: 490-491). Taranan eserlerde karşılaşılan örneklerden bazıları şunlardır: *gülüver-* (CT, 7), *geçiver-* (VD, 23), *vurulıver-* (CT, 34), *olıver-* (CT, 84), *tanıyıver-* (S, 111), *deyıver-* (CT, 119), *çözülüver-* (S, 157), *çıkıver-* (S, 199), *bayılıver-* (CT, 235), *deyıver-* (S, 251), *sapıver-* (CT, 305), *salıver-* (S, 318), *canlanıver-* (VD, 327), *unutıver-* (VD, 358), *bölüver-* (CT, 396), *yakalayıver-* (VD, 462) vb.

Dizdaroğlu, tezlik fiilinin kuruluşunda ünsüz ile biten fiil tabanına doğrudan doğruya *-ıver-* fiilinin getirildiğini, ünlü ile biten fiil tabanlarına ulanırken araya *y* kaynaştırma ünsüzünü aldığını belirtir: *çızıvermek*, *oturuvermek*; *bekleyivermek*, *kapayıvermek*. Kurulan

yapıda *ver-* fiili, ana fiile “çabukluk, tezlik, kısa zamanda oluş” anlamları kazandırır ve kimi zaman da “önemsemezlik, değer vermeyiş, gelişi güzel yapma, küçük görme” ifade eder: *Adapazar’ı treni kaçta gelir? Yarın öğreniver; Bir iş yapıverdi ki sormayın!* (Dizdaroğlu, 1963: 31-32).

Hengirmen, tezlik eyleminin ortaç ve eylemlik görevlerini üstlendiğini, ad durum ve iyelik ekleri aldığına değinir: *Birden yağmurun yağivermesi bizi perişan etti. Üst üste geliveren sorunlar bizi zor duruma soktu. Yarışlarda birinci oluvermek çok hoşuma gitmişti* (Hengirmen, 1998: 271).

Gagavuz Türkçesinde de tezlik fiili yapısı, Türkiye Türkçesi ile aynıdır ve ana fiile getirilen *ver-* yardımcı fiili ile kurulur. Özkan, bu fiilin *-I/-U* zarf-fiil eki almış ana fiil ile birleşmesi sonucu oluştuğunu ancak bazı örneklerde *-I* zarf-fiil ekinin düştüğünü belirtir: *geçiverdilär, oturuverer, çıkıverdim; kolverin< koyuver-, salver<saliver* (Özkan, 1996: 169). Taranan eserlerde *-I/-U* zarf-fiili sıkça kullanılmış, *kolver-* “koyuver-”, *salver-*¹⁴“saliver-” örneklerinde de söz konusu sesin düştüğü görülmüştür: *büüyüver-* (SY, 42), *çıkıver-* (UK, 122), *aliver-* “aliver-” (UK, 147), *yannayıver-* “eğiliver-” (UK, 162), *giriver-* “giriver-” (UK, 279), *aktarıver-* “çeviriver-” (UK, 366); *kolver-* “koyuver-” (D, 12), *salver-* “saliver-” (SY, 190). *-A* zarf-fiil eki ise oldukça seyrek geçmektedir: *sora verer* (UK, 113). Karmaşık fiillerde, zarf-fiilli semantik temel kelimeler, *ver-* vb. fiili ile birleşik yazılmaktadır: *yazıver-* “yazıver-”, *kapıver-* “kapıver-”, *üfleyiver-* “üfleyiver-”, *saklayıver-* “saklayıver-” (GD, 1995: 29). Olumsuz biçiminde yardımcı fiile *-mA-* olumsuzluk eki getirilir: *kolvermeer* “bırakıvermiyor” (D, 52), *kolvermeyecek* “bırakıvermeyecek” (D, 72) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + *-I/-U* zarf-fiil eki + *ber-* yardımcı fiili

Ana Fiil + *-A* zarf-fiil eki + *ber-* yardımcı fiili

Ana Fiil + *-(I)p* zarf-fiil eki + *ber-* yardımcı fiili

Ana Fiil + $\emptyset$ + *ber-* yardımcı fiili

TT Ana Fiil + *-I/-U* zarf-fiil eki + *ver-* yardımcı fiili

Gag. Ana Fiil + *-I/-U* zarf-fiil eki + *ver-* yardımcı fiili

¹⁴ Taranan eserlerde *kolver-* fiiline sıkça rastlanılmıştır. *salver-* fiili ise sadece birkaç örnekte görülmüştür.

Ana Fiil + - (I)p zarf-fiil eki + ver- yardımcı fiili

Ana Fiil + Ø + ver- yardımcı fiili

Az. *Kullanılmıyor*

2.4.3. İşlevleri

Eski Uygur Türkçesinde *ber-/bir-* fiili, hareketin bir anda yapıldığını, tezliğini bildirir: *Tsuyumta yazuqumta boşayu birzün!* “Suçlarımdan (beni) kurtarıversin!” (Eraslan, 2012: 444).

Karahanlı Türkçesinde *bir-* fiili ile kurulan birleşik fiiller “çabukluk” işlevinde kullanılmıştır: *bol-u bir-* “olu vermek”, *kel-ü bir* “geli vermek”, *odgur-u bir* “uyandırmak”, *yor-a bir-* “izah edivermek” (Hacıeminoğlu, 1991: 259); *ite bir-* “düzenleyerek vermek”: *itigli bayatım ite birdi öz - ite birdi tüzdi yaraşturdı tüz* (Ercilasun, 1984: 85).

Çağatay Türkçesinde *bër-*, iki fiilden oluşan birleşik fiiller içerisinde yer alan tezlik fiilidir ve ana fiil -A, -U veya -p zarf-fiil eklerini alır: *ala bërseñ* “alıversen”, *atamğa alıp bërdim* “babama alıverdim”, *qayta bërdi* “dönüverdi”, *men kıçkıra bërdim* “ben bağırıverdim” (Argunşah, 2013: 177-178). Başkaları uğruna yapılan bir hareketi gösterir veya hareketin çabukluğunu ifade eder (Eckmann, 2012: 115).

Harezmi Türkçesinde çabukluk, kolaylık, anilik ifade eder: *aç-a bir-* “açı vermek”, *ayt-u bir-* “söyleyi vermek”, *ıd-a bir-* “gönderi vermek”, *koy-a bir-* “koyu vermek”, *yarat-ı bir-* “yaratı vermek” (Hacıeminoğlu, 1991: 261).

Tarihî lehçelerde *ber-* fiilinin bu işlevleri, Batı Türkçesinde de aynı şekilde devam etmiştir. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde tezlik fiili *ver-* ile kurulur: *Herifçioğlu Sen Mişel’de koyuvermiş sakalı, Neylesin bizim köyü, netsin Mahmut (O. Veli)* (Hacıeminoğlu, 1991: 268). Eski Anadolu Türkçesinde “çabukluk fiilleri (ta’cil, hatif)” başlığı altında incelenir: *sunı vir- : sakı sunı vir şarâb-ı unnâb* (Timurtaş, 2012: 142).

Deny, çabuk bitirilen veya birdenbire ve beklenmedik şekilde gerçekleşen bir eylemi bildirmek için yardımcı fiilin -I zarf-fiili almış ana fiil ile bağlandığına değinir. Bu yapıda *ver-* yardımcı fiili bulunduğu müddetçe “çabuk, tereddütsüz, düşünmeden yapma” anlamı vardır ve daima ana fiile bitişik yazılır: *yazıver gitsin, alıvermek*. Olumsuzunda ana fiil

tabanına ya da yardımcı fiil tabanına *-mA* eki getirilir: *ya gelivermezse* veya *gelmeyi verirse* (Deny, 2012: 442-443). Ediskun, tezlik fiilin olumsuzunun ana fiil ile *ivermek* (tahrik etmek, çabuklaştırmak, koşturmak, acele ettirmek) tasvir fiilinden meydana geldiğini dile getirir: *geliver*, *aliver*, *oku(y)uver*. Bu kullanımında ana fiilin yinelenbildiğinden de söz eder: *koşu koşuver-*, *geli geliver-*. Olumsuzu ise iki biçimde yapılmaktadır: a) Ana fiile *-iver-* fiilinin olumsuzu *-iverme-* ulanarak kurulur ve asıl olumsuz biçimi budur: *gel-iverme-*, *yaz-iverme-*. b) Olumsuz ana fiile *-iver-* tasvir fiilinin ulanarak elde edilir: *gelme-(y)iver-*, *alma(y)iver-*¹⁵. Yinelenen temel fiiller ayrı, ikinci temel fiil ile tasvirî fiil birleşik yazılır. Ediskun, Eski Türkçeden beri var olan bu tezlik fiilinin Anadolu Türkçesinde kullanıldığından bahseder: *tuta bermiş* “tutuvermiş”, *balbal kulu bertim* “matemci tayin ettim”, *sana beğlik aliverelim; çekeyim cevri ü cefayı dost yüzün görüvereyim* vb. (Ediskun, 1999: 231-232).

Bilgegil, tezlik ifade eden fiili “ta’cîlî fiil” olarak da adlandırır. Eylemin süratle veya ani olarak vuku bulduğunu ifade eder: *geliverdi*, *yazıverdiniz*, *bitiriverdim* (Bilgegil, 1984: 281).

Demir, *ver-* fiilinin sözlük anlamından çıkarak ana fiile kazandırdığı anlamları şu şekilde maddelendirir: a) tezlik, çabukluk, birdenbire, kolaylıkla, rahatlıkla vb. anlamları katar: *Masallarda her istediğiniz, sizin gönlünüzden geçer geçmez oluverir* (Nurullah Ataç), b) beklenmezlik, önemsememe, savsaklama, gelişigüzellik anlamları kazandırır: *Güzelim kitapları bir köşeye atıvermişler*, c) emir kiplerine dilek, rica ve istek anlamları kazandırır: *Gelirken bir gazete de bana aliver*. Demir’e göre, bu fiillerin ilk sözcüğünün tekrarlanması ile tezlik anlamının pekiştirilmektedir¹⁶: *Eviniz şuracıkta sık sık geli geliverin* (Demir, 2004: 340-342)¹⁷.

Hengirmen, tezlik fiilinin işlevlerini şu şekilde belirtir: “çabukluk ve kolaylık; emir; soru” (Hengirmen, 1998: 270-271).

¹⁵ Demir, *ver-* fiiline getirilen *-mA* olumsuzluk ekinin, eylemi ağırdan alma, yavaş davranma, savsaklama, tez veya kolay yapmamama; alışkanlıktan vazgeçme, apansızlık, beklenmezlik, kesinlik anlamları kazandırdığını belirtir: *Cevapları söyleyivermedi; Sen de artık oraya gitmeyiver* (Demir, 2004: 342).

¹⁶ Ayrıca bk. Gencan, 2001: 344.

¹⁷ Bu fiiller içerisinde *çıkagel-* birleşik eyleminin tezlik anlamı taşıyor ve beklenmedik bir zamanda gelmek, gelivermek anlamında kullanılır. Olumsuz şekli kullanılmamaktadır: *Tam o sırada konuklar da çıkagelmiş* (Demir, 2004: 341-342).

Türkmen Diliniñ Grammatikası'nda "Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller" başlığı altında "hareketin tezliğini ve devamlılığını gösteren birleşik fiiller" içerisinde incelenir. Bu yapının kuruluşunda ana fiil ünsüz ile bitiyorsa sonuna *ı* veya *i* sesi eklenir; ünlü ile bitiyorsa sonu çekimli olarak uzar. *e* sesi ile bitiyorsa *ber-* yardımcı fiili ile birleştiğinde *ä*'ye dönüşür: *Ussa ol yerini, bu yerini gozgaşdırdı veli, sagat yöräberdi. Hayal etme-de iyiber, men yañıca iydim.* "Usta orayı burayı çekti ancak saat çalışıverdi. Oyalanma da yiyiver, ben az önce yedim". Ayrıca yarıda kesilen bir işin devam ettirildiğini gösterme fonksiyonuna da sahiptir: *A gız, gızlar, siz gidiberiñ, men kätmenimi becertmesem bolcak däl* "A kız, kızlar, siz gidiverin! Ben kazmamı onartmasam olmaz." (TDG, 2000: 322-329)¹⁸.

Sarıyev ve Güder, "Fırsat ve devamlılık gösteren karmaşık fiiller" içerisinde inceler: *Ol altınlardan goşavuçla:p to:rbaşına salıberdi* "O altınlardan avuçlayıp, torbasına koyuverdi." (Sarıyev vd., 1998: 97).

Gökçe, Türk dilinde *A+bê:r-* yapısının, yarar¹⁹, başlama, tezlik, süreklilik, ihmal, kolaylık gibi kılınış türlerini ve bitmişlik görünüş türlerini işaretlediğinden söz eder. Gökçe'ye göre, Oğuz Türkçesinde *A+vêr-* olarak karşımıza çıkan yapının ilk örneklerine Eski Oğuz Türkçesinde rastlanır ve yarar kılınışı, bitmişlik, tezlik gibi kılınış bildirir. Ancak Eski Oğuz Türkçesi üzerine yazılmış çoğu gramerde bu yapının sadece tezlik işlevinden bahsedilmiş, diğer işlevlerine değinilmemiştir. Dede Korkut Oğuznameleri üzerinde yaptığı incelemede Dresden nüshasında bu yapıya 30 kez rastlamıştır: *alı vêr-, koyu vêr-, yöriyü vêr-salı vêr-* vb. fiil birleşmelerinin geçtiği cümlelerde bu yapı tezlik ifade etmez. *Salı vêr-, koyu vêr-* fiil birleşmelerinin kullanıldığı örneklerde yarar kılınışı, *yöriyü vêr-* birleşmesinde ise bağlama göre bitmişlik veya başlama kılınışı bildirir. Kısacası Eski Oğuz Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde *A+ver-* yapısının tezlik işlevi reddedilmediğini ancak farklı işlevlerinin

¹⁸ Bayliyev de bu fiili "hareketin tezliğini ve devamlılığını gösteren birleşik fiiller" alt başlığında değerlendirir (Bayliyev, 1981: 186-187).

¹⁹ *Kişi oğlınta üzä (ä)çüm (a)pam Bum(ı)n K(a)g(a)n İşt(ä)mi k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)ş ol(u)r(u)p(a)n Türük bod(u)n(i)ñ ilin törüsün tuta bėrm(i)ş eti bėrm(i)ş.* "İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını [onlar için / onların yararına) yönetmişler, düzenlemişler." KT D1. Örneğinde görüldüğü gibi Eski Türkçe metinlerden beri bu yapı, yarar kılınış işlevinde de kullanılmıştır. Schönig ise bu dönemde *A+bêr-* yapısının işlevlerini farklı değerlendirir. Ona göre KT D1'de geçen *tuta bėr-, eti bėr-* fiil birleşmeleri, "Türk milletinin devletini ve yasalarını yönetmeye başlamışlar" anlamına gelen başlama kılınışını ifade eder. Gökçe, bu yaklaşımın modern Türk dilinde özellikle Altay-Sayan dilindeki işlevleri ile uyuşması bakımından imkânsız görmese de, Eski Türkçe metinlerinde pek çok örneğin yarar kılınışlı okumalarla uyuştuğunu belirtir (Gökçe, 2007: 124-126).

de bulunduğu vurgular. Türkmen Türkçesinde ise *-(y)Iver-* yapısına karşılık gelen biçimlerin, yarar kılınışı işlevinde kullanılmadığına, sadece başlama ve devamlılık ifade ettiğine değinir (Gökçe, 2007: 124; 133-144). *B+be:r-* fiil birleşmesinin ise günümüzde Oğuz Türkçesi dışındaki pek çok Türk yazı dilinde yarar kılınışı gösterdiği ancak *A+be:r-* yapısının aksine bu işlev bakımından sınırlı bir kullanımı olduğu belirtilir. Gökçe, Eski Oğuz Türkçesinde yazılmış bazı metinlerde yaptığı tarama sonucu, bu yapının yarar kılınışı işlevine rastlamadığını, modern Oğuz Türkçesinde yarar kılınışı işlevinin sadece Türkmen Türkçesinde ve ağızlarında korunduğuna değinir: *Aman xatı ecesine okap berdi*. “Aman mektubu annesine [annesi için] okudu.”, *Sonaniş telefon nomerini aydıp berene. Mende yok*. “Sona’nın telefonunu bana [benim için] söyleyebilir misin? Bende yok da.” (Gökçe, 2007: 146-149).

Kononov’a göre, *ver-* fiili *-(y)I/ -(y)U* zarf-fiil ekleri ile birleştiğinde ana fiilde belirtilen eylemin tezliğini, çabukluğunu ve kolaylığını ifade eder: *yazıvermek* “hızlı, bir defada, kolaylıkla yazmak”; *okuyuvermek* “hızlı, bir defada, kolaylıkla okumak”. Bazı kullanımlarda Rusça *взять (vzyat)* “almak” fiiline tekabül ediyor: *взял (vzyal)* “aldı” ve *написал (napisal)* “yazdı”. Zarf-fiil ekli yinelenen kullanımlarında eylemin çabukluğunu, hızını vurgular: *gidi gidivermek* “çok hızlı gitmek”; *alı alıvermek* “çok hızlı almak, yakalamak” (Kononov, 2001: 209-210).

Gagavuz Türkçesinde *ver-*, tezlik fiili olarak değerlendirilir: *oturuverer* “oturuveriyor”, *geçiverdilär* “geçiverdiler”, *çıkıverdim* “çıkıverdim” (Özkan, 1996: 169).

2.4.3.1. -Ø + ber- / ver-

2.4.3.1.1. Hareketin tezliğini, çabukluğunu ifade eder.

Tkm.

Eger Dursuniñ ozaldan iş tecribesi köp bolan bolsadı - ol derrev işe başlabercedi. “Eğer Dursun’un eskiden beri iş tecrübesi çok olsaydı, işe hemen **başlayıverecekti**.” (SE, 43)

Küle! Sen maşınıñı sazlaber. “- Küle! Sen arabamı **hazırlıyiver**.” (ÇM, 62)

Bariñ, h zir oynaberiñ! “Gidin Şimdi **oynayiverin!**” (SE, 84)

Siz hayal etm n-de baŐlaberiñ. “Siz gevŐek davranmayın da **baŐlayiverin.**” (SE, 85)

İnstitutda Dursun bilen bilece okabereris. “Enstit de Dursun ile birlikte **okuyuveririz.**” (SE, 112).

Emma indi ertir ugrabermesem bolcak d l. “Ama Şimdi **gidivermesem** olmaz.” ( M, 131)

Őonda-da bir ay, iki ay, goyan bolup, yene i m ge baŐlabery r. “O zaman da bir-iki ay bırakıp, yine i meye **baŐlayiveriyor.**” ( M, 158)

Gag.

Kocasını ileri kolverir. “Kocasını ileri **itekleyiverir.**” (D, 12)

Bilersin, ani bizim bu PetuŐ, beni hi  bireri kolvermeer. “Biliyorsun bu bizim PetuŐ beni hi bir yere **bırakıvermiyor.**” (D, 52)

Yinal-han da kolverdi bizi... “Yinal Han da bizi **bırakıverdi...**” (UK, 66)

Seni kocan kolvermeyecek. “Kocan seni **bırakıvermeyecek.**” (D, 70).

Hızlı-hızlıya kolverdil r beygiri da girdil r i eri. “Beygiri hızlı hızlı **koyuverdiler** de i eri girdiler.” (SY, 157)

Bir kırk minuttan sora o kolverdi hepsini   renicileri da, g t rd yn n klas jurnalınnan tebeŐiri   redici odasına, gitti bolnita aulun i ind n doktorların evin . “Kırk dakikadan sonra  ğrencilerin hepsini **bırakıverdi**, sınıf defteri ile tebeŐiri  ğretmenler odasına g t rd  ve hastane bah esinin i inden doktorların evine gitti.” (SY, 165)

Sa ları onun uz kesilydil r annısında, geerid  onnar  r lmedik salverilydil r, baalı bir yalabık Őiriti kl n. “Onun sa ları alnında d z kesilydi, arkada parlak bir tokayla  r lmeden **salıverilmiŐti.**” (SY, 190)

-*Ya öldür, ya da **kolver** gitsin şeytana!* – dedi bulgarca ataman. “Asker: -Ya öldür ya da **bırakıver** cehenneme gitsin!, dedi Bulgarca” (UK, 235)

*Kaç dal **salverdilər** benim suratıma!* “Kaç dal **salverdiler** benim suratıma!” (SY, 329)

2.4.3.1.2. Bir hareketi başkasının yararına yapmayı, izin, rica ve isteği bildirir.

Gag.

*İstemi yolladı ozaman sogdiyali satıcılarını aracı, onların en usta alış-verişçisini Maniahi, ama şah onnara okadar da esap vermedi, mallara hiç bakmadı, bişey almadı, kervanı da Vizantiyeyä geçsin **kolvermedi**.* “İstemi, Sogdiyali satıcıları, onların en usta müşterisi Maniah’ı, aracı yolladı ama Şah onlara o kadar hesap vermedi, mallara hiç bakmadı, bir şey almadı, kervanı da Vizantiye’ye geçmesi için **bırakıvermedi**.” (UK, 32)

***Kolverin onu!** “**Bırakıverin onu!**” (D, 32)*

*Yolla onu da otlamaa, yada **kolver** gitsin.* “Onu da otlamaya yolla ya da **bırakıver** gitsin.” (UK, 42)

*Türk Kaganlı üz yıldan zeedä düzüldü, durdu, İrani Biiük Kıra **kolvermedi**.* “Türk kağanlığı yüz yıldan fazla hâkimiyet sürdü, İran’ı Büyük Kır’a **bırakmadı**.” (UK, 43)

*O erlerä koyerlar eşil dut yapraklarını da **kolvererlür** onnara o kurtçazları.* “Oralara yeşil dut yapraklarını koyuyorlar ve onları solucanlara **atıyorlar**.” (UK, 60)

*Evä gidärsän, Milana seni birtaan auldan **kolvermeyecek**.* “Eve gidersen Milana seni bir daha köyden **bırakmayacak**.” (D, 75)

- *Oldan-kardaş, düüşecez barabar, **kolvermeyecez!** – dedi birdän urus batırı Bacay.* “Rus askeri Bacay: -Oldan kardeş, dövüşeceğiz beraber, **bırakıvermeyeceğiz!**, dedi birden.” (UK, 84)

*Ah, nasıl bän **kolvermişim** üreemä bölä zihirli yılanı!* “Ah nasıl **koyuvermişim** yüreğime böyle zehirli yılanı!” (UK, 116)

-*Sän sölä, askerci, nezaman sizi Kaykauz evlernizä kolverecek?* “-Sen söyle! Asker ne zaman sizi Gagavuz evlerinize **bırakıverecek?**” (UK, 142)

-*Pek yalvarerım, bir minutçaa kolverin, bakıym sizin atelyenizi.* “-Yalvarıyorum birkaç dakika **bırakıverin**, sizin atölyenize bakayım.” (SY, 306)

-*De, kolversinnür onu uçastkadan!* “-De onu **bırakıversinler** o bölgeden!” (UK, 397)

Hadi kolver onu. “Hadi **bırakıver** onu.” (SY, 363)

2.4.3.2. -I/-U + ber- / ver-

2.4.3.2.1. Bir hareketi başkasının yararına yapmayı, rica ve isteği bildirir.

Tkm.

Ol bir dımdımı - garaşıber! “O sustu mu **bakıver!**” (GM, 11)

2.4.3.2.2. Hareketin tezliğini, çabukluğunu ifade eder.

Tkm.

Hatda hat yazcak ya kitap okacak adam hem döşüniñ aşağında bir yassık goyyar-da, işi bilen meşgul boluberyär. “Hatta yazı yazacak ya da kitap okuyacak insan da göğsünün altına bir yastık koyar ve işi ile meşgul **oluverir.**” (SE, 34)

Bilyänmi gardaş, diplomı agzaberseñ, buyruk beriberseñ, oların yeñse damarı tutulyar. “Biliyor musun kardeş, diplomadan bahsediversen, buyruk **veriversen**, onların ters damarı tutuyor.” (GM, 38)

Oglum, sen yerdecik yatber. “Oğlum sen yerde **yatıver.**” (SE, 65)

Söyünem onuñ önünden çıksa yüzünü aşak salıp geçiberyär. “Söyün de onun önünden çıksa, yüzünü yere eğip **geçiveriyor.**” (GM, 81)

*Guvañ bolsa gorkma-da üstlerine **sürüber**, olardan saña garav gatymaz diyerdi.* “Guvañ ise korkma da üstlerine **sürüver**, onlardan sana zarar gelmez derdi.” (SE, 166)

*Onuñ köpçüligine barıp **gatişiberenini**, deñ-duşları bilen **oynaşiberenini** gören-eşiden yokmuş.* “Onun kalabalığa **karışiverdiğini**, akranları ile **oynayıverdiğini** gören, duyan yokmuş.” (ÇM, 77-78)

*İne, kimde nähili pikir bolsa **aydıbersin**.* “İşte kim ne düşünüyorsa **söyleyiversin**.” (ÇM, 87)

*Recep özüni ilki tanatman, elini **uzadıberenligine** gati utandı.* “Recep öncelikle kendini tanıtmadan elini **uzatıverdiği** için çok utandı.” (SE, 101)

*Doñak gar canaverleriñ siñragını, inciginiñ hamını **sıyrıberyän** eken.* “Buzlu kar, hayvanların tırnağını, bacağıının derisini **soyuveriyormuş**.” (GM, 165)

TT

*Nazan **gülüverdi**; kakkahasında seher vakti bülbülleri ötüştü.* (CT, 7)

*Eviyle değirmen arasındaki yedi sekiz yüz adımlık yol, bu düşüncelerle **geçiverdi**.* (VD, 23)

*Hayret doludur, suçlayıcıdır, hele bir de sol kaşı hafifçe yukarı kalktı mı, Nazan, kendisini, onun karşısında bir "hiç" gibi **görüverir**, kaçıp saklanmak ister, daha doğrusu yok **oluvermek**... (CT, 84)*

*Ben çörekotu nedir bilmem etmem, ama rüyamda bir bakışta **tanıyiveriyorum!*** (S, 111)

*Hiç belli olmaz, bir gün ansızın, haydi **deyiveririm** size... (CT, 119)*

*Biliyor musunuz öğretmenim, Manas Destanı'ndaki Prenses Ayçöreği, kötü adamlardan kaçmak için birden kuğu **oluveriyordu*** (S, 129)

*Peki Hikmet'in içi, neden böyle birden **acıytıverdi**, sanki zehir içmiş gibi... (CT, 106)*

*Bu apansız rahatlamanın konforuyla ilk önce mutlu, ama hemen ardından anlayamadığı bir nedenle kaygılanan Semahat, hiç de kibar sayılmayacak şekilde, elini **çekivermişti**. (S, 187)*

*Yorgi beni, iyi bir serseri bellemiştir, sever; oruç açmam için, o dakika taze çorba **pişiriverir**... (CT, 219)*

*“Hah hah! Yok artık!” diye gözleri hâlâ yaşlıyken **gülüverdi** Semahat. (S, 221)*

*Yahu onunla evlenmek için neredeyse hepimiz sıradaydık, oysa gitti yemek yazarı, gurmeyken, bir gecede siyasi köşe yazarına **dönüveren** Kudret Peker ile evlendi, şaşkın! (S, 284)*

*Onun ince esmer yüzü **kızarıvermişti**; hafif çekik, kara badem gözleri iyice kısılmıştı, birden güller gibi **gülüverdi**: (CT, 326)*

*Şu anda açıkça hatırlamasa bile, belki ilerde, hiç beklemediği, aklından geçirmedeği bir saatte, **canlanıvereceklerdi** gözü önünde! (VD, 327)*

*Kapıldığı iyimserlikle dört gündür süren acılı yolculuğunun sıkıntılarını çabucak **unutuverdi**. (VD, 358)*

*Önce hapse çevrilmişti cezası, süresi belli değildi, **salıverilmesinden** bir hafta önce “haftaya çıkıyorsun” **deyivermişlerdi**! (VD, 364)*

*Sonra birden kolunu uzatacak, **yakalayıverecekti** bileğinden. (VD, 462)*

Gag.

*Ot birkaç gündä sıcak / Yukarı **büüyüverdi**. “Ot birkaç sıcak günde / yukarı doğru **büüyüverdi**.” (SY, 42)*

Uşaklar kaçiverdilär dışarı oynamaa, baarışmaa. “Çocuklar kaçiverdiler dışarı oynamaya, bağrışmaya.” (UK, 96)

Sizi, yabannarı, tepelemää deyni bizdä hepsi girgin! - baardı Midor da çıkiverdi gümüşlü beygirindä atlı ortalaa. (UK, 122). “Sizi, kurtları, tepeleyene kadar bizde her şey serbest! - diye bağırdı Midor ve gümüşlü atıyla meydana çıkiverdi.”

Sora urup avuçlarını iki kerä baktı taraf kapularna, nändan çıkiverdilär kadınalar hem haraplar, koydular emiş, içki, tütün da savuştular. (UK, 132) “Sonra avuçlarını iki kere vurup, yan taraftaki kapılara baktı: “Kadınlar ve Araplar nereden çıkiverdiler, içki, tütün de koyup, kaçmışlar” dedi.

Onun adamnarı, Kara-Harapın izinernä görä, aliverdilär gençeleri Seraya, Sundubay hiç etiştirämedi “şükür, sultanım” da desin, esaplayıp, ani üstlerinä kısmet uuradı. “Onun adamları, Kara-Harap’ın talimatına göre, gençleri Sera’ya aliverdiler. Sundubay “şükür, sultanım” diyemedi, ellerine fırsat geçti.” (UK, 147)

Azbuçuk geri bakıp, esap aldı, ani birisi kezleer piştöfunnan, da taa tütün çıkınca Dilber yannayıverdi beygirin altına ölü gibi. “Birisi birazcık geriye bakıp hesapladı ve tabancasıyla nişan aldı. Dilber, mermi çıkınca beygirin altına ölü gibi uzanıverdi.” (UK, 200)

Enikunu giriverdi genç hem yakışıklı bir izmetçi kız ilin getireräk ellerindä bir gözäl balkan gagouz tepsisi üklü içki hem buralı zakuska, koydu onu bir masus masacık üstünä da iilip çıktı. “Genç ve güzel hizmetçi kız, dikkatlice içeri giriverdi. Elinde güzel bir Gagavuz tepsisindeki içkiyi masanın üstüne koydu ve eğilip dışarı çıktı.” (UK, 279)

İçelim!-alıp filceni buyuretti Kara-Kasap da üçü dä birdän aktarıverdilär rakıyı buvazlarına. “İçelim! deyip, fincanı alıp ikram etti Kara-Kasap ve üçü birden rakıyı bir dikişte içiverdiler.” (UK, 366)

2.4.3.3. -(I)p + ber- / ver-

2.4.3.3.1. Hareketin tezliğini, çabukluğunu ifade eder.

Tkm.

Şonuñ sebäbini aydıp bersene. “Bunun sebebini söyleyiversene.” (SE, 9)

Aradan birnäçe minut geçenden soñ bolsa, gızcağaz ol kökäni ızına gaytarıp berdi.
“Aradan birkaç dakika geçtikten sonra ise kızcağız o bisküviyi geri veriverdi.” (GM, 81)

2.4.3.3.2. Hareketin bittiğini, eylemin kısa sürede tamamlandığını bildirir.

Tkm.

Garı avçınıñ möcekdir it hakkındaki bu edip beryün gürrüñine bütünley berlen çagalarıñ gözüne uki gelmeyärdi. “İhtiyar avcının kurt ve köpek hakkında verdiği sohbete tamamen kendilerini kaptırdıklarından dolayı çocukların gözüne uyku girmiyordu.” (SE, 24)

Vekil Sabır ecäniñ ve Atanazar aganıñ sözlerini Anton aga tercime edip berdi. “Vekil Sabır Hanım’ın ve Atanazar Bey’in sözlerini Anton Bey tercüme etti.” (SE, 29)

Onuñ okap beryün kitapları gatı gızıklıdı. “Onun okuduğu kitaplar çok ilginçti.” (SE, 50)

Garyagdı sözüniñ manısını aydıp berdi. “Garyağdı, sözünün anlamını söyledi.” (SE, 118)

Şahir şondan soñ Merediñ ve oturanlarıñ hayışını kanagatlandırıp, özüniñ iñ soñkı liriki goşgularından bir-iki sanısını yatdan okap berdi. “Şair, ondan sonra Mered’in ve oturanların ricasını kırmayıp, kendisinin son lirik şiirlerinden bir iki tanesini ezberden okudu.” (SE, 169)

2.4.3.3.3. Bir hareketi başkasının yararına yapmayı, izin, rica ve isteği bildirir.

Tkm.

Atayev olara gazet, kâte hem kitap okap beryürdi. “Atayev onlara gazete, bazen de kitap **okuyuveriyordu.**” (SE, 35)

Yatñ, dınç alıñ, maşınıñızı irden çıkarıp bereris, münersiñiz, gidersiñiz, vesselam, iş tamam. “Yatın, dinlenin. Arabanızı sabah erkenden **çıkartıveririz,** biner gidersiniz velhasılı.” (ÇM, 96).

Saňa-da okap bereyinmi, gelnece. “Sana da **okuyuvereyim mi** yenge?” (ÇM, 135)

-Pähey, sen-ä oñardıñ-ov – diyip Arça aga ulı adam bilen gürleşyän yalı eşekden düşüp gızcaga yüzlendi – gel eşeğe mündüreyin velin bize şolarıñ öyüni tapıp ber, bolarmı? “Arça Bey: - Hey, sen başardın, deyip büyük insan ile konuşuyor gibi eşekten inip kızcağıza doğru yöneldi ve gel seni eşeğe bindireyim ama bize şunların evini **buluver** olur mu? dedi.” (GM, 179)

2.5. bil-

2.5.1. Yapısı

Ana fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde Orhun Yazıtları’nda karşımıza çıkar: *bunu körüp aç a biliñ olta barkin.* “Bunu görün (ve) öylece öğrenin.” BK K15 (Tekin, 2010: 22-23; 48-49).

bil- yardımcı fiili, ünlü veya nadiren *-p* zarf-fiil ekinden sonra gelir ve günümüzde genellikle “iktidar” ve “imkân” fiili fonksiyonunda kullanılır. Korkmaz, Orhun Yazıtları’nda ve Uygur metinlerinde tasvirî fiil olarak kullanıldığına dair herhangi bir örnek bulunmadığını, ancak Kültigin yazıtında *körü bil-* birleşik fiilinde gerçek anlamını kaybetmese de ana fiil fonksiyonunda kullanıldığını ve *kör-* ana fiilinin anlamına tesir eden yardımcı fiil vazifesinde olduğunu belirtir: *neñ neñ sabım erser, beñgü taşka urtum. anar körü bilin Türk amtı budun begler!* “ne sözüm varsa hepsini ebedî olarak kalacak taş üzerine kazdırdım, ey Türk milleti ve beyleri şimdi o sözlere uymağı bilin!”. İktidar gösteren tasvirî

fiil olarak kullanımına ise ilk defa Kutadgu Bilig’de rastlanıldığını söyler: *tuta bilse devlet tezümez turur/ kalı tezse tegmez yana terk kezig* “insan tutabilirse saadet kaçamaz kalır; eğer kaçarsa sıra çabuk gelmez” KB, 88-713 (Korkmaz, 1959: 115-116)²⁰. Ancak Eraslan, Eski Uygur Türkçesi döneminde *bil-* fiilinin tasvirî fiil olarak kullanıldığını ve ana fiildeki hareketin yapılabileceğini veya yapma gücüne, imkânına sahip olduğunu belirtir: *Anı tükel sözlegeli bilmez* “Onu tam olarak söylemek (anlatmak) mümkün değildir.” (Eraslan, 2012: 444).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Kıpçak (Clouston, 1972: 330-331), Eski Anadolu (Kanar, 2011: 123) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 50) *bil-* şeklinde kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde de fonetik yapısını korur: Türkiye, Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur (KTLS, I, 1991: 70-71) ve Gagavuz Türkçesinde *bil-* (GRMS, 1973: 84) olarak karşımıza çıkar.

Türkmen Türkçesinde “bir şeyi anlamak, akıl erdirmek, bir şeyden haberdar olmak; bir şeyi benimsemek; sezmek, hissetmek; tanımak; bir işi, vazifeyi yerine getirmek, başarmak” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında, birleştiği fiillerle birlikte modallık gösterir: *yüzüp bil-* “yüzebil-”, *alıp bil-* “alabil-”, *yazıp bil-* “yazabil-” (TDS, 1962: 95). Ana fiilin *-p*’li zarf-fiil biçiminden sonra kullanıldığında güç yeterliliği anlatır (TTS, 1995: 67). Türkiye Türkçesinde “bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak; bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak; bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek; tanımak, hatırlamak; sanmak, varsaymak, farz etmek; sorumlu tutmak; inanmak; işine gelmek, uygun bulmak; saymak” karşılığında kullanılır. *-A* ekli fiillerle kullanıldığında yeterlik bildiren birleşik fiiller meydana getirir (TS, 2005: 272). Gagavuz Türkçesinde “bilmek” (GRMS, 1973: 84); Azerbaycan Türkçesinde ise “bir şey hakkında malumatı olmak, haberdar olmak, vakıf olmak; öğrenmek, haber almak; anlamak; tanımak; elinden gelmek; riayet etmek, yerine getirmek; hatırlamak; zannetmek hesap etmek, saymak” anlamlarındadır. Yardımcı fiil olarak gereklilik fiillerinin sonuna getirildiğinde fiilin yeterlilik biçimi kurulur: *dura bil-* “durabil-”, *qaça bil-* “kaçabil-”, *yaza bil-* “yazabil-” vb. (ADİL, I, 2006: 305-306).

²⁰ Korkmaz, *bil-* fiilinin Kutadgu Bilig’de olumlu ve olumsuz şekilleri ile *-u-* fiilinin yerini aldığını ancak olumsuz ifadelerde ilk anlamını yitirmiş bir tasvirî fiil hâline de henüz geçmediğini belirtir. “bir şeyi yapmağı bil- = muktedir ol-” gibi iki yakın kavramı ifade eder (Korkmaz, 1959: 116).

2.5.2. Kullanımı

-A/-I/-U bil- yardımcı fiili ile kurulan yeterlik fiili, Türkçenin en eski kurallı birleşik fiillerindedir ve ilk yazılı metinlerimizden beri gelişimi takip edilebilmektedir: *körü biliñ* “öğrenin, görüp öğrenin” OY, KT G, 11. Necati Demir, örneğini Orhun Yazıtları’nda gördüğümüz bu birleşmenin mana bakımından tam kurallı birleşik fiil olmadığını, Uygur Türkçesinde taradığı metinlerde örneklerine ulaşamadığını belirtir (Demir, 2004: 105). Eraslan, Eski Uygur Türkçesinde *bil-* fiilini tasvirî yardımcı fiil olarak değerlendirir (Eraslan, 2012: 444). Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır: *kılnu bil-*, *yananu bil-* DLT, I, s. 394; *söyleyü bil-* KB, I, 984 ve bu dönemden itibaren Osmanlı Türkçesine kadar *bil-* fiiline *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yetersizliği de karşılamıştır: *tuta bilme-* “tutamamak”, *yiüy bilme-* “ yiyememek” KB, I, 724. Çağatay Türkçesinde yeterlik ifade eden üç fiilden biridir²¹ (Demir, 2004: 105). Türkiye Türkçesinde *-(y)A bil-* ≠ *-(y)AmA-* ~ *-(y)AmI-* şekillerinde görülür ve Orhun metinlerinden itibaren dilbilgisel işlevlerini korumuştur. Ancak kendilerini teşkil eden unsurları bakımından büyük değişimler geçirmiş ve Eski Türkçede yeterlik ifadesi için olumlu ve olumsuz biçimlerinde *u-* fiili kullanılırken, Orta Türkçede unutulmuş yerini *bil-* yardımcı fiiline bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde *al-* fiili de aynı işlevde kullanılmış, Çağatay Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesi dışındaki lehçelerde yeterlik fiillerini meydana getiren esas yardımcı fiil olmuştur (Yıldız, 2012: 234). Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde, özellikle Türkmen ve Kıpçak lehçeleri özellikleri taşıyan metinlerde, *u-* yardımcı fiili kullanımdan düşse de Eski Anadolu Türkçesi döneminde tekrar karşımıza çıkar²² (Korkmaz, 1959: 112). Bu dönemde olumlu biçiminde *bil-* fiili kullanılmış, olumsuz biçiminde geçişme hadisesi sonucu *-(y)A,-(y)U* ve *-(y)I* zarf-fiil ekleri *u-* yardımcı fiiliyle kaynaşmıştır²³ (Yıldız, 2012: 234). Eski Anadolu Türkçesinin

²¹ Demir, Çağatay Türkçesinde yeterlik fiilinin üç şeklinin kullanıldığına değinir: 1.-a/-e al-: *tarta al-* “tartabilmek”, 2.-a/-e bol-: *ayta bol-* “söyleyebilmek”; 3.-a/-e bil-: *ayta bil-* “söyleyebilmek” (Demir, 2004: 105).

²² Korkmaz’a göre, Eski Anadolu Türkçesinin Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar devrinde yazılmış eserlerinde iktidar bildiren *u-* yardımcı fiilinin olumsuzunda iki farklı durum söz konusudur. Dede Korkut kitabında *-uma-* ve *bilme-* fiilleri geçer. Ancak diğer eserlerde sadece *-uma-* görülür (Korkmaz, 1959: 112-113).

²³ Türk dilinin tarihî gelişim seyri içerisinde yeterlilik yardımcı fiillerinde görülen bu değişiklik, zarf-fiil eklerinde de görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dışındaki Orta Türkçe dönemi lehçelerinde olumlu ve olumsuz yeterlik için başlangıçta *-(y)A*, *-(y)U* ve *-(y)I* zarf-fiil ekleri, daha sonraki dönemlerde bilhassa Çağatay Türkçesinde ünsüz ile biten ana fiile *-A*, ünsüz ile biten ana fiile *-y* zarf-fiil eki getirilir. Eski Anadolu Türkçesinde olumlu biçiminde *bil-* tasvirî fiili *-(y)A*, *-(y)U* ve *-(y)I* ekli ana fiil ile, olumsuz biçiminde bu zarf-fiil ekleri *u-* yardımcı fiili ile kaynaşır ve bu dönem için karakteristik özelliğe sahip olan olumsuz yeterlik şekilleri, geçişme ve benzeşme sonucu *-(y)U u-ma-* ~ *-(y)A u-ma-* > *-(y)UmA-* > *-(y)ImA-* > *-(y)AmA-* olmak üzere üç aşamada ortaya çıkar. (Yıldız, 2012: 234).

günümüzdeki temsilcileri olan Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz ve Türkmen Türkçesinde *bil-* yardımcı fiili ile aynı işlevlere sahiptir. Bu yapıda ana fiile getirilen *-(y)U*, *-(y)I* ekleri, Oğuz grubu Türk lehçelerinde zamanla unutulmuş ve *-(y)A*²⁴ zarf-fiil eki bu fonksiyonu üstlenmiştir. Türkmen Türkçesinde ise *-(I)p* zarf-fiil eki, bu eklere nazaran daha sık kullanılır (Yıldız, 2012: 249-250)²⁵. Taranan metinlerde çok fazla örneğine rastlanılmıştır: *getirip bilme-* “getireme-” (GM, 7), *sığıp bil-* “sığabil-” (SE, 9), *bäsleşip bil-* “yarışabil-” (GM, 11), *bilip bilme-* “bileme-” (ÇM, 13), *süyüp bil-* “çekebil-” (GM, 17), *görüp bil-* “görebil-” (SE, 23), *turzip bil-* “kaldırabil-” (ÇM, 39), *tapılaybil-* “bulabil-” (ÇM, 48), *yasap bil-* “yapabil-” (SE, 50), *gurup bil-* “kurabil-” (GM, 56), *saklap bil-* “saklayabil-, tutabil-” (ÇM, 63), *göterip bil-* “kaldırabil-” (GM, 101), *çıkarp bil-* “çıkabil-” (ÇM, 131), *gelip bil-* “gelebil-” (SE, 142), *bilip bil-* “bilebil-” (GM, 147) vb.

Ünlü ile biten ana fiile geldiğinde ikincil uzunluk meydana gelir ve sondaki ünlüyü uzun okutur. Örn.: *işle-ıp bil-* > *işläp bil-* “çalışabil-“, *oka-ıp bil-* > *okap bil-* “okuyabil-“. Taranan eserlerde ise şu örneklerle karşılaşılmıştır: *gävüşäp bil-* “çiğneyebil-” (SE, 46), *cemläp bil-* “toplayabil-” (SE, 58), *ödäp bil-* “ödeyebil-” (SE, 96), *işläp bil-* “çalışabil-” (SE, 136), *gözläbil-* “bakabil-” (ÇM, 140). *-I/-U* zarf-fiil eki ile kurulmuş tasvirî fiil örneklerine ise nadiren rastlanılmıştır: *yetişibil-* “olgunlaşabil-” (ÇM, 27), *barıbilme-* “gidebilme-” (ÇM, 71), *münübilmä-* “binebilme-” (ÇM, 109), *barıbilmä-* “gideme-” (ÇM, 172).

Zarf-fiil eki almış iki fiille birleşerek de tasvirî fiiller oluşturmaktadır: *gaçıp gutulup bil-* “kaçıp kurtulabil-” (ÇM, 12), *gülümsiräp seredip bil-* “gülümseyerek bakabil-” (ÇM, 50), *gezip yörüp bil-* “gezebil-” (ÇM, 93).

Türkiye Türkçesinde sadece *-A* zarf-fiil eki ile bağlanır: *varabil-* (VD, 8), *bilebil-* (CT, 11), *davranabil-* (S, 17), *kurtarabil-* (S, 51), *sürebil-* (CT, 53), *olabil-* (S, 69), *görebil-* (VD, 77), *yazabil-* (CT, 94), *gidebil-* (S, 99), *gecikebil-* (VD, 110), *görebil-* (S, 201), *birakabil-* (VD, 215), *gelebil-* (S, 318).

²⁴ J. Benzing, Türkmen Türkçesinde *-a/-e* zarf-fiili ile kullanımının oldukça seyrek olduğunu belirtir: *topar bulut peyda bola biler* “bir bulut kümesi meydana gelebilecek” (Korkmaz, 1959: 119).

²⁵ Buran ve Alkaya, Türkmen Türkçesinde yeterlilik şeklinin Türkiye Türkçesindeki gibi *bil-* fiili ile yapıldığını ancak ana fiile *-A* değil, *-p* zarf-fiil ekinin getirildiğini belirtir: *alıp biler* “alabilir”, *yakıp bilcek* “yakabilecek” (Buran-Alkaya, 2010: 134).

Olumsuz biçiminde ana fiile *-mA-* olumsuzluk eki getirilir: *tamamlayamadı* (CT, 8), *alamadım* (VD, 11), *düşünemezdi* (S, 43), *göndertmeyebilirdi* (CT, 48), *bilemiyorum* (S, 55), *bilmeyebilirim* (S, 55), *gelemedi* (VD, 64), *inanamıyordu* (S,105), *oyalanamadılar* (VD, 138), *düşünemedim* (CT, 193), *bulamazlar* (S, 223), *okuyamıyor* (CT, 250), *göremedi* (VD, 416).

Gagavuz Türkçesinde *-A/-I/-U+bil-* fiil kalıbı, yeterliliği ifade etme işlevinde kullanılır²⁶: *koruyabil-* “koruyabil-” (D, 13), *bırakabil-* “bırakabil-” (SY, 29), *bakabil-* “bakabil-” (UK, 31), *deyâbil-* “diyebil-” (SY, 148), *gelâbil-* “gelebil-” (UK, 243), *yapabil-* “yapabil-” (SY, 255), *yardım edâ bil-* “yardım edebil-” (SY, 297) vb.

Azerbaycan Türkçesinde ana fiile genellikle *-A*²⁷ ve nadiren *-(I)b* zarf-fiil eki getirilir: *girâ bil-* “girebil-” (L, 14), *toxuya bil-* “dokuyabil-, örebil-” (CGS, 36), *sayıla bil-* “sayılabil-” (L, 95), *sevâ bil-* “sevebil-” (L, 107), *tapa bil-* “bulabil-” (CGS, 110), *düşâ bil-* “düşebil-” (M, 139), *yaşaya bil-* “yaşayabil-” (L, 195), *keçirâ bil-* “geçirebil-” (CGS, 235), *yata bil-* “yatabil-” (CGS, 246), *ğala bil-* “kalabil-” (L, 251), *pozula bil-* “bozulabil-” (CGS, 335) ve *ğalib bil-* “kalabil-” (L, 143) vb.

bil- yardımcı fiili, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde ana fiilden ayrı, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde²⁸ ana fiile bitişik yazılır. Olumsuz²⁹ biçimi ise iki şekilde karşımıza çıkar. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde *-(y)AmA*, Azerbaycan³⁰ ve Türkmen Türkçesinde

²⁶Özkan, yeterlik ifadesini karşılayan *-A+bil-* kalıbının kullanımı giderek azaldığını ve bu işlevde daha çok istek çekim eki almış veya mastar ekiyle kullanılan fiillerin önüne getirilen *var nasıl / nicä*, olumsuzunda *yok nasıl / nicä* kalıpları kullanıldığını ifade eder. Bu sadece Gagavuz Türkçesine has bir anlatım biçimidir: *Bân var nicä deyim onara, var nasıl annamaa diil onun yanmışlıklarını, var nasıl çinesinnâr “çiğneyebilirler”, sän yok nasıl dönäsini geeri, zerâ çoban seni öldürecek* (Özkan, 1996: 170), *Ama Moskova yok nicä bunu bilmesin?* “Ama Moskova bunu nasıl bilemez?” (D, 41); *Kaç genial iş Siz var nicä yapasınız bir gündä?* “Kaç iş yapabilirsiniz bir günde?” (SY, 319), *Nasıl ölä var nicä olsun?* “Öyle nasıl olabilir?” (UK, 119) vb.

Ayrıca bu kullanımlara ilaveten, ana fiilin herhangi bir zarf-fiil eki almadan meydana getirdiği birleşik fiillerin varlığından da söz edebiliriz: *bak bilârdilâr* (UK, 225), *başlabilerim* (İlker, 1997: 140);

²⁷ Ayrıca bk. Häsänov, G. vd.: 1989: 69.

²⁸Demir, çağdaş Türk lehçelerinde, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında en fazla kullanılan kurallı birleşik fiillerden biri olduğunu söyler (Demir, 2004: 105). Nitekim Anadolu sahasındaki bazı Türkmen ağızlarında *-a bil-me-* olumsuz şekli hala muhafaza edilmektedir: *eger bir uşah sekkiz yaşını uharı öterse, onun zähni galınnaşı, daha oħuya bilmez* (Korkmaz, 1959: 120).

²⁹ Demir, yeterlik fiilinin olumsuz kullanımında Anadolu lehçesi dışındakilerde *bil-* fiilinin düşmediğini belirtir ve sadece Azerbaycan Türkçesinden örnekler verir: *Azi sahlamayı bilmeyen çohu da saylayabilmez* (Azerbaycan Atasözü); *Torpahlarımızı özümüzden alabilmeyecekler* (Azerbaycan televizyonu) (Demir, 2004: 339). Ancak Gagavuz Türkçesinde de *bil-* fiili düşer ve yerine eski *u-* fiilinin olumsuzu kullanılır.

³⁰Azerbaycan sahasında Seyyid Nesimî ve Kadı Burhaneddin’in dilinde de yeterlik fiilinin kullanımı Anadolu sahası yazarları ile benzer nitelikler taşımaktadır. Örneğin XV-XVI. Yüzyıllarda Azeri sahasında yazıya geçirilen Dede Korkut hikâyelerinde gerek *u-ma-* gerek *bil-me-* tasvirî fiili mevcuttur. Ancak *u-ma-* fiilinin kullanımı daha yaygındır. Yıldız, söz konusu çalışmasında Nesimî Divanı’nda yeterlik fiilinin olumsuz şeklinin

bilme- kalıbı kullanılır (Yıldız, 2012: 250; İlker, 1997: 140). Korkmaz da, Azerbaycan Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuz şeklinin de *bil-* yardımcı fiili ile yapıldığını, Türkiye Türkçesinde ise olumsuzunda bu yardımcı fiilin kullanılmadığını, “yapabilmek, yeterli olmak, muktedir olmak” anlamındaki *u-* yardımcı fiiline *-mA* olumsuzluk ekinin getirildiğini belirtir. Ayrıca *u-* fiilinin ünlüden ibaret bir yardımcı fiil olduğundan dolayı, ana fiilin yine ünlüden meydana gelen *-A* zarf-fiil eki ile birleştiğinde kaynaşmaya uğrayarak eridiğini ancak işlevinin canlılığını devam ettirdiğini söylemektedir³¹: ET *kör-e u-ma* > *göreme-*, *başla-y-u u-ma* > *başla-y-a-ma* (Korkmaz, 2009: 815).

Oğuz grubu Türk lehçelerinde olumsuz biçimine de sıkça rastlanılmıştır: Tkm. *añlap bilmez* “anlayamaz” (GM, 7), *başarıp bilmedik* “başaramadık” (GM, 66), *darıkdırıp bilmez* “rahatsız olamaz” (GM, 98). *uklap bilmedi* “uyuyamadı” (GM, 152); TT³² *alınamadı* (S, 15), *bulamıyorum* (S, 80), *kalamaz* (S, 129); Gag. *getirämedim* “getiremedim” (D, 13), *kökleyämez* “kökleyemez” (D, 46), *etiştirämäzdilär* “yetiştiremezlerdi” (UK, 135), *doyamazdım* “doyamazdım” (SY, 149), *yapamaycam* “yapamayacağım” (D, 156), *görämedi* “göremedi” (UK, 381), *buluşamadım* “buluşamadım” (SY, 386); Az. *bitirä bilmädi* “bitiremedi” (L, 12), *taniya bilmädi* “tanıyamadı” (L, 34), *deyä bilmädi* “diyemedi” (M, 70), *ola bilmäz* “olamaz” (L, 102), *dura bilmir* “duramıyor” (M, 125), *tapa bilmiräm* “bulamıyorum” (CGS, 127), *ala bilmirdi* “alamıyordu” (CGS, 204), *dayana bilmädin* “dayanamadın” (CGS, 359) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler

Tkm. Ana Fiil + *-I/-U* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

Ana Fiil + *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

TT Ana Fiil + *-A* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

-(y)AmA- biçiminin kırk üç örnekte, *-(y)e bilme-* biçiminin beş örnekte, *-ImA-* iki ve *-yü bilme-* biçiminin bir örnekte geçtiğini tespit etmiştir (Yıldız, 2012: 247).

³¹ Olumsuz ifadelerdeki *-a/-e* zarf-fiil ekleri, *u-* iktidar fiilinin izlerini taşır. Aksi halde *-a/-e* zarf-fiil ekleri üzerine *-ma/-me* olumsuzluk eki getirilemezdi (Korkmaz, 1959: 108).

³² Korkmaz, Türkiye Türkçesinde “yeterlik” ifade eden tasvirî fiilin olumsuz biçiminde E. Işınso, K. Tahir gibi bir iki yazarımızın belki özentisi olarak *bil-* yardımcı fiilini yer yer kullandığını ve genel kuralın dışına çıktığını tespit etmiştir: *Bunları lâf olsun diye geçiriyorum aklımdan, hiçbiri şu karşımda duran ciddi, uzun, ince adama yakışabilmez E. Işınso, ÇB, 199; Ahîler, pir kapılarını boşlayıp beğler kapısına birikmiş... Oysa, bu dünyada, her bir nesneye bozuntu elverir, ahiliğe erişebilemez! K. Tahir, DA, 87-88* (Korkmaz, 2009: 817-818). Demir, Karahanlı Türkçesinden itibaren Osmanlı Türkçesine kadar *bil-* fiiline *-mA* olumsuzluk ekinin getirilerek yetersizlik biçiminin yapıldığını belirtir: *tuta bilme-* “tutamamak” *yyü bilme-* “yiyememek” KB, I, 724 (Demir, 2004: 105).

Gag. *Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + bil- yardımcı fiili*

Ana Fiil + Ø + bil- yardımcı fiili

Az. *Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + bil- yardımcı fiili*

Ana Fiil + -(I)b zarf- fiil eki + bil- yardımcı fiili

2.5.3. İşlevleri

Eski Türkçede yeterlilik ve ihtimal bildirmek için *u-* fiili kullanılmıştır. Ana fiil tabanına getirilmiş ve öznenin eylemi gerçekleştirebilme yeteneğini ifade etmiştir. İlk metinlerde *u-* fiilinin ana fiil olarak kullanıldığı da görülür: *otsuz suvsuz kalti uyin* “otsuz ve susuz nasıl yapabilirim” IrqB 45; *sinidin ketip năčük ugay măn* “eğer senden ayrılırsam ne yapacağım?” U III 48, 11. Yardımcı fiil olarak daima zarf-fiil almış ana fiil ile birlikte kullanılır. *eliñin... kām artatı udačı ärti* “ilini... kim bozabilecekti?” BQ 19 (Erdal, 2004: 258). Eraslan, Eski Uygur Türkçesinde *bil-* fiilini, ana fiildeki hareketin yapılabileceğini veya yapma gücüne, imkânına sahip olduğunu bildiren tasvirî fiil olarak ele alırken (Eraslan, 2012: 444), Hacıeminoğlu, Eski Türkçede bu fiili “fiil+fiil kalıbıyla kurulan modal yardımcı fiiller” içerisinde gösterir. Ana fiil, zarf-fiil eki alır ve gerçek anlamını korur: *Kör-ü bil-* “görebilmek”. Hacıeminoğlu, bu dönemde *u-* fiilinin yeterlilik ifade ettiğine de değinmiştir: *Kıl-u u-* “yapabilmek”, *bol-galı u-* “olabilmek” (Hacıeminoğlu: 1991: 257). Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri*’nde “İki tarafı fiil olan birleşik fiiller” başlığı altında incelediği *bil-* fiilinin, olumlu ve olumsuz iktidarı, ünlü zarf-fiil ekinden sonra bazen muktedirliği bildirdiğini ifade eder. Ayrıca eserin yazıldığı bu dönemde olumlu iktidar biçimi için *u-* fiilinin hızla kaybolarak yerini *bil-* fiiline bıraktığını belirtir: *köndrü bil-* “düzeltmemek”: *kişig yirgürür köndrü bilmez yorık, seçe bil-* “seçe bilmek”: *ağırsa öğürse seçe bilse öz* (Ercilasun, 1984: 83-84).

Harezmi Türkçesinde *bil-* fiili, ifade ettiği manaya göre iktidarî bir fiildir: *At-a bil-* “ata bilmek”: *urur başka ata bilmez sapan taş* HŞ, 3549, *aya bil-* < *ay-a bil-* “söyleye bilmek”: *canım ışkdın ferih taptı aya bildim* HŞ, 270, *aytu bil-* < *ayıt- u bil-* “söyleye bilmek”: *tümendin birin aytu bilmegen men* HŞ, 3166, *koya bil-* < *koy-a bil-* “koya bilmek”: *koya bilmesem ilginge eger su* HŞ, 3842. Bu dönemde *u-* fiili de aynı fonksiyonda kullanımını devam ettirmiştir: *anı bilmeklik u-maz bize düşvâr* HŞ, 32 (Hacıeminoğlu, 1991: 260).

Çağatay Türkçesinde ise yeterlilik yapısı *al-* yardımcı fiili ile kurulur. Oğuz Türkçesinin etkisiyle *bil-* ve *u-* fiilleri nadiren kullanılmıştır: *bara alman* “varamam”, *bitiy bola almas-mên* “yazamam”, *kıla alsam* “yapabilsem”; *añlayu bilmese* “anlayamasa”, *söz ayta bil mey* “söz söyleyemedem”, *su berê bilmedim* “su veremedim”. Argunşah, Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edilen örneklere göre ünlü çatışması sebebiyle zarf-fiil ekinin düştüğünü, *u-* fiilinin açık olarak kullanımının bulunmadığını belirtir: *bolumas < bola umas* “olamaz”, *bulumas < bula umas* “bulamaz”, *kêltürümes < kêltürü umas* “getiremez” (Argunşah, 2013: 177-178). Eckmann “bilmek, muktedir olmak” anlamındaki fiilin, imkânsızlığa işaret etmek için olumsuz biçiminde kullanıldığına değinir: *hîç kim méni ħalâş éte bilmes meger ħudâ* “beni Allah’tan başka kimse kurtaramaz” (Eckmann, 2012: 115). Hacıeminoğlu, yeterliliğin *bil-* yardımcı fiili ile yapıldığını gösterir ve iktidar ifade eden bu fiilin “bilmek, muktedir olmak” anlamında kullanıldığını söyler: *ete bil-* “yapabilmek”: *hiç kim meni halas ete bilmes meger Budâ* “Beni Allaktan başka kimse kurtaramaz” (Hacıeminoğlu, 1991: 266). Hacıeminoğlu’na göre bu fiil Batı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan dört tasvirî fiilden biridir ve iktidar bildirir: *Ah ölmeden bir görseydin düşebilsem toprağına; Olmakta derûnda havâ âteş-i Suzan, Nâyın diyebilmem ki ne hâlet var içinde* (Hacıeminoğlu, 1991: 268). Nitekim Timurtaş, Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde *bil-* fiilini “iktidarî fiil (possible)” başlığı altında değerlendirir: *turı bildi, kona bildi; emân bulmadı şâdîsi gâmdan* (Timurtaş, 2012: 142).

Türkmen Türkçesinde Baylıyev, “Modallık gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin ortaya çıkmasının mümkün olup olmadığını gösteren birleşik fiiller” başlığı altında inceler (Baylıyev, 1981: 138-139)³³. Sarıyev ve Güder, “Bir hareketin olup olmamasını gösteren karmaşık fiiller” içerisinde değerlendirir: *Bu köprüden geçip biler // bilmez* “Bu köprüden geçebilir // geçemez.”, *Böyle vakalar bolu:p biler // bilmez...* “Böyle olaylar olabilir // olamaz...” (Sarıyev, 1998: 98).

Türkiye Türkçesinde de bu yardımcı fiilin işlevi bakımından herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Banguoğlu’na göre yeterlilik fiili kişinin yeterliliğini, söz konusu kılışın, oluşun mümkün veya muhtemel olduğunu bildirmektedir. Tasvirî fiiller içerisinde *bil-* fiili, en yaygın kullanıma sahip olan, bütün zaman ve kiplerde çekimlenen bir fiildir: *anlatabildim, geçebilirsin, alabilmiş, görebileceğiz, düşebilirdim, yürüyebiliyordu*. Ayrıca

³³ *Türkmen Dilinin Grammatikası*’nda da aynı başlık altında ele alınmıştır (TDG, 2000: 333-334).

çekimsiz fiillerde de türlü işlevleri bulunmaktadır: *Maksat görüşebilmek, rahat konuşabilen adam, bulabildiğim kaynak, verebileceğini vermiş* (Banguoğlu, 2011: 489).

Bilgegil'e göre 'iktidarî fiil' olarak da adlandırılan yeterlilik fiili, öznenin eylemdeki gücünü ifade eder, bazen de imkân ve ihtimal fikri taşır (Bilgegil, 1984: 280).

Ediskun, bu fiilin "gücü yetme, başarma, becerme; olasılık, olanak; rica" anlamı kattığını ifade eder ve olumsuzunun iki şekilde yapıldığını söyler. Asıl olumsuz biçiminde "gücü yetmemek, başaramamak, becerememek" anlamları vardır ve kimi zaman da ana fiilin gösterdiği eyleme "tezlik, çabukluk" anlamları katar: *Bir türlü geberemedi*. Diğer olumsuz biçiminde "eylemin yapılmamasının isteğe, keyfe, seçime bağlı olduğu" anlamı mevcuttur: *Onlar, birer günahtı; o günahları işlemeyebilirdim* (Ediskun, 1999: 228-229).

Gencan, bu fiilin "gücü yeterlik, başarma, olasılık" ayırtısı kattığını ve geniş zaman kipinin soru şekli, ses tonuyla vurgulayarak 'izin verir misiniz' anlamında ince bir dilek özelliği taşıdığını ifade eder (Gencan, 2001: 340-341).

Kononov'a göre *bil-* "-ebilmek" (tek başına kullanıldığında 'bilmek') *-(y)A* zarf-fiil eki ile birleştiğinde olasılık, ihtimal bildirir (Kononov, 2001: 212).

Zeynalov, yeterlilik fiilini "çözümleyici fiil" olarak adlandırır ve birleşik fiillerden köklü surette şu yönleriyle ayırır: Birleşik fiiller sözlüksel anlam; çözümleyici fiiller ise sözlüksel-dilbilgisel anlam taşırlar. Birleşik fiiller iki unsurdan meydana gelse de işlevsel açıdan tek bir sözlükbirim ortaya çıkarırken, çözümleyici fiiller sözlüksel birim ve çözümleyici eklerden ibaret olup çeşitli görevler üstlenirler. Çözümleyici ekler, zarf-fiil ile yardımcı fiillin birleşmesinden meydana gelir: *ohuyabilmek* "okuyabilmek", *ohumagda idi* "okumakta idi" (Zeynalov, 1993: 257). Ayrıca *-A*, *-é*, *-y* ekli zarf-fiillerin Oğuz grubu Türk lehçelerinde yeterlilik manası yaratan istek kipinde tek kullanıldığını, diğer Türk lehçelerinde ise tek ve çift kullanımlarının olduğunu belirtir: *Az. ohuya bilmek* "okuyabilmek", *gele bilmek* "gelebilmek", *yaza bilmek* "yazabilmek", *déye bilmek* "diyebilmek", *güle bilmek* "gülebilmek"; *Tkm. yaka bilmek* "yakabilmek", *ukla bilmek* "uyuyabilmek", *çıkı bilmek* "çıkabilmek" (Zeynalov, 1993: 391; Sinan, 1998: 223).

Korkmaz, *bil-* yeterlik fiilinin bir oluş ve kılışı gerçekleştirilmeye güç ve yeterliliğini, yapabilme iktidarını veya bir oluş ve kılışın gerçekleşme olasılığının (imkân ve ihtimal) bulunduğundan bahseder: *Ben bu yükseklikten atlayabilirim* (güç ve iktidar). *Yarın size uğrayabilirim* (olasılık, ihtimal) (Korkmaz, 2009: 812).

Funda Kara, “Bil- Tasvir Fiilinin İşlevleri” adlı makalesinde bu yardımcı fiilin Türkiye Türkçesinde “yeterlik, yetenek, yetmezlik, ihtimal, kılammama ihtimali, kılmama ihtimali, rica, izin, tavsiye, yasak, zıtlığa hazırlık, inanmama, hayret, iltifat” pek çok işlevinin bulunduğunu vurgular (Kara, 2011: 1429-1434).

Gagavuz Türkçesinde *bil-* fiili, yeterlilik fiilidir ve günümüzde bu işlevi ifade etmek için yerine daha çok istek çekim eki almış veya mastar eki ile birlikte kullanılan ana fiillerin önüne *var nasıl // nicä*, olumsuzunda *yok nasıl // nicä* kelimeleri getirilir: *oynayabildim* “oynayabildim”, *içäbilirse* “içebilirse”; *etiştirirämedik* “yetiştiremedik”, *duyamadık* “duyamadık”; *Bän var nicä deyim onnara* “Ben onlara diyebilirim”; *ama o küpü erinden dä yokmuş nasıl kıpırdatsın* “ama o küpü yerinden de kıpırdatamazsın”. Özkan, *var nasıl // nicä, yok nasıl // nicä* söz kalıplarının sadece Gagavuz Türkçesine özgü olduğunu ve *-Abil-*, *-Ama* kalıplarının kullanımının gittikçe azaldığını ifade eder (Özkan, 1996: 169-170)³⁴. Yine de taranan metinlerde *bil-* fiilinin Gagavuz Türkçesinde en çok kullanılan tasvirî fiil olduğu, olumlu biçiminin yanı sıra olumsuz biçiminin de yetersizlik, imkânsızlık işlevinde sıkça görüldüğü belirtilmelidir.

Azerbaycan Türkçesinde “analitik tarz birleşmeleri” konusu içerisinde *bil-* fiiline yer verilmemiştir³⁵. Ancak taranan metinlerden hareketle bu fiilin yeterlilik, muktedirlik, imkân, ihtimal, rica, istek vb. fonksiyonlarda kullanıldığı ve bu nedenle yeterlilik fiili olarak alınması gerektiği söylenebilir.

2.5.3.1. -A /-I / -U + bil-

2.5.3.1.1. Yeterlilik, iktidar, imkân, muktedir olmayı ve hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını bildirir.

³⁴ Konu için ayrıca bk. Pokravskaya, 1990: 34.

³⁵ İlgili konu için bk. ADG, 1960: 150-163; OGTDMG, 1986: 75-81.

Tkm.

*Pälvan yüzünü **galdırabilmen**, ecesiniñ golayına geldi. “Pälvan yüzünü **kaldıramadan** annesinin yanına geldi.” (ÇM, 54)*

*Emma Ependiniñ ata münşi yalı, **münübilmän** sırlıp gaydıp dur. “Ama Efendi’nin ata bindiği gibi, **binemeyip** düşmüş.” (ÇM, 109)*

*Pälvan geldi, hanı indi görelı bakalı, Garagumuñ gövsi **açılmabilse**-açılmasın! - diyip, Purli Veliyev onuñ arkasına kakıp mahabatlandırdı. “Pälvan geldi: -Haydi şimdi görelim bakalım. Karakumun’un göğsü **açılmazsa** açılmasın! deyip, Purli Veliyev sırtına vurarak onu övdü.” (ÇM, 154)*

*Ol indi yoldan çıkansoñ, maşını «batırarın» diyen gorkı bilen cuda çägeligiñ içine-de **barıbilmän**, sazaktır selniñ arasındaki ot-çöp bitence yerlerden süryärdi. “O şimdi yoldan çıktıktan sonra arabayı batırırım korkusu ile kumsala **gidemeyip**, sazak ve selinlerin arasındaki otların bulunduğu yerlerde sürüyordu.” (ÇM, 172)*

TT

*Tutuştukları yeni savaşa Sırların elindeki 75 mm’lik Fransız toplarının ateşine bir gün **dayanabildiler**. (VD, 8)*

*Ne iş yaptığı belli olmayanların çok meşhur olduğu 21. yüzyılda, gerçekten iyi bir iş yapıp da gölgede **kalabilmek** için artık hünerli olmak gerekiyordu. (S, 17)*

*Nüfusumuz artıyor, artık hem çok hızlanan yüksek teknolojik hayatımızı **devam ettirebilmek** hem de gelişmiş ülkeler seviyesinde **tüketebilmek** için daha çok enerjiye ihtiyacımız var. (S, 23)*

*Bir hali olsa, şu lügat tetkikatını **neticelendirebilse**, alacak Ziya Bey’in fikirlerini önüne, Allah’ın izni ile tek tek, hepsini cerh edecekti! (CT, 37)*

*Kalplerini gülümseme maskesi arkasına saklayarak daha fazla kırılmaktan korumaya çalışanlar, bir gün artık sahiden **gülümseyemediklerini** fark ederler. (S, 43)*

Üç yıla yaklaşan bu süre içinde okulda öğrendiklerini Osmanlı Devleti'nin başka bir rüştiyesinde de okusa **öğrenebilirdi**. (VD, 53-54)

Bu arada, kadınların da Kam/an **olabildiği** tek Şamanlık, Türklerdeymiş! (S, 60)

Kendini annesine aradığı mutluluğu **verebilecek** tek kişi olarak duyuyor, dahası o mutluluğu **verebilecek** tek kişi olarak kalmak istiyordu. (VD, 62)

Belki Dersaadet'e **dönebilseydiniz**, buranın dağdağası yüzünden, şu faydalı, uzun makaleyi **telif edebilmek** güç olurdu. (CT, 64)

Unutmayalım ki bu millet ihtiyacı olduğu zamanda, kendi içinden en mükemmelini **çıkabilir!** (CT, 64-65)

Sonunda harman mevsimi, çiftliklerinde geçirdiği günlerde, yanında zağarı, elinde av tüfeği ile uzaklardan geçerken iki kez **görebildi**. (VD, 77)

Bunu da ancak siz **bulabilirsiniz!** (S, 84)

Dansın uyumsuzluğuysa, pekâlâ bir Türkiye kültür klasiği olarak hoş bile **kabul edilebilir**, adına da 'Kadiköy Cümbüşü' **konabilirdi**. (S, 96)

Nazan, eğer istiyorsa, **çıkabilirdi** misafirlerin yanına. (CT, 106)

Tek bir fikir bile, bu düzenin insan icadı olduğu gerçeğini **yayabilecek** güçtedir. (S, 124)

Bunca düş kırıklıklarının, aldatılmaların ardından hâlâ özveriyle güvenle **sevebiliyorlar**, ruh safiyetlerini **koruyabiliyorlar**, günahsız olduklarına, bağışlanacaklarına **inanabiliyorlardı**. (VD, 125)

Ben rüyamda bile o zatın ruh safiyetini **görebildim**... (CT, 158)

-Günahlar dünyada **devredilebilse** ahirette görülecek hesap kalmazdı Hikmet Bey! (VD, 158)

*Yaralı Yunusa bir iyiliği dokunsun diye buraya geldiğini kendine hatırlattı, eliyle sırtına **uzanabildiği** kadar masaj yapmaya çalıştı.* (S, 175)

*Onu bir tek senin komiserin **görebiliyor**.* (S, 201)

*Binbaşı telgrafı **açabilmişti**.* (VD, 201)

*Ne gülüyoruz, ne de **ağlayabiliyoruz!**..* (VD, 296)

*İstiklali temin etmek ve **müstakil olabilmek**, kendi başına ayakta **kalabilmek**, Kara Vasıf için sadece bir hayal ürünüydü.* (CT, 365)

Gag.

Gagavuz Türkçesinde olumlu kullanımının yanı sıra *bil-* yardımcı fiilinin *-mA* olumsuzluk eki alarak imkânsızlık, yetersizlik, hareketin meydana gelmesinin mümkün olmadığını ifade etme işlevinde sıkça kullanıldığı görülmüştür.

*Şükür et Allaha, ani barlıym bir öküzü **koruyabildim**.* “Allah’a şükret ki, bir öküzü **koruyabildim**.” (D, 13)

*Yazık uşaklara bişey **getirämedim**.* “Yazık çocuklara bir şey **getiremedim**.” (D, 13)

*Nasıl sän kıydın da **birakabildin**, / benim sevmemi sayıdan sildin?* “Nasıl kıydın da **birakabildin**, / benim sevgimi ortadan sildin?” (SY, 29)

*Hayvan gidän sä kırıcı bir kırıyı uşaklarlan gücülä **bakabilär**.* “Hayvan güden çoban, bir kadına çocuklarla güçlkle **bakabilir**.” (UK, 31)

*Canımızda inan varkana bizi kimsey **kökleyümüz!*** “İçimizde iman varken bizi kimse **yok edemez!**” (D, 46)

*Kim **kaçabilärdi** - çiftçilər, ustalar Sogdiyadan, Horezmdän,- kaçardılar da saklanardılar oguzların aralarında, kırlarında.* “Kim **kaçabilirdi** - çiftçiler, ustalar

Sogdia'dan, Harezm'den- kaçıyorlardı ve Oğuzların aralarında, kırlarında saklanıyorlardı.” (UK, 48)

Şindi beni kıymık- kıymık kıysınar - bişey aklıma getirümeyecüm. “Şimdi beni kıymık kıymık kesseler de bir şey **aklıma getiremeyeceğim.**” (D, 49)

Kim boşlara mayıl bakarsa, / karyeristlää yolu kaparsa, / ona manaa herkez bulamaz, / ona karşı herkez duramaz. “ Kim sevgiyle bakarsa, / kariyeristliğe yolu kaparsa, / ona hiç kimse mana **bulamaz,** / ona karşı herkes **duramaz.**” (SY, 60)

Ne bir enser kakabiler, ne bir odun yarêr. “ Ne bir çivi **çakabiliyor,** ne bir odun yarıyor.” (D, 61)

“E, sän sevmişin, sän ayırmışın.” - sade deyübildim bän da onnar gittilär parka dooru. “E sen sevmişsin, sen ayırmışsın - **diyebildim** sadece ve onlar parka doğru gittiler.” (SY, 148)

Üülenädak yapabildilär sade altı çizi. “Öğlene kadar sadece altı çizgi **yapabildiler.**” (SY, 150)

Of, Allahım, ona olamam pek yakın. “Of Allah’ım, ona çok yakın **olamam!**” (D, 151)

Biri birisiz yaşayamazdılar şansora. “Birbirleri olmadan **yaşayamazlardı** artık” (UK, 175)

Geçümedim konkurstan. “**Geçemedim** sınavdan.” (SY, 205)

Bän da gençtim, ama kısmetli olamadım... “Ben de gençtim ama kısmetli **olamadım...**” (SY, 227)

Salt bir iş yapabildilär: para, nekadar vardı, satın alıp kurtardılar birkaç kız kulcuların elindän da kolverdilär gitsinnär. “Sadece bir şey **yapabildiler:** ne kadar para varsa onunla birkaç kız köle tüccarlarının elinden satın alıp kurtardılar ve **bırakıverdiler.**” (UK, 230)

*Onun elleri ölä titirärdilər, ani o **kilitleyübildi** çantanın sade bir kilitçiini da yan sokaklarca hızlı sıyrıldı kasabadan.* “Onun elleri öyle titriyordu ki çantanın sadece bir kilidini **kilitleyebildi** ve yan sokaklardan geçerek hızlıca kasabadan ayrıldı.” (SY, 242)

*Todur kaçer kavranmış kızlan nekadar beygiri **kaçabilirsä.*** “Todur kızla kaçıyordu beygiri ne kadar **kaçabilirse.**” (UK, 264)

*O uçamaycek yukarı... “O yukarı **uçamayacak...**”* (SY, 340)

-Ama yapamaycez da bişey, onnar kuvvetli pek hem fena! “-Ama bir şey yapamayacağız, onlar çok kuvvetli!” (UK, 402)

Az.

Dönüb gızın arxasınca baxmağdan özünü saxlaya bilmädi. “Dönüp kızın ardından bakmaktan kendini **alamadı.**” (CGS, 13)

*Älini uzatsan, gämiyä **toxuna biläcäksän.*** “Elini uzatsan, gemiye **dokunabileceksin.**” (L,17)

*Mänim därdimin çaräsini ancağ sän **çözä bilärsän.*** “Benim derdimin çaresini ancak sen **çözebilirsin**”. (L, 45)

*Sigaret **çäkä,** yaxud **ağlaya biläcüyikmi** ölümğabağı?* “Sigara **içebilecek** ya da **ağlayabilecek** mi ölmeden önce?”(M, 63)

*Yalnız bir neçä däğiğä sonra harada olduğunu yadına **sala bildi.*** “Yalnız birkaç dakika sonra nerede olduğunu **hatırlayabildi.**” (CGS, 68)

*Ayçöhränin anası nă gädär eläsä dä bu ayrılmanın sähäbini **anlaya bilmädi.*** “Ayçöhrə'nin annesi ne yaparsa yapsın bu ayrılığın sebebini **anlayamadı.**” (CGS, 86)

- Onu män bilä bilmäräm. “Onu ben **bilemiyorum.**” (M, 95)

*Bu **ola bilmáz**, bu, män deyilám, bu, män **ola bilmärám**.* “Bu **olamaz**, bu ben değilim, bu ben **olamam**.” (L, 120)

*Orxan nâ gädär çalışırdı, bu mânasız sözlári başından **çıxara bilmirdi**.* “Orhan ne kadar uğraşsa da bu manasız sözleri aklından **çıkaramıyordu**.” (L, 133)

*Kompüterdä **baxa bilärsän**.* “Bilgisayarda **bakabilirsin**.” (CGS, 335)

2.5.3.1.2. İhtimal, olasılık bildirir.

TT

*Sonra bu Dağhan dediğiniz eski kocası, intikam almak için onu kaçırmış **olabilir mi** meselâ?* (S, 7)

*Görünmek, tanınmamak **isteyebilirdi!*** (VD, 9)

*Çok iyi biliyordu ki şu yaşadıkları karışık günlerde, bir Sırp, Yunan, Fransız jandarması ya da yaralı bir çeteci de **olabilirdi** kapılarına gelen.* (VD, 10)

*Öyle bir ablası ve annesi olsa kendisi de pekâlâ aynı şekilde **davranabilirdi**.* (S, 17)

*Kitabı Ümit yolladı sanarak, ona bir kötülük **edebilirlerdi**.* (S, 30)

*Önce kadının başkasına el sallamış **olabileceğini** düşünüp arkasına döndü ama kadın kendisini göstererek eliyle gelmesini işaret ediyordu.* (S, 37)

*Ne yazmış **olabilir**, baksana Celalettin Hikmet getirmiş mektubu.* (CT, 43)

*Ne de olsa giysiler, çıplaklığı da **hatıra getirebilir!*** (CT, 45)

*Arkadan bakan biri onu uyuyor, önden bakansa, ölümcül bir hastalığı olduğunu şimdi duymuş ve şok geçiriyor **sanabilirdi**.* (S, 61)

*Aksine, ses tonu için utangaç, acemi ve samimi bile **denilebilirdi**.* (S, 83)

İş bulmam gecikebilir. (VD, 110)

*Bak, sana şu kadarını söyleyeyim Semahat abla: bu defne Kaman konusu sandığımızdan daha tehlikeli boyutta **olabilir!*** (S, 116)

*Araba yolun dışına kayacak olursa tekerlekler yan hendeklere **saplanabilir** ya da devrilip **kalabilirdi.*** (VD, 119)

*Hislerine ve hareketlerine hâkim olmaya çalışması seneler **alabilir.*** (CT, 123)

*Arkasında bıraktığı izlerin en küçüğü bile önemli ipucu **olabilir.*** (S, 136)

*Ancak içimiz öyle derin ve engindir ki, bilgiye ulaşmak için denize dalmamız **gerekebilir...*** (S, 160)

*Pek yakın günlerde hepimize vatan için yeni hizmetler **düşebilir.*** (VD, 209)

*Şimdi değil amma ileride belki, ona çok ihtiyaçları **olabilir.*** (CT, 266)

*Bu adamın adı Savaş Neşeli **olabilir.*** (S, 290)

*Yol üstünde, makiliklerin seyrekleşeceği yerlerde her an **karşılaşabilirlerdi** bu tehlikeyle.* (VD, 311-312)

*Yine laubalileşmişti ablasıyla; şimdi bir azar **işitebilirdi.*** (CT, 317-318)

*Cezaevinde izin verecekleri ihtiyaçlarını karşılaması için paraya ihtiyacı **olabilirdi.*** (VD, 363)

*-Yanlış **anlaşılabilir**, durumumu **ağırlaştırabilir** vereceğim karşılık!..* (VD, 374)

Gag.

*O “Fenosa” sadâ paaları **büütmää biler.** “O ‘Fenosa’ ancak fiyatı **arttırmayabilir.**”* (D, 69)

Az.

*...Här şey dünänki kimi **ola bilärdi**, bu däfä olmadı. “...Her şey dünkü gibi **olabilirdi**, bu defa olmadı.” (L, 23)*

*Burada här gün müxtälif hadisälär **baş verü bilär**... “Burada her gün çeşitli hadiseler **ortaya çıkabilir**.” (CGS, 27)*

*O, täsadüfän, gizli tüşkilatın adamı **ola bilar**... “O, tesadüfen, gizli teşkilatın adamı **olabilir**.” (CGS, 61)*

*Yoxsa, elä yuxudaca üräyi **partlaya bilärdi**. “Yoxsa uykudayken yüreği **çatlayabilirdi**.” (CGS, 68)*

*Säncä, bunların mäsäläläri nä **ola bilar**? “Sence bunların ne meseleleri **olabilir**?” (M, 92)*

*Bu, bir növ ailä mäşväräti dä **sayıla bilärdi**. “Bu bir çeşit aile sohbeti de **sayılabilirdi**.” (L, 95)*

*Säninlä nä zaman **görüşü bilärik**? “Seninle ne zaman **görüşebiliriz**?” (L, 102)*

*Gecikmäk daha yeni-yeni faciälärä sähäb **ola bilärdi**. “Gecikmek daha yeni facialara sebep **olabilirdi**.” (CGS, 130)*

*Sağa dönüb prospektä dä **çıxa bilärdi**. “Sağa dönüp caddeye de **çıkabilirdi**.” (M, 150)*

*Müxtälif älyazmalarda färğlär **ola bilär**. “Çeşitli elyazmalarında farklılıklar **olabilir**.” (L, 153)*

*Yoxsa, başınız **ağrıya bilär**. “Yoxsa başınız **ağrıyabilir**.” (CGS, 215)*

*Silah, polis paltarı **ola biläirmi**? “Silah polis aracı **olabilir mi**?” (CGS, 268)*

2.5.3.1.3. İzin, istek, rica bildirir.

Tkm.

Onda sen şäherde köp eglencek bolsañ, şu günler Oraz canıñ çagacıkları hor bolyar, hey kömek edip bilmermiñ, balam? “Sen şehirde çok eğlenecek isen, şu sıralar Oraz Can’ın çocukları sıkıntı çeker, hey yardım edemez misin yavrum?” (SE, 142)

Maña şolar yalı iyen duzumı ödöp bilsem, başga zat gerek däl, ezizim. “İşte onlar gibi borcumu ödeyebilsem, başka bir şey gerekmez, azizim.” (GM, 166)

TT

Bunu bir bilebilsem.” diye düşünüyordu Nazan, ablasını yavaşça yönlendirip tekrar kırmızı kadife kanepeye oturttu, ayaklarının altına pufu çekti, bir yere kıpırdamamasını, ona kendi elceğiyle bir kahve yapıp getireceğini söyledi. (CT, 11)

“Ah yaşasaydı da görebilseydi seni! (VD, 44)

Bir bunu bilebilsem. (CT, 82)

Bari şu sevdanın romanını yazabilsem; kari, ben emsal bir adamım, böyle çocukça aşkına inanır mı ki? (CT, 94)

-Keşki olsa, ben de senin kadar inanabilsem dediklerine. (VD, 106)

Nazan, at üstünde, deli bir koşu tutturuyor; hayalinde, tıpkı bugün Kadıköy’dekine benzeyen Ankara kırları; mavi, yeşil pembe... Ta ufka kadar uzanmakta, belki daha ötelere. Ve babasıyla beraber bulunmak ve Gazi Mustafa Kemal’i görebilmek... (CT, 116)

“Ayy, keşke ben de okuyabilsem... (S, 156)

Senininki bir daha alabilir miyim Semahat Abla? (S, 162)

“Doktor Bey, onu görebilecek miyim?” (S, 181)

“Ay, keşke **gidebilsek...**” (CT, 196)

*Tabii eğer isterlerse Nazan ve Hüsnüye Dadı, örgü-dikiş günlerinize **katulabilirler.***
(CT, 213)

*Keşke biraz daha fazla otursaydık, keşke her gün **gelebilsen,** keşke...* (CT, 245)

*Sen de **gelebilsen** buraya, ne iyi olurdu?* (S, 295)

“Ben de **gelebilir miyim** Büyük Nine?” (S, 318)

*Keşke yine eskisi gibi **çalışabilse.*** (CT, 381)

Az.

Deyä bilärsänmi, mäqsädin nädir? “Maksadın nedir **diyebilir misin?**” (L, 101)

*Oğlunuz mäni **apara bilärimi** onun yanına?* “Oğlunuz beni onun yanına **götürebilir mi?**” (CGS, 102)

*Bircä säni bu gedär-gälmäz yoldan **saxlaya bilsäydim.*** “Yalnızca seni bu dönülmez yoldan **koruyabilseydim.**” (L, 186)

*Televizora **baxa biläram?*** “Televizyona **bakabilir miyim?**” (CGS, 214)

*Mänä on manat borc **verä bilärsän?*** “Bana on manat borç **verebilir misin?**” (CGS, 232)

*Dmanisiyä gälsäm, säninlä **görüşä biläram?*** “Dmanisi’ye gitsem, seninle **görüşebilir miyim?**” (CGS, 290)

Gag.

***Getiräbileceniz mi,** İvanka?* “**Getirebilecek misiniz** İvanka?” (D, 43)

2.5.3.2. -(I)p/-(I)b +bil-

2.5.3.2.1. Yeterlilik, iktidar, imkân, muktedir olmayı ve hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını bildirir.

Tkm.

*Garagumda bolmadık adam bu görünüşü göz önüne **getirip bilmez.*** “Karakum’da daha önce bulunmayan insan, bu manzarayı göz önüne **getiremez.**” (GM, 7)

*Ol öz dört ayaklı düşmanlarının köpüsünden **kaçıp gutulup biliyür.*** “O dört ayaklı düşmanlarının çoğundan **kaçıp kurtulabiliyor.**” (ÇM, 12)

*Ol önküce gızı öleninden soñ “vah, yene-de bir gızcagazım bolaysadı. Gurcak yalıcak bezäp, **guvanıp bilmedim**” – diyip, köp ahmır çekerdi.* “O ilk kızı öldükten sonra ‘vah, yine bir kızcağızım olsaydı. Oyuncak bebek gibi süsleyip, **gurur duyamadım.**’ – diye çok hayıflanıyordu. (SE, 14)

*Sen şolañ üstüne **münüp süyüp bilyämiñ, hä, kaka?*** “Sen bunların üstüne **binip gidebilir misin baba?**” (GM, 17)

*Mikola şol gün gorkucığına tä ağşama çenli öyden **çıkıp bilmedi.*** “Mikola, o gün korkusundan ta akşama kadar evden **çıkamadı.**” (SE, 17)

*İlkinci hepdelerde Gerek, umuman **uklap bilmedi.*** “İlk haftalarda Gerek, çoğunlukla **uyuyamadı.**” (GM, 47)

*Pälvaniñ yüregi şunça bıçıklasa-da, vraça zat **diyip bilmün, ızına övrüldi.*** “Pehlivan’ın yüreği o kadar öfke dolsa da doktora bir şey **diyemedi** geri döndü.” (ÇM, 62)

*Gız yulgırcak yalı etdi, emma **yulğırıp bilmedi.*** “Kız gülümseyecek gibi oldu ama **gülümseyemedi.**” (GM, 73)

*Recep özünüñ oña **kömek bolup bilendiğine** ve ılayta-da şeyle gatı **güldürüp bilendiğine** beğenip, yıkılmazlığa kömek bermek için, onuñ goltugından tutdı.* “Recep

kendisinin ona **yardımcı olabildiğine** ve özellikle böyle yüksek sesle **güldürebildiğine** sevinip, düşmemesi için onu kolundan tuttu.” (SE, 103)

*Kolhozda şonsuz çöp başı **gııldap bilmez.*** “Kolhozda onsuz yaprak bile **kımıldayamaz.**” (ÇGM, 107)

*İndi direktör Pälvanlı gürrüniñ soñunuñ nirä gelip degcekdigini **çaklap bildi.*** “Şimdi müdür, Pehlivan’la ilgili sohbetin sonunun nereye geleceğini **tahmin edebildi.**” (ÇM, 114)

*Garyagdı hoşlaşık için bir söz aytcak bolup, şunça can çekdi, emma bokurdagı dolup, **aydıp bilmedi.*** “Garyağdı, veda için bir söz söyleyecek oldu, o kadar çabaladı fakat boğazı düğümlezip **söyleyemedi.**” (SE, 128)

*Men bir adamın ızını görsem, onuñ özünü tanamasam, ata-babasını **bilip bilyän.*** “Ben bir insanı arkadan görsem, onun kendisini tanımasam da anne-babasını **bilebiliyorum.**” (GM, 147)

Az.

*Vağif müällim on dördüncü sähifädäki haman başıbalalı yeddinci sätri bir däfä oxumadı, iki däfä oxumadı, nähayät, neçänçi däfä oxuyandan sonra dârin fikrä getdi vä artıg Färhad Gürublu özü dä yerindä ğurcuxa-ğurcuxa **ğalıb bilmädi ki,** Vağif müällim bu sätirleri növbäti däfä oxuyur, yoxsa lal-dinmäz gözünü dikib älyazmaya vä ätrafda nä varsa, här şeyi unudub?!* “Vağif öğretmen, on dördüncü sayfadaki o yedinci satırı bir defa okumadı, iki defa okumadı, nihayet kaçınıcı defa okuduktan sonra derin düşüncelere daldı ve artık Ferhat Gürublu kendisi de yerinde **duramadı.** Vağif öğretmen bu satırları ilk defa okuyordu. Susarak gözünü elyazmaya dikmişti ve etrafta ne varsa her şeyi unutmuştu!” (L, 142-143)

2.5.3.2.2. İhtimal, olasılık bildirir.

Tkm.

*Diñe şondan soñ her kim öz işi bilen **meşgul bolup biler.*** “Ancak ondan sonra herkes kendi işi ile **meşgul olabilir.**” (GM, 83)

*Gulak goy, eger sen isleseñ govı adam **bolup bilersin**.* “Dinle, eğer sen istersen iyi bir insan **olabilirsin**.” (GM,29)

*Şu surat başga kimde **bolup biler**?* “Bu resim başka kimde **olabilir**?” (GM, 117)

*Emma bu eden hereketiñ için ol seni raykoma **çağırdıp biler**.* “Ama bu yaptığın hareket için seni Raykom’a **çağırabilir**.” (GM, 106)

*Dolağın bilen çokayıñ oltañını vagtly-vagtında guratmasañ, gışda bucagaz geleñsizligem seni ağır kesele **uçradıp biler**.* “Dolağın ile ayakkabının pençesini zamanında kurutmazsan kışın bu ihmalkârlığın seni ağır hastalığa **uğratabilir**.” (GM, 153)

2.6. bol-

2.6.1. Yapısı

Eraslan, eskiden beri Türkologların *bol-* ile *ol-* fiili arasında bir ilgi kurduklarını ve bazılarının *ol-* fiilinin *bol->vol->ol-* şeklinde meydana geldiği görüşünde olduklarını söylemektedir (Eraslan, 2012: 424).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay Türkçesinde *bol-*, Osmanlı (Clouston, 1972: 331-332) ve Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* (Kantar, 2011: 538); günümüz Türk lehçelerinden Gagavuz (GRMS, 1973: 350), Türkiye, Azerbaycan Türkçesinde *ol-*, Başkurt ve Tatar Türkçesinde *bul-*, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur ve Türkmen Türkçesinde *bol-* (KTLS, I, 1991: 660-661) şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “olmak; bulunmak, meydana gelmek; iyi gelmek; doğmak; bitirmek; yetmek; dünyaya gelmek; katılmak, varmak; bir yerde uzun süre yaşamak, hayat geçirmek, gezmek; tamamlamak” anlamlarına gelir. *-p* zarf-fiil ekiyle cümlede yardımcı fiil olarak kullanıldığında hareketin olup bittiğini bildirir (TTS, 1995: 77; TDS, 1962: 104). Türkiye Türkçesinde kelime başındaki *b-* ünsüzü ses yutumuna uğrar ve fiil, *ol-* şeklinde kullanılır. “meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak; gerçekleşmek veya yapılmak; bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak; bir şeyi elde etmek, edinmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek; herhangi bir durumda bulunmak; uygun düşmek, yerinde görülmek; yetişmek, olgunlaşmak; hazırlanmak, hazır duruma gelmek; bulunmak;

geçmek, tamamlanmak; sürdürmek, yürütmek; bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak; yaklaşmak, gelip çatmak; bir şey, birinin mülkiyetine geçmek; ek fiilin geniş zamanı olan *-dır (-dir)* anlamında kullanılan bir söz; (*nsz*) *tkz.* sarhoş olmak; (*-e*) uymak, tam gelmek; (*-den*) yitirmek, elinden kaçırmak; (*-den*) bir yerde doğmuş, yaşamış olmak; (*-e*) bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek; (*-e*) yol açmak; bir isim veya sıfatın belirttiği durumu almak; (*yar*) sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur; (*yar*) hastalığa yakalanmak, tutulmak” (TS, 2005: 1498) karşılığındadır. Gagavuz Türkçesinde “olmak, var olmak; yapılmak; başa gelmek, meydana gelmek; yetişmek; geçmek (zaman hakkında); doğmak (GRMS, 1973: 350); haline girmek, dönüşmek” (GTS, 1991: 186), Azerbaycan Türkçesinde “yaşamak, ömür sürmek; mevcut olmak, var olmak; iştirak etmek; baş vermek, meydana gelmek; ortaya çıkmak; doğmak, dünyaya gelmek; bir yere gelmek (gitmek); bir yeri gidip görmek; yerleşmek, sığmak; malik olmak; bir halden başka hale geçmek, değişmek; yetişmek” anlamlarını taşır. Yardımcı fiil olarak kullandığında; ihtisas veya sanat manası taşıyan isimlerden sonra gelerek bu alanlarla meşgul olmayı bildirir. İsim, sıfat ve sayılardan sonra gelerek ve bu kelimelere *-lAn*, *-lAş* ekleri getirilerek kurulan fiillerin sinonimleri olan birleşik fiiller meydana getirir: *xästä olmaq*, *yaxşı olmaq*, *şän olmaq*. Bazı kelimelerden sonra gelerek de birleşik fiil veya ifadeler kurar: *bänd olmaq*, *xaraba olmaq* (ADİL, C III, 2006: 521).

2.6.2. Kullanımı

Eski Türkçede *bol-* fiili, yardımcı fiil olarak kullanılmış ve yapı gereği zarf-fiil ekleri değil, çekimli fiillerle bağlanmıştır: *bo mäniñ ät’özüm näñ ymä ädligsiz bolup* “bu benim vücudum tamamıyla değersizdir.” Suv. 611, 22 (Gabain, 2007: 87-88). Eski Uygur Türkçesinde zarf-fiil ekleri ile meydana getirdiği birleşik fiil yapısında tasvirî fiil görevinde kullanılmıştır. Bu kullanım Uygurcadan sonra oldukça daralmıştır. *-ğalı / -geli bol-* : *Kök kalıg-ta barğalı bolur* “Gökte dolaşır.”, *Odğuraq bolğay siz teggeli mengülüg kirtü yig orunğa* “Kesin surette ebedî ve gerçek yüce yere ulaşabileceksiniz.” (Eraslan, 2012: 425).

Karahanlı Türkçesinde isim, sıfat, sıfat fiil ve zarf-fiillerle yapılan birleşik fiiller kurmuştur: *ağır bol-* “muteber olmak”, *köyürgen bol-* “yakıcı olmak”, *bulun bol-* “esir olmak”, *ödi bol-* “zamanı gelmek” (Ediskun, 1991: 258). *Kutadgu Bilig Grameri*’nde “Bir tarafı isim, bir tarafı fiil olan birleşik fiiller” başlığı altında değerlendirilir ve isim, sıfat, sıfat-fiil ve zarflarla kullanılarak geçişsiz fiiller meydana getirir: *akı bol-* “cömert olmak”, *bulun*

bol- “esir olmak”, *koğı bol-* “aşağıda olmak”, *öği bol-* “zamanı gelmek” (Ercilasun, 1984: 51-56).

Harezmi Türkçesinde Ediskun’un “Bir isimle bir fiilden teşekkül eden birleşik fiiller” grubunda incelediği *bol-* fiili, isimlerden sonra gelerek geçişsiz fiiller yapar. Çağatay Türkçesinde fiil+fiil kalıbıyla kurulan birleşik fiillerden biridir: *Ayta bol-* “söyleye bilmek”, *anamga hod mümkün émes édi kim mundak söz ayta bolgay* “anama dahi böyle söz söylemek mümkün değildi”. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde ise “İsim+fiil ile kurulan birleşik fiiller” içerisinde ele alınır: *hasta ol-*, *zengin ol-*, *şad ol-*, *memnun ol-* (Ediskun, 1991: 262; 265-266; 268).

Türkiye Türkçesinde yardımcı fiil görevinde de kullanılan *ol-* fiili, bütün isim ve isim soylu sözcüklerle birlikte kullanılır: *var olmak*, *yok olmak*, *iyi olmak*, *güzel olmak*. İkilemelerle kullandığında birleşik fiil vazifesindedir: *delik deşik olmak*, *parça parça olmak*, *deli divane olmak*, *göz kulak olmak*. Geçmiş, gelecek ve geniş zaman sıfat-fiilleriyle de kalıplaşır: *biraz bekleyin*, *az sonra yemek pişmiş olacak*; *günlerdir yollara bakar olduk*; *genç kızın kalbi heyecandan duracak gibi oldu* (Hengirmen, 1998: 266-267). Korkmaz, “Birleşik fiiller” içerisinde “Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller” başlığı altında ele alır ve bu grubu karmaşık fiiller olarak da adlandırır (Korkmaz, 2009: 801-811). Banguoğlu *ol-* fiilini, öncelik, başlama ve niyet ifade eden “Karmaşık fiiller” içerisinde göstermiş ve bir yandan isim ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları oluşturduğunu, bir yandan da cevher fiil eklerine benzer tarzda sıfat-fiil eklerine gelerek oluş, kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili birleşik fiiller meydana getirdiğini söylemiştir: *öğrenmiş olmak*, *gelir olmak*, *işitmez olmak* (Banguoğlu, 2011: 482-488)³⁶.

Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmayan *bol-/ol-* fiili, Türkmen Türkçesinde ana fiile getirilen *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve her zaman kendisinden önceki fiilden ayrı yazılır: *etdirip bol-* (SE, 45), *gepleşip bol-* (ÇM, 56), *çözüp bol-* (GM, 59), *övenip bol-* (SE, 82), *geçirip bol-* (ÇM, 111), *içip bol-* (SE, 142), *yaşap bol-* (GM, 192).

³⁶ Bu konuda ayrıca bk. Özgür Ay “ol- “Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1 Winter 2011, p. 679-692.

Olumsuz biçimi genellikle yardımcı fiil tabanına *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Ancak fiilin çekimlendiği zamana göre bu ek değişebilmektedir. Örneğin; geniş zamanın olumsuzunda birinci ve ikinci tekil şahıslarda *-mAr*, üçüncü şahıslarda *-mAz* eki; gelecek zamanda *dääl* kelimesi; şimdiki zamanın bir türünde fiil tabanına iyelik eki almış *-An* sıfat fiil eki ile *yook* kelimesinin getirilir³⁷: *görkezip bolmaz* “gösteremez” (SE, 23), *düşünip bolmadı* “anlayamadı” (GM, 44), *berip bolmaz* “veremez” (ÇM, 78), *yaşap bolmaz* “yaşayamaz” (GM, 80), *açıp bolmayardı* “açamıyordu” (SE, 106), *bilip bolanokdı* “bilemiyordu” (GM, 124), *aydıp bolcak däl* “söyleyemeyecek” (SE, 137).

Taranan metinlerde *bol-* tasvirî fiilinin çok az örnekte zarf-fiil eki almış iki fiille birleşerek de kullanıldığı görülmüştür: *alıp galıp bol-* “alıp kalama-” (SE, 30), *güldürüp durup bol-* “güldürüp durama-” (SE, 64), *gaçıp gutulıp bol-* “kaçıp kurtulama-” (GM, 186) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Ana Fiil +-(I)p zarf-fiil eki + bol- yardımcı fiili*

TT *Kullanılmıyor*

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Kullanılmıyor*

2.6.3. İşlevleri

Eski Uygur Türkçesinde tasvirî yardımcı fiil fonksiyonunda nadir olarak kullanılmış ve birleşik fiil meydana getirdiğinde iktidarlık ifadesi kazandırmıştır: *Balıklı kuşlı uçğuta batğuta tapınçağa uçğalı batğalı bolurlar*. “Balık ve kuş uçuşma ve batma esnasında arzularına göre uçabilir, bataabilirler.” (Eraslan, 2012: 444). Korkmaz, bu dönemin metinlerinde “imkân” ve “imkânsızlık” bildiren bir tasvirî fiil olduğunu ve *-a/- u, -ğalı*³⁸ ekli zarf-fiillerden sonra geldiğini belirtir: *kılu bol-* “yapabil-“, *örü bol-ma-* “kalkıla-“. Olumsuz biçiminde “imkânsızlık” fonksiyonunun yanı sıra “meçhullük” da ifade eder: *ol kuwrağniñ öñresin kinin bilgeli bolmadı* “o cemaatin geçmişi ve geleceği bilinemedi.”. Uygur devrinden sonraki metinlerde, Tarançı lehçesi hariç, bazı lehçelerde *bol-* fiilinin olumsuz biçimi

³⁷ Örnek çekimler için bk. Kara, 2001: 48-49.

³⁸ Korkmaz, *-ğalı* ekli zarf-fiilden sonra gelen *bol-* fiili bugün sadece Tarançı lehçesinde görüldüğünü söylemektedir (Korkmaz, 1959: 120).

“imkânsızlık” bildirme fonksiyonu ile ve *-p* zarf-fiil ekinden sonra görülür: *kolup bolmağı neñ kolma küçün* “elde edilemeyecek nesneyi zorla alma” (Korkmaz, 1959: 120). Yüksel de, Türkçede birleşik fiil teşekkülünde kullanılan *ol-* fiilinin yalın isimlerle birlikte geçişsiz fiil yaptığını, ancak Uygur Türkçesinden beri imkân ve imkânsızlık bildiren tasvirî fiil olarak karşımıza çıktığını ifade eder (Yüksel, 2001: 418).

Çağatay Türkçesinde de aynı fonksiyondadır. İktidar veya nadiren olabilirlik göstermek amacıyla kullanılmıştır: *anamğa hōd mümkün émes édi, kim mundağ söz ayta bolğay* “kendi anama bile böyle söz söylemek mümkün değil idi” (Eckmann, 2012: 115).

Korkmaz, *ol-* fiilini Türkiye Türkçesinde sadece imkânsızlık bildiren birleşik fiillerden biri olarak kabul eder. Bu yardımcı fiil, daima kendinden önce gelen *-mak/-mek* ekli mastar fiili ile birleşir ve geniş zamanın 3. şahsının olumsuzunda çekimlenir: *her zaman bu tarzda hareket etmek olmaz; böyle zamanlarda herkese itaat etmek olmaz* (Korkmaz, 1959: 108).

Türkmen Türkçesinde yeterlilik³⁹ ifade etme işlevine sahiptir: *alıp bolyar* “alabilir, alması mümkündür”, *okap bolmaz* “okumak mümkün değildir” (Sinan, 1998: 233)⁴⁰. *Türkmen Diliniñ Grammatikası*’nda “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik fiiller” başlığı altında değerlendirilir. Bu sınıflandırmada *gutar-* fiili ile aynı anlama gelen ve eylemin tamamlandığını gösteren bir fiil olarak verilir. “Modallık gösteren birleşik fiiller” kategorisinde de “hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını gösteren birleşik fiiller”, “hareketin deneme yolu ile yapıldığını gösteren birleşik fiiller”, “kınama, küçük görmeyi anlatan birleşik fiiller”, “hayal etmeyi anlatan birleşik fiiller” alt başlıklarında *bol-* yardımcı fiilinden bahsedilmektedir (TDG, 2000: 322-335)⁴¹.

³⁹ Turgunbayer, *bol-* fiilinin Kazan, Kaşkurt, Kırım Tatar Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde de yeterlik bildirdiğine değinir (Turgunbayer, 2008: 132). Ayrıca bk. Yüksel, 2001: 417-425.

⁴⁰ Yüksel, *-p bol-* kalıbının “mümkün oluşu”, *-p bolma-* kalıbının ise “mümkün olmayışı” gösterdiğini belirtir: *Arman arzuvlara yetip bolmayar* “Yazık, arzulara yetişmek mümkün değil”; *Başı dövüp bolmas yumurğa bilen* “Yumurta taşı kırmak mümkün değil.” (Yüksel, 2001: 421).

⁴¹ Baylyev de aynı başlıklar altında inceler (Baylyev, 1981: 128-138).

Clark, “Tamamlanmış tasvirî fiiller” (Completion of Action) başlığı altında değerlendirir. *bol-* fiili, bir şeyin tamamen yapıldığını veya bitmiş durumda olduğunu gösterir: *Annagulu çayını içip boldı* “Annagulu çayını içip bitirdi.”⁴² (Clark, 1998: 326).

Sarıyev ve Güder, “Bir hareketin olup olmamasını gösteren karmaşık fiiller” içerisinde ele alır: *Bu köprüden geçip bolar//bolmaz; Bu köprüden geçmek bolar//bolmaz* “Bu köprüden geçilebilir//geçilemez.” (Sarıyev vd., 1998: 98).

Şahin, Baylıyev’in ana fiile sıfat-fiil ekleri getirilerek kurulan yapıyı da tasvirî fiilleri olarak kabul ettiğini, Zeynep Korkmaz’ın ise karmaşık fiiller (fiil + sıfat-fiil eki + yardımcı fiil) adı altında incelediğini dile getirir ve sıfat-fiillerle kurulan tasvirî fiillerin tartışma konusu olduğundan bahseder (Şahin, 2008: 20).

2.6.3.1. -(Ip + bol-

2.6.3.1.1. Hareketin olup bittiğini bildirir.

Tkm.

Vekil Anton aganıñ sözüni tercime edip bolanından soñ, Atanazar aga yüzlenip, şeyle diydi: “Vekil Anton Bey’in sözünü tercüme ettikten sonra, Atanazar Bey dönüp şöyle dedi:” (SE, 30)

Çilim çekip bolandan soñ, cübüsinden bir surat çıkarıp, onu meniñ elime berdi. “Sigarasını içtikten sonra cebinden bir resim çıkarıp onu benim elime verdi.” (ÇM, 32-33)

Rahman çöl bilen gepleşip boldı. “Rahman, çok az konuştu.” (ÇM, 56)

Muhat peciñ ışığına avtomatını arassalap bolanından soñ, köyneginiñ cübüsünden inçecik kagız çıkarıp, onuñ yüzüne köp vagt seredip durdı-da yıldırdı. “Muhat, elektrikli sobanın ışığında makineyi temizledikten sonra gömleğinin cebinden incecik bir kâğıt çıkarıp ona uzun süre baktı ve gülümsedi.” (SE, 117)

⁴² Hareketin bittiğini, tamamlandığını bildirmesinin yanı sıra “tatmin olma” işlevi de taşımaktadır: *çayını içip boldı* “çaya doydı”.

Öküz çayını **içip boldı**-da, yañı yatıp turan yalı, yerinden turup gerindi ve yüzünü-gözünü çitıp, geyinmäge başladı. “Öküz, çayını **içti**, yeni yatıp uyanmış gibi yerinden kalkıp gerindi ve yüzünü gözünü kırıştırıp giyinmeye başladı.” (SE, 142)

Öyde Begeñç daranıp, **geynip bolanından** soñ, Gurbangulı aga oğluna mähirli sın edip, şatlıklı yılgırdı. “Begeñç, evde saçlarını tarayıp **giyindikten** sonra Gurbangulı Bey, oğluna tatlı tatlı bakıp sevinçle gülümsedi.” (SE, 166)

Annalıyev goşgularını **okap bolandan** soñ: - Berekella, Annalım, ussatlığıña, çeperçiliğiñe sözüm yok - diyip, onuñ arkasına kakdı. “Annalıyev şiirlerini **okuduktan** sonra: - Aferin Annalım, üstatlığına, mahirliğine sözüm yok, deyip sırtına vurdu.” (SE, 169)

2.6.3.1.2. Hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını bildirir.

Tkm.

Bu adam bilen Amuderyanıñ suvunu Murgaba **eltip bolarmıka?**.. “Bu adam ile Amuderya’nın suyunu Murgap’a **götürmek mümkün mü ki?**” (GM, 46)

Kimiñ näme diyenine **düşünip bolmayardı**. “Kimin ne dediğini **anlayamıyordu**.” (SE, 64)

Bir üçegiñ astında beydip uzak vagt **yaşap bolmaz**. “Bir çatının altında bu şekilde kalıp uzun süre **yaşanmaz**.” (GM, 80)

Bu hili nesil yetiştiren halkı **yeñip bolmaz**. “Böyle bir nesil yetiştiren halkı **yenmek mümkün değildir**.” (SE, 95)

İñ esası hem on baş adamı maldarçılıktan pagta **geçirip bolcak** – diyip, kolhoziñ agronomı pravleniyede piyonerlere yigirmi gektar yer bermek hakda karar edilende aydıpdı. “En doğrusu da on beş adamı hayvan bakıcılığından pamuğa **geçirebilecek** – deyip kolhozun ziraatçisi, yönetimde üyelere yirmi hektar yer verme hakkında karar verildiğinde söylemiş.” (ÇM, 111)

Çopan bilen deñ **bolup bolmaz**. “Çoban ile denk **olunmaz**.” (GM, 115)

Yılgırcak bolyanını-da, ağlacak bolyanını-da bilip bolanokdı. “Gülecek mi, ağlayacak mı **bilemedi.**” (GM, 124).

Bu jeolog için bahasına yetip bolmacak maglumatdı. “Bu jeolog için değeri **biçilemeyecek** bir bilgiydi.” (ÇM, 161)

Maşını yöredip bolcak dül. “Arabayı **hareket ettirmek mümkün değil.**” (ÇM, 179)

Nesibeden gaçıp gutulıp bolmaz. “Kaderden **kurtulmak mümkün değil.**” (GM, 186)

Bileziksiz yaşap bolyar. “Bileziksiz **yaşamak mümkündür.**” (GM, 192)

2.7. çık- / cıx-

2.7.1. Yapısı

Gülensoy, *çık-* fiilinin etimolojik tahlilini şöyle yapar: *taş (< tuş) ‘dış’ + ık- > tuşık- > çık-* (Gülensoy, 2007: 235). Ana fiil olarak Eski Türkçe döneminde *taşık-* şeklinde karşımıza çıkar: *Kañım kağan yeti yegirmi erin taşıkmuş taşra yortıyur tiyin küeşidip balıgdaki taşıkmuş tagdaki...* “Babam Hakan on yedi erle baş kaldırmış. ‘(İleriş) baş kaldırıyor’ diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler...” BK D10 (Tekin, 2010: 52-53). Tasvirî fiil olarak ilk defa Çağatay Türkçesinde rastlanılır ve bu dönemde sadece *-(I)p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılır: *boldı korganga mini-p çıkmak işi* “(onların) işi, kaleye tırmanmak oldu.” (Tan, 2010: 118), *minip çık* “binip çıkmak” (Eckmann, 2012: 120).

Eski Türkçede *taşık-* (Tekin, 2010: 38) / *taşık* (Eraslan, 2012: 606), Karahanlı, Harezmi, Kıpçak (Clauson, 1972: 406) *çık-* ve Çağatay Türkçesinde *çık-* (Eckmann, 2012: 120), Eski Anadolu (Kantar, 2011: 179) ve Osmanlı Türkçesinde (Parlatır, 2009: 294) *çık-* olarak kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde de her lehçenin ses özelliğine uygun olarak varlığını devam ettirmiştir. Gagavuz (GRMS, 1973: 556), Türkiye, Türkmen, Uygur Türkçesinde *çık-*, Azerbaycan Türkçesinde *çih-*, Başkurt Türkçesinde *sık-*, Tatar ve Kırgız Türkçesinde *çık-*, Kazak Türkçesinde *şık-*, Özbek Türkçesinde *çık-* (KTLS, I, 1991: 128-129) şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak *çık-* “belli bir şeyin içinden ayrılmak, gitmek; yukarı kaldırılmak; vaktinden önce peyda olmak; yaşadığı yerden göçüp gitmek; görevden, işten ayrılmak; yarışta geçmek; evlenmek; şişmek; öne doğru uzanmak; ortaya çıkmak; belli bir aşamaya varmak; (*mec.*) ses gelmek, işitilmek” anlamlarına gelir. Ayrıca yardımcı fiil olarak da kullanılır ve birleştiği fiil ile birlikte hareketin birkaç defa tekrarlandığını, olup tamamlandığını gösterir (TDS, 1962: 759; TTS, 1995:119). Türkiye Türkçesinde “içeriden dışarıya varmak, gitmek; elde edilmek, sağlanmak; istihsal edilmek; bir meslek veya bilim kurumunda okuyup yetişmek, mezun olmak; bulunduğu yeri bırakıp başka yere geçmek, taşınmak, ayrılmak, ilgisini kesmek; süresi dolduğunda ayrılmak; yapılmak, yürümek; yetişecek ölçüde olmak; eksilmek; meydana gelmek; sıyrılmak, ayrılmak; herhangi bir durumda olduğu anlaşılacak; bir durumla ilgili niteliklerini yitirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek; (*-i*) bir şeyin yukarisına doğru yürümek; bir inceleme, bir araştırma sonucu bulmak; (*-e*) talihine veya payına düşmek, isabet etmek, vurmak; (*-e*) gitmek, koyulmak; (*nsz*) bir konu yetkililerce karara bağlanmak; (*-e*) birdenbire görünmek; (*-e*) mal olmak; (*-e*) oyunda herhangi bir rolü oynamak; (*-e*) bir yere ulaşmak, varmak; karaya ayak basmak; yayılmak, duyulmak; olmak, bulunmak, var olmak; bir iddia ile ortalıkta görünmek; yayılmak; (*-e*) karşı gelebilmek, boy ölçüşmek; (*-e*) bulaşmak; (*-i*) binaya kat eklemek; (*-e*) bir sebeple bulunulan yerden ayrılmak; (*nsz*) niteliği sonradan anlaşılacak; (*nsz*) davranışta herhangi bir niteliği bulunmak; yerinden oynamak; (*nsz*) görünür veya belli bir durumda bulunmak; (*nsz*) oluşmak, olmak; (*nsz*) piyasaya sürülmek; (*nsz*) bitmek, büyümek, sürmek; (*nsz*) verilmek; (*nsz*) ay veya mevsim geçmek; (*nsz*) yeni yetişip satışa sunulmak; (*nsz*) yükselmek, artmak; (*nsz*) artırmak, fiyatı yükseltmek; (*nsz*) sesini yükseltmek; (*nsz*) büyük abdest bozmak; (*nsz, -den*) giderilmek, yok olmak; (*-den*) unutmak; ay, güneş görünmek; (*nsz*) yayımlanmak; gelmek; (*-den*) gerçekleşmek; bulunduğu yerden fırlamak, kopmak; (*-den*) bir şeyin düzeni bozulmak, eskisinden daha değişik, kötü bir duruma girmek; (*-le*) flört etmek; (*-e*) erişmek, görmek; *mec.* harcamak zorunda kalmak” (TS, 2005: 425-426) karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “çıkmaq; doğmaq; yetişmek; gitmek; taşınmaq, yerleşmek; olmak, meydana gelmek; ortaya çıkmak, görünmek; gerçekleşmek; götürmek; bitmek, sona ermek, geçmek” (GRMS, 1973: 556-557); Azerbaycan Türkçesinde “bir yerden (*bina, oda vb.*) uzaklaşmaq, içeriden dışarıya varmaq, gitmek; bir yere gitmeye başlamak, yola düşmek; doğmaq (*gün, güneş*), görünmek; yukarı kalkmaq, bitmek, yerden çıkmak; bir sayıdan başka bir sayıyı eksiltmek; işini, vazifesini bırakmaq, terk etmek, çalıştığı yerden gitmek, alakasını kesmek; birden bire zahir olmak, görünmek; bir şeyin üstüne tırmanmaq; berilri yükseklikte olmak; bir işi görmek için gitmek, gelmek; neşretmek,

tehlikeli yerden uzaklaşmak; (*mec.*) olmak; yerin altından elde edilmek; doğmak, türemek, yetişmek, meydana gelmek; belli vakte kadar sağ-salim yaşamak; hazırlanmak, elde edilmek; verilmek, kabul olunmak, ilan edilmek; boşanmak, eşinden ayrılmak; keşfolunmak; işitilmek (*ses*); hesap etmek” anlamlarına gelir. Birçok isimden sonra getirilerek de birleşik fiil veya çeşitli ifadeler kurulur: *Yoxa çık-* “yok ol-“, *äldän çix-* “elden çık-“, *yoldan çix-* “yoldan çık-“, *yaddan çix-* “akıldan çık-“ (ADİL, 2006: 475-476).

2.7.2. Kullanımı

Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmayan *çık-* fiili, Türkmen Türkçesinde ana fiile getirilen *-(I)p/- (U)p*, Azerbaycan Türkçesinde *-(I)b* zarf-fiil eki ile bağlanır ve her zaman kendinden önceki fiilden ayrı yazılır. Tkm. *ılgap çık-* “koş-“ (SE, 13), *gürriñ berip çık-* “sohbet et-“ (ÇM, 16), *sazlaşp çık-* “kur-“ (GM, 25), *gezip çık-* “gez-“ (ÇM, 34), *bolup çık-* “ol-“ (SE, 44), *gıslıp çık-* “bas-“ (SE, 120); Az. *gälib çix-* “gel-“ (L, 98), *gedib çix-* “git-“ (L, 247). Taranan metinlerde çok sık kullanılmış bir tasvirî fiil değildir. Özellikle Azerbaycan Türkçesinde daha az görülür. Bu nedenle geçen her örneği taşıdığı işlevine uygun bir tasnif altında vermeye gayret edildi.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/- (U)p* zarf-fiil eki + *çık-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Ana Fiil + *-(I)b* zarf-fiil eki + *çix-* yardımcı fiili

2.7.3. İşlevleri

Eski Türkiye Türkçesinde az örneği tespit edilen *-A, -I çık-/çık-* kurallı birleşik fiili süreklilik ve devamlılık bildirir: *gönderi çık-/gönderi çıkar-* “uğurlamak”, *karşulayı çık-* “karşılama, istikbal etmek”, *kova çıkar-* “uzaklaştırmak” (Demir, 2004: 111).

Türkmen Türkçesinde çok işlek kullanılan bir tasvirî fiil değildir. *Türkmen Diliniñ Grammatikası* adlı eserde *çık-* yardımcı fiili, “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik

fiiller” başlığı altında ele alınır. Bu gruba giren birleşik fiiller, genellikle hareketin meydana gelip bittiğini göstermekle birlikte, olup biten hareketin özelliğini yani birden bire ortaya çıkıp bitişini, uzun süre devam edip veya birkaç defa tekrar edip bitişini de gösterir. Ana fiil, durum fiil şeklindedir ve hareketin tamamlandığını bildirir: *Puşkiniñ poeziyasını, Gogoluñ hekayalarını birnäçe gezek okap cıkyar*. “Puşkin’in şiirlerini, Gogol’un hikâyelerini birkaç defa okuyup bitiriyor.” (TDG, 2000: 322-330)⁴³.

Clark, “Hareketin yönünü bildiren” (Direction of Action) tasvirî fiiller içerisinde *git-*, *gel-*, *gir-*, *bar-* fiilleri ile birlikte ele almıştır. *çık-* fiili neredeyse her zaman ana fiilin hareketinin dışarıya doğru yönünü gösterir: *Bu sese öylerden, hücrelerden adamlar dazlaşyp cıkdılar*. “Bu sese evlerden, odalardan insanlar koşup çıktılar.” (Clark, 1998: 324).

Sarıyev ve Güder, “Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller”de ele alır: *Ahmet i:şden beğenip cıkdı...* “Ahmet işten memnun ayrıldı.” (Sarıyev - Güder, 1998: 98).

çık- yardımcı fiili leksik anlamından uzaklaşarak, hareketin tamamen gerçekleştiğini ifade etme aracına dönüşür. Bazı fiillerle birleşerek, hâl ve hareketin bütün nesneye yayıldığını bildirir. Örn.: *göz gezdirip cıkdı*. “göz gezdirdi.”, *gezip cıktı* “gezdi”, *gözden geçirip cıkdı* “gözden geçirdi”, *pikir edip cıkdı* “düşündü”, *seredip cıkdı* “seyretti”, *görüüp cıkdı* “görüştü” vb. Verilen örneklerdeki *seredip cıkdım* birleşmesi “bir bir hepsini seyrettim.”, *(obanı) gezip cıkdı* birleşmesi ise “(köyün) her tarafını gezdi” şeklinde tercüme edilir (OGG, 1986: 80).

Azerbaycan Türkçesinde de aynı işlevdedir. *get-*, *gel-* fiilleri ile birlikte kullanılarak, katedilen mesafenin sonunu bildirir. Örn.: *gedib cıxmağ* “gitmek”, *gälib cıxmağ* “gelmek”. Ana fiil ile *çix-* yardımcı fiili arasına bazen başka sözler dâhil olabilir. Fakat bu hiçbir anlam değişikliğine sebep olmaz. Örn.: *Gedib mänzilä cıxmağ* “Odaya gitmek”. *Gälib söhbät üstünä cıxmağ*. “Sohbet üstüne geldi.” Bu örneklerde *çix-* yardımcı fiili ana fiilde ifade edilen hareketin tarzını, onun tam olarak gerçekleşmesini bildirmektedir (OGG, 1986: 81).

⁴³ Baylyev de aynı başlık altında incelemiştir (Baylyev, 1981: 128-135).

Zeynalov, “Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren birleşik fiiller içerisinde inceler: Az. *gelib çıhmag* “gelmek”, *gédib çıhmag* “gitmek”; Tkm. *görüp çıkdı* “inceledi”, *barlap çıkdı* “kontrol etti” (Zeynalov, 1993: 259).

2.7.3.1. -(I)p/-(U)p + çık- /-(I)b + çık-

2.7.3.1.1. Hareketin olup bittiğini ifade eder.

Tkm.

Çay gaynatcak bolup çıg çeken otluçöpümiñ ählisini sürtüp çıkıpdım “Çay kaynatmak için nemlenmiş kibritimin hepsini **çakıp bitirmiştım.**” (GM, 9)

Şänik ece bolsa adamsının önüne çay koyup, ilki bilen çagalarıñ oña takatsız garaşyandıklarıñı, olarıñ edip beren işlerini gürrüñ berip çıkdı. “Şenik Hanım ise eşinin önüne çay koyup, önce çocukların onu çaresiz beklediklerini, yaptıkları işleri **anlattı.**” (ÇM, 16)

Onuñ daşına aylanıp çıkdı. “Onun etrafında **dolaştı.**” (ÇM, 20)

Ecesiniñ elinden çekip, “ece, yörsene” diyip özeleyän Cemalcıgıñ soñkı sözleri maşınıñ motorınıñ sesi bilen sazlaşıp çıkdı. “Annesinin elinden çekip, ‘anne yürüsene’ diye yalvaran Cemalcığın son sözleri, arabanın motor sesi ile ahenkli **çıktı.**” (GM, 25)

İñe, şondan soñ, men öz alım halıpam bilen käte bir oba gelip, tegelek iki yıl bütün Arkaç düzlüğini, Garagum çölüğiniñ köp bölegini gezip çıkdım. “İşte ondan sonra, kendi hocam ile bazen bir köye gelip, yaklaşık iki yıl bütün Arkaç ovasını, Karakum çölünün büyük bölümünü **gezdım.**” (ÇM, 33-34)

Bu sorag Dursun için garaşılmadık şeyle govı sorag bolup çıkdı. “Bu soru, Dursun için beklenmedik güzel bir soru **olmuştu.**” (SE, 44).

Häzir velin Recep şunça pikirlenip çıkdı, tapıp bilmedi “Az önce Recep o kadar **düşündü** ama bulamadı.” (SE, 80).

Emma ol bezenip çıkan vaxtı onu gözi bilen iyəycek bolyan yigitler, elbetde, kändi, onu Dursuniñ özi hem bilyärdi. “Ama o **süslendiği** zaman, onu gözüyle yiyecek olan gençleri elbette çoktu, bunu Dursun da biliyordu.” (SE, 100)

Siziñ abrayiñiz bataloniñ abrayı, polkuñ abrayı, polkuñ abrayı bolsa diviziyaniñ abrayıdır – diyip, razvedkaçılarıñ hemmesiniñ elini gısqıp çıkdı. “Sizin şerefiniz, taburun şerefi, albayın şerefi, albayın şerefi ise tümenin şerefidir – deyip, keşif askerlerinin elini sıktı.” (SE, 120)

Pälvan çadırlarıñ ählisini aylanıp çıkdı. “Pälvan, çadırların hepsini dolaştı.” (ÇM, 188)

Az.

Artıg Bakıya gälib çıxdığını indi därk etməyə başlayırdı. “Artık Bakü’ye geldiğini şimdi anlamaya başlıyordu.” (CGS, 48)

Az keçmiş bir neçä canavar onların Iap yaxınlığına gälib çıxdı. “Kısa bir süre sonra çok sayıda yırtıcı hayvan, onların tam yanına geldi.” (CGS, 57)

- *Bu türk ceyranı meşäyä haradan gälib çıxıb?* “-Bu Türk ceylanı, ormana nereden gelmiş?” (CGS, 59)

O buralara haradan gälib çıxmışdı – bunu bilän yox idi. “O buralara nereden gelmişti bunu bilen yoktu.” (L, 98)

Äsärin şöhräti Azärbaycandan çox çox kənarlara gedib çıxmışdı. “Eserin şöhreti Azərbaycan’dan uzaklara da yayılmıştı.” (L, 148)

Yenä də başladığın nögtäyä gälib çıxdın. “Yine de başladığın noktaya geldin.” (L, 157)

Män də bu xırıltıya gedä-gedä yazığın cäsädinin üstünä gälib çıxdım. “Ben de bu hırıltıyı takip ederek zavallının cesedinin yanına geldim.” (L, 176)

...Sälimä cinayät baş verän yerä yenedän **gülib çıxanda** hava artıg garalmışdı.
“Selime, cinayetin gerçekleştiği yere yeniden **geldiğinde** hava artık kararmıştı.” (L,181)

*Bülbül dä bunun yanında üzä-üzä **gedib çıxıb İrana?! “Bülbül de bunun yanında yüze yüze **gitmiş** İran’a!”*** (L, 247)

2.8. dur-

3.8.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar : *alta-yu tur-* “aldatıp durmak, aldatmayı adet haline getirmek”; *tur-* “durmak” (Gabain, 2007: 90). Bu dönemde *tur-* şeklinde kullanılan fiil, Türkçenin esas yardımcı fiillerinden biridir ve gerçek anlamı yukarıda da belirtildiği gibi “ayağa kalkmak, bir halde bulunmak” olan fiilin yardımcı fiil haline gelmesi ve “mevcut olmak” anlamını kazanması, *er-* ve *bol-* fiillerinin yardımcı fiil haline gelmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Günümüzde temel anlamını ve kullanımını tamamen yitirdiği söylenemez. Gabain, *tur-* fiilinin işlevlerine bağlı olarak üç anlama sahip olduğunu ifade eder: 1. Ana fiil olarak “ayağa kalkmak, ayakta durmak”, 2. Yardımcı fiil olarak “birşeyi devamlı yapmak”, 3. Tasvirî fiil olarak “olmak” (Eraslan, 2012: 437).

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde *tur-* (Clauson, 1972: 529-530) şeklinde kullanılan fiil, Batı Türkçesinde fonetik değişime uğrar ve kelime başı /t-/ ünsüzü tonlularak /d-/ye dönüşür. Nitekim Eski Anadolu (Kanar, 2011: 234-235), Osmanlı Türkçesinde *dur-* (Kestelli, 2011:104) şeklinde kullanılmaya başlanan fiil, günümüz Türk lehçelerinde şöyledir: Türkmen Türkçesinde *tur-* ve *dur-* (Clauson, 1972: 529), Gagavuz (GRMS, 1973: 164), Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde *dur-*, Başkurt ve Tatar Türkçesinde *tor-*, Kazak, Özbek ve Uygur Türkçesinde *tur-* (KTLS, I, 1991: 190-191).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak; “bulunmak, olmak, hareketsiz kalmak, başlamak, girişmek (TTS, 1995: 176-177); beklemek, durmak; ayakta kalmak, dimdik ayakta olmak, dikilmek; bir yerde yerleşmek, var olmak; bir vazifenin başında olmak, bir yerin üyesi olmak” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında, birleştiği fiil ile birlikte hareketin başladığını, devamlılığını ve karmaşık şimdiki zamanı gösterir:

Yığınaşmaga durmak “toplanmaya başlamak”, *gelip durmak* “gelip durmak”, *diyip durmak* “diyip durmak. (TDS, 1962: 272). Türkiye Türkçesinde “hareketsiz durumda olmak; işlemez olmak; bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğleşmek, tevakkuf etmek; dinmek, kesilmek; varlığını sürdürmek; var olmak; beklemek, dikilmek; yaşamak; birisinin malı olarak bulunmak veya o malla ilişkisi olmak; kalmak; bir yerde olmak veya bulunmak; belli bir durumda, bir görevde bulunmak; ara vermek; bir konuyla çok ilgilenmek, üstüne düşmek” anlamlarında kullanılır. “(yar) kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur: *çalışadurmak, bakadurmak, getiredurmak*”(TS, 2005: 577). Gagavuz Türkçesinde “durmak; mola vermek; dinmek; yaşamak, ikamet etmek; bulunmak (GRMS, 1973: 164); olmak; tereddütte kalmak; karşı durmak; gitmek, yakışmak” (GTS, 1991: 84); Azerbaycan Türkçesinde ise “ayakta, dik vaziyette hareketsiz beklemek; ayağa kalkmak, yerinden, oturduğu yerden kalkmak; yerleşmek, olmak; bir şey üzerine dayanmak, bedenine uygun gelmek; dik durmak, dik vaziyet almak; kalmak, dayanmak; sabit durmak, rahat, sessiz kalmak; dayanıklılık göstermek, sebat etmek; bir karara varmak, birkaç şeyden birini kabul edip, onun üstünde durmak; kalmak, devam etmek, yaşamak, mevcut olmak; hareketsiz kalmak, akıp gitmemek; gelişim göstermemek, artmamak, ilerlememek, bir yerde kalmak; bitmek, kesilmek, ara vermek; şaşıp kalmak, hayret içinde kalmak, durup kalmak; beklemek; dikkati bir şeyin üzerinde toplamak; onun hakkında etraflıca konuşmak; yer tutmak; belirli şartlarla bir işi, vazifeyi yerine getirmeye gücü yetmek; başa gelmek, mal olmak; kalkmak, çıkmak; kalmak; hareket etmek, davranmak; başlamak, girişmek, teşebbüs etmek” anlamlarına gelir. Zarf-fiil ekli fiillere getirildiğinde ise hareketin devamlılığını bildirir: *dayanıb dur-* “dayanıp dur-” vb. (ADİL, 2006: 704-706).

2.8.2. Kullanımı

dur- fiili Türkmen Türkçesinde oldukça sık kullanılan bir tasvirî fiildir. Genellikle ana fiile getirilen *-(I)p/-(U)p* zarf-fiili ve nadiren mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli eki ile bağlanır: *dımışıp dur-* “susup dur-” (ÇM, 7), *yılgırıp dur-* “gülümseyip dur-” (SE, 11), *işläp dur-* “çalışıp dur-” (SE, 12), *garaşıp dur-* “gözleyip dur-” (GM, 17), *süpürişdirip dur-* “süpürüp dur-” (ÇM, 25), *seredişip dur-* “bakıp dur-” (SE, 38), *tutup dur-* “tutup dur-” (ÇM, 41), *gülüp dur-* “gülüp dur-” (SE, 47), *turup dur-* “kalkıp dur-” (GM, 68), *aglap dur-* “ağlayıp dur-” (SE, 71), *gülüp dur-* “gülüp dur-” (GM, 74), *dırmalap dur-* “tırmalayıp dur-” (ÇM, 77), *diñlämege dur-* “dinlemeye başla-” (SE, 83), *dikip dur-* “dikip dur-” (SE, 132),

okap dur- “okuyup dur-” (SE, 168); *ovurtlamaga dur-* “içip dur-” (SE, 12), *geplemäge dur-* “konuşmaya başla-” (GM, 22), *yasanmaga dur-* “yapmaya başla-” (ÇM, 32), *süplemäge dur-* “toplamaya başla-” (SE, 41), *düşündürmäge dur-* “anlamaya başla-” (GM, 157) vb.

Fiilin bu lehçede *tur-* ve *dur-* şekillerinin kullanıldığını *yapı* bölümünde belirtilmiştir. Taranan eserlerde çok az sayıda da olsa *tur-* fiili de karşımıza çıkmıştır: *oturup tur-* “oturup dur-” (SE, 91), *olup tur-* “olup dur-” (SE, 105), *baka tur-* “bakadur-” (SE, 116), *yatıp tur-* (SE, 117).

Ayrıca çok az örnekte zarf-fiil eki almış iki fiille birleşerek kullanılmıştır: *girip-çıkıp dur-* “girip-çıkıp dur-” (GM, 25), *oynaklap gülüp dur-* “gülüp oynayıp dur-” (GM, 54), *sırlılıp gaydıp dur-* “sıyrılıp dönüp dur-” (ÇM, 109), *añk-tañk bolup garap dur-* “hayran olup bakıp dur-” (GM, 133), *dişläp garap dur-* “dişleyip bakıp dur-” (GM, 143).

Olumsuz biçimi ise yardımcı fiile getirilen *-mA* olumsuzluk eki ile yapılır: *gelip durmayar* “gelip durmuyor” (SE, 8), *bolup durmayar* “olup durmuyor” (ÇM, 23), *görüüp durmasan* “görüp durmasan” (SE, 135), *sakırdap durman* “konuşup durmadan” (SE, 150).

Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesine benzer bir kullanım söz konusudur. Ana fiil tabanına getirilen *-A*, *-(I)p* zarf-fiil ekleri ile bağlanır. Günümüzde daha çok ağızlarda varlığını devam ettirir, yazılı metinlerimizde seyrek olarak görülür: *çırpınıp dur-* (VD, 5-6), *dolaşıp dur-* (S, 86), *sıçrayıp dur-* (CT, 177), *vurup dur-* (VD, 205), *ağlayıp dur-* (CT, 218), *medet umup dur-* (CT, 257), *gezinip dur-* (CT, 381), *yineleyip dur-* (VD, 405), *koşuşup dur-* (VD, 439) vb.

Gagavuz Türkçesinde *dur-* fiilinin tasvirî fiil olarak kullanımının oldukça azaldığını söyleyebiliriz. Taradığımız eserlerde örneğine rastlanmamıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise ana fiile bağlanırken *-(I)b*, *-(U)b*, *-(y)Ib*, *-(y)Ub*; *-ArAğ*, *-(y)ArAğ* ve *-A*, *-(y)A* zarf-fiil eklerinden birini (ADG, 1960: 156) almaktadır: *ağlayıb dur-* “ağlayıp dur-” (L, 13), *sevib dur-* “sevip dur-” (L, 91), *ğalıb dur-* “kalıp dur-” (L, 172), *tutub dur-* “tutup dur-” (CGS, 177), *donub dur-* “donup dur-” (CGS, 179), *deyib dur-* “deyip dur-” (L, 229).

dur- fiilini kullanım sıklığı açısından Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında mukayese edildiğinde Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın olduğu, Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde ise işlekliliğinin giderek azaldığını söylenebilir.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Ana fiilin mastar hali +A yönelme hâli eki + dur- yardımcı fiili*

Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + dur- yardımcı fiili

TT *Ana Fiil + A zarf-fiil eki + dur- yardımcı fiili*

Ana Fiil + (I)p zarf-fiil eki + dur- yardımcı fiili

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Ana Fiil + -(I)b zarf-fiil eki + dur- yardımcı fiili*

2.8.3. İşlevleri

Tarihî dönemlerde ana fiilin aldığı zarf-fiil eklerine göre tasvirî fiilin taşıdığı işlev değişebilmektedir. Nitekim Eski Uygur Türkçesinde bu yapıda ana fiil -A zarf-fiil eki almış ise, *tur-* fiili hareketin başlayıp devam ettiğini; -U zarf-fiil eki almış ise hareketin yapılmakta olduğunu; -*galı/-geli* zarf-fiil eki almış ise hareketin başlamak üzere olduğunu ve -p zarf-fiil ekini almış ise, hareketin geçmişte başlayıp devam ettiğini gösterir: *Ol yazı içi yene bütürü yalbarmak ağırınmak möñremek inçıklamakta ulatı eşidkeli umağuluk ünleri üze yañkura turur.* Suv. 12, 20-23 “Öte tarafın içi dahi tamamıyla yalvarmak, sızlanmak, inlemek, incinmekten başka işitilmeyecek sesleri ile çınılıyordu.”; *Bu қаpağ közedü turur-lar.* Prens PK, XLII “Bu kapıyı gözetip durular.”; *Mxa cinadiş uluş-tın keligli nomçı bilge samtso açarı öz iliñe bargalı turur.* Biogr. Hts. 267-270 “Büyük Çin ülkesinden gelen öğretmen, bilge Tripiṭaka üstadı kendi ülkesine varmak üzeredir.”; *Kirpiki қадıтıp turur.* HK, II, 3, 32. “Kırpiği kıvrılıp durur”. C. Brockelmann *tur-* (*dur-*) fiilini “sükûnet ve hareket bildiren yardımcı fiiller” içerisinde değerlendirir (Eraslan, 2012: 438-439).

Eski Türkçe döneminde ana fiile süreklilik anlamı katan bu fiil (Akbaba, 2011: 248), Karahanlı, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde de aynı fonksiyonda kullanılmıştır. Deny, *dur-* tasvirî fiilini “Sürekli fiili” başlığı altında değerlendirir. Eylemin devamlılığını, sürekliliğini ifade etmek, bir şeyin aralıksız, kararlı ve sürekli bir biçimde yapıldığını bildirmek için yardımcı olarak *dur-*, *yat-*, *gör-*, *geç-*, *git-* fiillerinin kullanıldığını

ve bunları -I veya -A zarf-fiil eklerine getirildiğini belirtir. Yeni kullanılıştta bu anlam ancak *dur-* fiili ile ifade edilir: *Sen gide dur, yazıp dur*. Deny'e göre bu yapılanma Eski Osmanlı Türkçesinde zaten bilinen bir şeydi ancak 'süreklilik' anlamında kullanılmıyordu: *Görüp durur musuñ*. Cezayir Yazmaları, 1719. nu., 24. yap. (Deny, 2012: 444-445).

dur- yardımcı fiili, çeşitli fonetik varyantlarla Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinde hareketin devamını bildirmektedir. Örn.: Az. *deyib durmağ* "diyip durmak", *baxıb durmağ* "bakıp durmak"; TT: *taşıyıp durmak, okuyup durmak*; Gag.⁴⁴: *dikilip durmaa* "dikilip durmak". Türkiye ve Türkmen Türkçesinde bu tarz birleşmeleri tekrar edilen, adet haline gelen iş ve hareketi de ifade eder. Örn.: TT *Biz ne yaptık? Dövizlerimizin cılız kaynağını Niyagara şelalesi sanıp durduk*; Tkm. *Eğer gövi xızmat etseng, songra özüüm hal-yağda-yındanam xabar alıp durarın*. "Eğer iyi hizmet etmezsen, sonra kendim bu durumlarından da haber alıp dururum." Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın kuruluşunda da görevli bir fiildir. Bu kullanımda uzun (*du:r*) telaffuz edilir. Örn.: Tkm. *Häm çeynâp dur, häm ayağın kakıp dur. Seret diyip, Arzıgülâ bakıp dur*. Örneklerdeki *çeynâp dur* "çiğneyip dur", *kakıp dur* "çakıp dur", *bakıp dur* "bakıp dur" zaman formları basit şimdiki zamandan, şimdiki zaman ile bağlı olan, gösterilen anda devam eden hareketi bildirmekle ayrılır. *dur-* fiili sadece Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde *-(y)a*, *-(y)ä*, *-(y)e* ekli zarf-fiillerle birleşerek hareketin devamını bildirmektedir: Az. *Elä hey baxa-baxa durmuşdu*; TT *Siz oynaya durun, ben masayı hazırlayayım, dedim; Biz usulen olan muameleleri tamamlya duralım, bir yandan da Güher teyzeyi askere alacağız diye sıkıştırıp duruyorlar*. Görüldüğü gibi *-(y)a*, *-(y)ä* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde tekrarlanarak kullanılır ve yardımcı fiilden ayrı yazılır (1.cümle). Türkiye Türkçesinde ise tekrarlanmaz ve yardımcı fiille bitişik (2.cümle) de, ayrı (3.cümle) da yazılmaktadır (OGG, 1986: 76-77).

Türkmen Diliniñ Grammatikası'nda "Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller" başlığı altında, "hareketin başlangıcını gösteren birleşik fiiller" ve "hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiiller" içerisinde değerlendirilir (TDG, 2000: 322-324). Hareketin başlangıcını gösteren birleşik fiillerde, ana fiil yönelme halinde gelen mastar şeklindedir. Bu yardımcı fiil, ana fiil olarak kullanılan fiilin, esasen, işin neticesini başka bir duruma çeviren öbek fiillerden olduğunu gösterir: *Altın Annagulınıñ yüzüne yulgırıp seretdi-de bedrâniñ bağıını külterlemäge durdu*. "Altın, Annagulı'nın yüzüne

⁴⁴ Özkan, *Gagaguz Türkçesi Grameri*'nde tasvirî fiiler içerisinde *dur-* fiiline değinmemiştir (Özkan, 1996: 169-170). Taranan eserlerde bu fiile ait tasvirî fiil örneğine rastlanılmamıştır.

gülümseyerek baktı ve bakracın ipini bükmeye başladı.” Hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiillerde ana fiil, çoğunlukla durum fiil şeklinde gelir. Fakat bununla birlikte zaman ve şahıs bakımından yardımcı fiile benzemektedir. Basit zaman çekimlerinin şimdiki zamandan başka diğer zamanlarda da gelmesi de mümkündür: *Likbez müdirleri mugallımlarıñ okadış usullarını barlap duryarlar*. “‘Likbez’in müdürleri, öğretmenlerin eğitim öğretim usullerini denetleyip duruyorlar.” (TDG, 2000: 323-324; Baylıyev, 1981: 128-129).

Clark, “Hareketin başlangıcını gösteren tasvirî fiiller” (Beginning of Action) başlığı altında ele alır ve bu yapıda - *otur-* fiilinde de olduğu gibi - özellikle ana fiil -*maga/-mäge* ile bitiyorsa hareketin başlangıcını ve devamlılığını gösterdiğini belirtir: *Okamaga durdı*. “Okumaya başladı.”; *Ece-gız oturıp, bedresiniñ içini yuvmaga durdı*. “Anne-kız oturup bakracın içini yıkamaya başladılar.” (Clark, 1998: 311-314).

Sarıyev ve Güder de bu fiilin aynı işlevlerde olduğu kanaatindedirler. “Hareketin başlanmasını gösteren karmaşık fiiller” ve “Hareketin devamlılığını gösteren karmaşık fiiller” başlıkları altında ele alırlar: *Ol elindä:ki çöreğini iymä:ge durdı*. “O, elindeki ekmeğini yemeye başladı.”; *Ahmet biziñ i:şimizi barla:p duryardı*. “Ahmet bizim işimizi kontrol etmeye başlıyordu.” (Sarıyev vd., 1998: 97).

Kononov, “Fiil görünüşü” (виды глагола) içerisinde ele alır ve şöyle açıklar: *dur-* “durmak, kalmak” fiili -(y)*Ip/-*(y)*Up* veya nadiren -(y)*A* ekli zarf-fiillerle birleştiğinde genellikle kalıcı bir özellik hâlinde süre, süreklilik bildirir: *yaz-ıp // yaz-a +durmak* “uzun süre yazmak”; *bak-ıp // bak-a+durmak* “uzun süre, gözlerini dikerek bakmak”; *Tam 12 senedir kaldırımları çiğneyip duruyoruz; Ve biliyorlardı ki Namık Kemal ile mütemadiyen ve gizlice mektuplaşıp durmaktadır*. Bu gösterilen örneklerin dışında *dur-* fiili, şimdiki-gelecek zaman veya geçmiş-subjektif zaman ve geçmiş zaman kategorisindeki birleşmelerde de kullanılır: *Eski ahbaplar her gidişimde seni sorar dururlar; Arabacı da iyice coşmuş, türkü çağırır dururdu; ...gözlerini yiyecek gibi bana dikmiş duruyor; Bütün gün yazdı durdu; ağlamış durmuş* (Kononov, 2001: 210).

Banguoğlu, süreklilik fiillerinin kullanım farklarıyla söz edilen oluş ve kılışın zaman içinde daimî olduğunu anlatmaya yaradığını ve bunlardan *dur-* fiilinin Eski Türkçeden beri çeşitli fonksiyonlarda kullanıldığını, hareketli kılış anlamı taşıyan süreklilik fiilleri meydana

getirdiğini ifade eder: *Sen okuyadur, ben yatıyorum. Bırak, o söyleyedursun.* Ayrıca süreklilik fiillerinin *-e* zarf-fiilleri üzerine *dur-*, *kal-*, *gör-*, *gel-* yarı yardımcı fiillerinin getirilerek kurulduğundan ve kullanım alanlarının oldukça az olduğundan bahseder: *yürüyedur-* (Banguoğlu, 2011: 491).

Gencan, fiil tabanlarına uyarına göre birer düz geniş ünlü olan *-A* zarf-fiil eki ile birlikte *kal-*, *gel-*, *dur-* fiillerinden birisinin getirilerek süreklilik fiillerinin kurulduğunu belirtir. Bu birleşmede *kal-*, *gel-*, *dur-* fiilleri, sözlük anlamlarından uzaklaşırlar ve kendinden önceki gövdeye bitişik yazılırlar⁴⁵: *bakadur* “bakmakta devam et”. *-ip* zarf-fiil eki ise *dur-* yardımcı fiili ile öbekleşerek yine süreklilik fiili kurar ancak kendinden önceki fiilden ayrı yazılır: *Sekiz gün oldu hareket devam edip duruyor; koşup durmak, oynayıp duruyor, anlatıp durdum, durup dururken* (Gencan, 2007: 363-364)⁴⁶.

Bilgegil, “Süreklilik ifade eden bileşik isim fiiller” (masdar-ı istimrârî) başlığı altında verir ve eylemin gelecekte devamını ifade eden birleşik isim fiillerden biri olarak nitelendirir: *gidedur-*, *anlatadur-*, *konusadur-* (Bilgegil, 1984: 250).

Ergin, *dur-* fiilini “deneme, devamlılık ve süre” bildiren fiil ile birleşik fiil yapan yardımcı fiillerden biri olduğunu söyler: *yapa dur-*, *gide dur-*, *oynaya dur-*, *durup dur-*, *gezip dur-*, *koşup dur-*⁴⁷ (Ergin, 2012: 387).

Azerbaycan Türkçesinde de işlev bakımından herhangi bir değişiklik söz konusu değildir ve “İşin devamlılığını gösteren tarz” içerisinde ele alınır: *Ähmäd gözlärini bir nögtäyä dikib durdu.* “Ahmet gözlerini bir noktaya dikip durdu.”, *Uşaq sähärdän bäri ağlaya-ağlaya durur.* “Çocuk sabahtan beri ağlayıp duruyor.” (ADG, 1960: 156-157).

⁴⁵ Demir de *dur-* fiilinin ana fiile sürerlik (sürüp gelme, sürüp gitme) anlamı kazandırırken temel anlamından uzaklaştığını belirtmiştir: *Bırak o söylenedursun, sen işine bak. Sen okuyadur, ben yatıyorum* (Demir, 2004: 343).

⁴⁶ Demir, bu eylemin gelecek zaman, gereklilik, dilek-şart, istek, emir kipinde olumsuz yapıda kullanılabilirdiğini (*koşup durma, yorulacaksın; gülüp durmayın artık*), basit zamanlı kimi eylemlerden sonra (özellikle de öğrenilen geçmiş ve duyulan geçmiş zaman) ise *dur-*, *kal-* fiillerinin eş zamanlı olarak getirildiğinde sürerlik anlamı taşıdıklarını belirtmiştir: *Sabaha kadar ağladı durdu, Orada saatlerce beklemiş durmuş, Oracıkta sızmış kalmışım.* (Demir, 2004: 344-345). *dur-* fiili, Muğla ağızlarında şimdiki zaman çekiminde kullanılır: *valla çam duruP-duru, mallarımız bule yayılıP duru* (Akar, 2004: 59).

⁴⁷ *-Ip* ekli zarf-fiiller, süreklilik fiillerinden yalnızca *dur-* fiiline bağlanır (Ergin, 2012: 387).

2.8.3.1. -A + dur-

2.8.3.1.1. Hareketin başladığını bildirir.

Tkm.

Onsoñ ol Sabır ecä seretmesini goyup, sesini çıkarman, kökesini dişlemäge ve gaymak ovurtlamaga durdı. “Ondan sonra Sabır hanıma bakmayı bırakıp sesini çıkarmadan kurabiyesini dişlemeye ve kaymağını **yemeye başladı.**” (SE, 12)

Öñden kemşerip oturan gızcağaz-da ecesine gıslıp mönnürmäge durdı. “Önceden titreyip duran kızcağaz da annesine sarılıp **ağlamaya başladı.**” (GM, 19)

Bu adam cübüsinden mahorka gutusını çıkarıp, arkayın çilim yasanmaga durdı. “Bu adam, cebinden tütün kutusunu çıkarıp, sakın sakın tütün **sarmaya başladı.**” (ÇM, 32)

Onuñ derrev badı govşadı, sonra hem yolunu üytgedip, äpişgäniñ yanına bardı ve burnunu äpişgäniñ aynasına diräp, daşarık seretmäge durdı. “Onun hemen takati kesildi, sonra da yolunu değiştirip, pencerenin önüne gitti ve burnunu pencerenin camına dayayıp dışarıyı **izlemeye başladı.**” (SE, 81)

Aybölek «Agitmaşmanıñ» getiren poçtasını kabul edip alansoñ, ilki bilen hatları gözden geçirmäge durdı. “Aybölek ‘Posta arabasının’ getirdiği postayı aldıktan sonra, ilk önce mektupları gözden **geçirmeye başladı.**” (GM, 88)

Dursun bolsa hovlukmaçlık bilen portfelini açmaga durdı. “Dursun ise aceleyle çantasını **açmaya başladı.**” (SE, 103)

Söyün ir bilen gapdaldaki mähnet sazaklarıñ biriniñ astında, Hıdır başga bir sazağıñ astında goyun soymaga durdular. “Söyün, sabah erkenden yandaki büyük sazak ağaçlarından birinin altında, Hıdır başka bir sazağın altında koyun **yüzmeye başladı.**” (GM, 112)

-Men acıgamok diydim-ä...-diyip, Pälvan gelnecesi nahar iymedigine gaharlandımıka diyip, **düşündürmäge durdu**. “Pälvan “Ben acıkmadım dedim ya...” diyerek, yengesi yemek yemediğine kızdı mı acaba diye **anlamaya başladı**.” (ÇM, 125)

2.8.3.2. -(I)b/-(I)p/-(U)p + dur-

2.8.3.2.1.Hareketin devamlılığını, sürekliliğini ve bazen tekrar edilerek gerçekleştiğini bildirir.

Tkm.

Okuvçılar sarsman, dımışıp durdular. “Öğrenciler kımıldamadan **susup durdular**.” (ÇM, 7)

Bütün gece hovaniñ yüzünü gara bulut tutup dursa-da, şol ilki ağşamki eden şıtır-pıtırından soñ gaydıp yağmadı. “Bütün gece gökyüzünü kara bulutlar **kaplayıp dursa da**, önceki akşamki gök gürültüsünden sonra tekrar yağmur yağmadı.” (SE, 11)

Olarıñ gözleri yanıp dur. “Onların gözleri **ışıldayıp duruyor**.” (GM, 12)

Pionerler bir tarapda üyşüp durdular. “Piyonerler bir tarafta **toplanıp durdular**.” (ÇM, 59)

Añırsını bakıp duranlarıñ biri Recep Ketcal ekeni. “Arkasına **bakıp duranların** biri Recep Ketcal imiş.” (SE, 62)

Onuñ mıdama oynaklap duran gözleri hâzir asuda. “Onun her zaman **oynayıp duran** gözleri şimdi sessiz.” (SE, 70)

Zaıñ sesi hem kesilmän, birsihli urlup durdu. “Zilin sesi de kesilmeden aralıksız **çalıp durdu**.” (SE, 94)

Lovurdap duran gara saçlar yeñsä düyrlengidi. “**İşıldayıp duran** kara saçlar, enseye toplandı.” (GM, 95)

Pälvan saklanıp, olarıñ ızından gözlöp-durdu. “Pälvan saklanıp, onların peşinden **bakıp durdu.**” (ÇM, 104)

Muhammet bir Anya, bir-de cigisine garap yılğırap durdu. “Muhammet, bir Anya’ya bir de kardeşine bakıp **gülümseyip durdu.**” (GM, 112)

Onuñ garnı mıdama salparıp duran kemeriniñ üstüne abanıp, köynegini yokarık düyrüp durardı. “Onun karnı, daima aşağıya doğru **sallanıp duran** kemerinin üstüne sarkıp gömleğini yukarıya **kathıyordu.**” (SE, 134)

TT

Arada içlerinden biri, karnından soluyarak, çarptığı yerde bir süre yapışıp kalıyor, az sonra tüylü karaltısıyla yeniden ortalarda çırpınıp duruyordu. (VD, 5-6)

Akranı bütün kız çocukları gibi gelinin eline eteğine sokulup duruyordu. (VD, 77)

Pastane daha yeni açıldığı için yerleri paspaslayan, tezgâh ve masaları silen garsonlarla, içleri taze çöreklerle dolu fırın tepsilerini vitrin raflarına taşıyan aşçı çırakları arı gibi dolaşıp duruyordu. (S, 86)

Alelacele ablasına, çevresine, geçip duran insanlara baktı, yardım istiyordu; korkusu, onu, amansız bir yalnızlığa itmmişti çünkü. (CT, 103)

Elindeki ipek mendili buruşturup duruyordu; dedesi girdi odaya. (CT, 119)

Yağmur kara dönüşmüş, rüzgârın ters yüz ettiği gecede, çırpınarak, oraya buraya savrularak, iğne başı keskinliğinde yağıp duruyordu. (CT, 151)

Hüsniye Dadı: “Aman ben doğru dürüst uyuyamadım, tekerleklerin her dönüşünde sıçrayıp durdum.” diye yemekten sonra hemen odasına çekilmiş kızlar babaları ile yalnız kalmıştı. (CT, 177)

Yakınlarda açık kalmış, çengellenmemiş bir pancur kanadı, odun yaran Hamza’nın baltası gibi “Tak! Tak!” vurup duruyordu. (VD, 205)

*Hüsniye Dadi'nin acısı tazelenmişti, onların önünde **ağlayıp durdu**, hiç konuşamadı.* (CT, 218)

*Fark etti ki, zaman zaman babasından, dedesinden, hatta ablasından **medet umup durmuştu**, bazen güzelliğine.* (CT, 257)

*O böyle, şüpheler içinde **gezinip dururken**, çaresiz düşüp otururken, her hâlükârda, vesveselerle dolup dolup taşarken; birtakım içtimai fikirlerle uğraşacak dermanı yoktu!* (CT, 381)

*Tüfekleri attı suya more... diye **yineleyip duruyordu**.* (VD, 402)

*İsmail'in annesi mutfakla oda arasında **koşuşup duruyor**, bir yandan da "Ah beyim bilsedim geleceğini, gücümüz neyse ona göre hazırlıklı olurdum!.." diye dövünüyordu.* (VD, 439)

Az.

*Uşag heç cür yola gâlib dävâyâ baxmağ istämirdi, **ağlayıb dururdu**, ev gayıtmağ istäyirdi, gorxmuşdu nâdi?! "Çocuk hiçbir türlü yola gelip deveye bakmak istemiyor, **ağlayıp duruyor**, eve dönmek istiyordu. Korkmuş muydu ne?"* (L, 13)

*Onu tapmağ, ondan xâbâr tutmağ ümidilä **dözüb dururdu**. "Onu bulmak, ondan haber almak ümidiyle **sabredip duruyordu**."* (CGS, 41)

*Bacanağlarım elä **oturub-dururlar**, guya bunlardan savayı kişi yoxdur "Bacanaklarım öyle **oturup duruyor**, sanki onlardan başka kimse yok."* (M, 78)

*O da «baxarığ» **deyib durmuşdu**. "O da 'bakarız' **deyip durmuştu**."* (CGS, 208)

*Bu avara isä "evlänmäk istäyiräm" **deyib durur**. "Bu zavallı ise 'evlenmek istemiyorum' **deyip duruyor**."* (L, 229)

Adi adamlar da özlärini elä aparırdılar ki, sanki min illärdi häyat elä bu cür gâlib keçib vä onlar elä hämişä bu mäläklärlä bir yerdä, mehriban bir ailädä yaşayan kimi

yaşayıb durublar. “Sıradan insanlar da kendilerini öyle yönetiyorlar ki, sanki bin yıldır hayat böyle geçmiş ve onlar daima bu meleklerle aynı yerde, sevgi dolu bir ailede **yaşayıp durmuşlar.**” (L, 220)

O, çox mənəli-mənəli susub durmuşdu. “O çok manalı manalı **susup durmuştu.**” (L, 248)

2.9. gal- / ğal- / kal-

2.9.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk örneklerine Eski Türkçe döneminde rastlanılır: *kağan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım* “hakan vefat ettiğinde ben sekiz yaşında kaldım.” BK D14 (Tekin, 2010: 54-55); *Ol üç tigitler xua çeçek tüş yimiş idigeli ataları ilig begke ötüniüp ayıtıp kaltılar* Suv.608, 12. “O üç prens çiçek ve yemiş toplamak için babaları hükümdara devamlı olarak bulundular.” (Eraslan, 2012: 445). Eski Uygur Türkçesinde belirli hareket ve durgunluk bildiren fiiller *-p* zarf-fiil eki ile: *ärt-ip kal-* “geçip gitmek”; *kal-* “kalmak”⁴⁸ (Gabain, 2007: 91), Orhun Yazıtları’nda ana fiile *-I,-U* zarf-fiil eki ile bağlanmıştır: *yatu kal-* “yatakal-” OA, 93 (Akbaba, 2011: 184). Tan, tasvirî fiil olarak ilk kez 14. yüzyılda kullanıldığını belirtir: *Cumāda ’l-āhir ayıdın sekiz kün ğalıp turur erdi* NF: 101,8 (Tan, 2010: 123).

Eski Türkçede *kal-* (Gabain, 2007: 91), Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde *kal-* (Eckmann, 2012: 116), Eski Anadolu (Kanar, 2011: 409-410) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 231) *kal-* olarak kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde de benzer şekildedir: Gagavuz (GRMS, 1973: 236), Türkiye, Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Uygur Türkçesinde *kal-*; Azerbaycan Türkçesinde *gal-*, Özbek Türkçesinde *kāl-*; Türkmen Türkçesinde *gāl-*; (KTLS, I, 1991: 430-431).

Türkmen Türkçesinde tasvirî fiiller içerisinde ele aldığımız *gal-* fiili, uzun ünlü ile (*ga:l-*) telaffuz edilir. Ana fiil olarak “yarışta vb. diğerlerinden sonra gelmek, geride kalmak, yenilmek; yetişememek; gidememek; var olmak, varlığını devam ettirmek; tamamlanmadan

⁴⁸ Gabain, *kal-* veya *kāl-* tasvirî fiillerinden doğrudan doğruya, olmak üzere olan bir iş veya hakreketi ifade eden *-kālur*, *-kālir* ekinin türediğini de belirtmiştir (Gabain, 2007: 91).

bırakılmak” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında hareketin olup bittiğini, tamamlandığını ‘*övenip gal-, görüp gal-*’ (TDS, 1962: 137) veya farkında olmadan yapıldığını ‘*uklap gal-, yatıp gal-*’ anlatır (TTS, 1995: 218-219). Türkiye Türkçesinde “olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek; zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; konaklamak, konmak; oturmak, yaşamak, eğlenmek, hayatını sürdürmek; varlığını korumak, sürdürmek; oyalanmak, vakit geçirmek; sınıf geçmemek; işlemez, yürümez duruma gelmek; (-e) geriye atılmak, ertelenmek; bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; bir işi belli bir noktada bırakmak, ara vermek; (-den) miras olarak geçmek; (-den) yapamamak; belli bir gelire geçinmek zorunda bulunmak; (-le) yetinmek; sınırlanmak, bitmemek; (yar) olmak, herhangi bir durumda bulunmak; herhangi bir durumu sürdürmek” karşılığında kullanılır. Kök veya gövdeleri sonuna -a (-e) zarf-fiil eki almış ana fiillere gelerek süreklilik ifade eden birleşik fiiller meydana getirir: *bakakalmak, şaşakalmak, donakalmak* (TS, 2005: 1048-1049). Gagavuz Türkçesinde “kalmak; elde etmek, payına düşmek; yitirmek” anlamlarındadır. -a, -ä veya -Ip zarf-fiil ekiyle birlikte kullanıldığında eylemin süresini bildirir: *baka kal-* (GRMS, 1973: 236). Azerbaycan Türkçesinde “olduğu yerde ve halde durmak, yerini değiştirmemek, yerinden gitmemek; var olmak, mevcut olmak, devam etmek; sağ olmak, hayatta olmak, yaşamak; kullanıldıktan, sarf edildikten sonra belli miktarda mevcut olmak; ertelemek, sonraya bırakılmak; bir yerde unutulup bırakılmak, akıldan çıkarılmak; miras almak; mahrum olmak, elinden çıkmak; yapamamak, devam ettirememek, gidememek, iştirak edememek; geldikten sonra devamlı olarak bir yere yerleşmek, karar almak, bir yere inmek; ait olmak, dâhil olmak; ilişmek, ilişip kalmak; bir duruma düşmek; muhafaza etmek, devam etmek, el çekmemek, saklamak; gecikmek, durmak, bir yerde ilişip kalmak” (ADİL, 2006: 25-26) anlamlarına gelir.

2.9.2. Kullanımı

Türkmen Türkçesinde ana fiile genellikle -(I)p/-(U)p, nadiren -A zarf-fiil eki ile bağlanır ve her zaman kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılır: *duyup gal-* “duyup kal-” (GM, 5), *bolup gal-* “olup kal-” (SE, 40), *eşidip gal-* “iştirip kal-” (GM, 45), *sallap gal-* “salla-” (ÇM, 62), *düşünip gal-* “anla-” (SE, 79), *bilip gal-* “bil-” (GM, 137), *alıp gal-* “al-” (SE, 143), *doñup gal-* “donup kal-” (GM, 154). Olumsuzunda yardımcı fiile -mA- olumsuzluk eki getirilir: *boşap galmadı* “boşalmadı” (GM, 130).

Taranan eserlerde birkaç örnekte bu yapının zarf-fiil ekli iki fiille birleşerek kullanıldığı da tespit edildi: *yılgırıp seredip gal-* “gülümseyerek bakıp kal-” (SE, 95) vb.

Türkiye Türkçesinde ana fiile genellikle -A, nadiren -p zarf-fiil eki ile bağlanır. -A zarf-fiil eki aldığı anda genellikle kendinden önce gelen fiile bitişik, -p zarf-fiil eki aldığı anda daima ayrı yazılır: *şasıyıp kal-* (CT, 18), *uyuya kal-*⁴⁹ (VD, 36), *kalakal-* (S, 67), *dikilip kal-* (S, 73), *uyuyakal-* (S, 85), *katılıp kal-* (S, 92), *bakakal-* (VD, 233), *donakal-* (S, 267), *donup kal-* (VD, 291), *uyuyup kal-* (VD, 396) vb.

Gagavuz Türkçesinde -A zarf-fiil eki ile kullanılır ancak bu kez yardımcı fiil, zarf-fiil ekli ana fiilden ayrı yazılır (Özkan, 1996: 170). Taranan metinlerde çok az örneğine rastlanılmıştır: *kala kal-* “kalakal-” (UK, 391), *dona kal-* “donakal-” (UK, 400).

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılmayan bir tasvirî fiildir. Ana fiile genellikle -(I)b/-(U)b, nadiren -A zarf-fiil eki ile bağlanır: *Düşmânin bir polkovniki yaralanıb ğalmışdı* (ADG, 1960: 157-160) : *ğısılıb ğal-* “kısılıp kal-” (L, 22), *baxa-baxa ğal-* “bakakal-” (L, 44), *donub ğal-* “donup kal-” (M, 75), *çaşıyb ğal-* “şasıyıp kal-” (L, 144), *düşüb ğal-* “dülüp kal-” (CGS, 289).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + A zarf-fiil eki + gal- yardımcı fiili

Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + gal- yardımcı fiili

TT Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + kal- yardımcı fiili

Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + kal- yardımcı fiili

Gag. Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + kal- yardımcı fiili

Az. Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + ğal- yardımcı fiili

Ana Fiil + -(I)b/-(U)b zarf-fiil eki + ğal- yardımcı fiili

2.9.3. İşlevleri

Türkmen Türkçesinde Baylıyev, “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik

⁴⁹ Örneğinde kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılmıştır.

fiiller” içerisinde ele alır (Baylıyev, 1981: 128-134)⁵⁰. Sarıyev ve Güder, “sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” (Sarıyev-Güder, 1998: 98), Clark ise “hareketin tamamlanmasını bildiren tasvirî fiiller”(Completion of Action) içerisinde değerlendirir: *Arassaçılık düzgünlerini çağalıktan övretmeli. Onsoñ ulalasoñ endik bolup galyar.* “Temizlik kuralları çocuklukta öğretilmeli. Büyüdükten sonra bu bir alışkanlık olup kalıyor.” (Clark, 1998: 326). Bahsi geçen Türkmen Türkçesi gramerlerinde *gal-* fiilinin sadece hareketin tamamlandığını gösterme işlevinden söz edilmektedir. Ancak ele alınan metinlerde öznenin beklemediği veya farkında olmadığı bir durum karşısında gösterdiği hareketsiz süreklilik işlevi de görülmüştür.

Gencan, Türkiye Türkçesinde *kal-* yardımcı fiilini süreklilik anlamı kazandıran özel birleşik fiillerden biri olarak değerlendirir: *uyuyakalmış* “uyuması uzamış, sürmüş” (Gencan, 2001: 345).

Banguoğlu, *kal-* ile yapılan süreklilik fiillerinin hareketsiz “sürmekte” anlamı taşıdığını ifade eder: *Kapını birkaç gün açık tut. Eşyam bakakalsın diye arkamdan; Sona kalan dona kalır.* (Banguoğlu, 2011: 492).

Kononov’a göre *-(y)Ip/-(y)Up* ve *-(y)A* zarf-fiili ile birleştiğinde, devamlılık ifade eder ve çok nadir karşılaşılr. Bu fiil, tamamen leksikal birleşmeye girer: *bak-a+kalmak; şaş-a//şaşır-ıp kalmak; don-a+kalmak*. Verilen örneklerde görüldüğü gibi hepsi “çok şaşırmak, hayret etmek” anlamına gelir. *Gözleri hep sabit bir noktaya dalıp kalıyor; ...göz kamaştırıcı bir mucize önünde gibi donakaldı; ...uzun bir müddet ne yapacağını şaşıırıp kaldı; Boğazın maviliğine, karşı tepelerin yeşilliğine daldı kaldı* (Kononov, 2001: 211).

Ediskun, ana fiile *kal-* tasvirî fiili getirildiği zaman, ana fiilin eylemine “beklenmezlik görünüşü içinde bir sürerlilik” ya da “bir geçmişten sürüp gelme” anlamları kazandırdığını belirtir: *Bezirgânlar, ardından bakakaldı* (Ediskun, 1999: 233-234).

Bilgegil, Türkçede üç çeşit süreklilik fiilinin bulunduğunu ve *kal-* fiilinin ikinci grupta yani eylemin gelecek zamanda devamını ifade eden fiiller arasında yer aldığını ifade eder: *baka kaldı* (Bilgegil, 1984: 281).

⁵⁰ Ayrıca bk. TDG, 2000: 322-330.

Korkmaz, *kal-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiillerinin genellikle durum bildiren ana fiillerdeki oluşun hareketsiz bir şekilde devam ettiğini, sürmekte olduğunu gösterdiğini söyler: *çakılakal-*, *oturakal-*, *şaşakal-*, *yığılakal-*. Korkmaz, *-a* zarf-fiil ekiyle kurulmuş örneklerine sıkça rastladığımız bu fiilin, *-ip* zarf-fiil eki ile oluşturduğu süreklilik fiillerinin de var olduğuna değinir. İşlev bakımından *-a kal-* biçimine paralel özellik göstermektedir: *Burada uyuyup kalacaksın; Mayısların, haziranların, söğüt altlarının daüssılasında uyuşup kalmışlardır* (Korkmaz, 2009: 826-829).

Ergin, deneme, devamlılık ve süre bildiren yardımcı fiillerden biri olarak kabul eder: *baka kal-*, *kala kal-*, *şaşa kal-* (Ergin, 2012: 387).

Zeynalov, “Hareketin bittiğini, sona erdiğini ve sınırını bildiren bileşik fiiller” içerisinde ele alır: TT *donup kalmak*, Tkm. *donup galdı* “donup kaldı” (Zeynalov, 1993: 260).

Azerbaycan Türkçesinde *gal-* yardımcı fiili, birlikte kullanıldığı zarf-fiil ekine bağlı olarak iki farklı tarz kategorisi adı altında verilmiştir. *-A* ekli zarf-fiile gelerek, işin aynı vaziyette devam ettiğini gösterir. Bu eklerden meydana gelen tarz birleşmelerinde bazen zarf-fiil tekrar edilmeyip, tek başına kullanılır. Bu kullanıma 15-16. asır Azerbaycan klasik edebiyatında daha çok rastlanılmaktadır: *Ondan dâxi sândân ömrü gâldim. Gördüm üzünü çü baxa gâldım (Hataî, Dehname)*. “Ondan beri senden hayat buldum. Gördüm yüzünü bakakaldım.” *-Ib/-Ub* ve *-ArAğ* zarf-fiil ekleri ile birlikte kullanıldığında işin başka bir hale dönüşmesini ifade eder: *Âşref yatağa uzanmış, gözlälerini bir nögtâyä dikârek gâlmışdı*. “Eşref yatağa uzanmış, gözlerini bir noktaya dikip kalmıştı.”. Zarf-fiil ile *gal-* yardımcı fiilinden oluşan tarz birleşmeleri, genellikle, görülmez bir hadise, tesir veya hissi kavrayıp, bunun neticesinde öznenin aldığı vaziyeti göstermektedir: *Hamısı marağla başlarını gâldırıp, gecäki tufandan sonra xalçanı yoxlamağ istädilär vä birdän onlar gördükläri bu mänzärädän donub gâldılar*. “Hepsi merakla başlarını kaldırıp, geceki felaketten sonra halıyı yoklamak istediler ve birden gördükleri bu manzara karşısında donup kaldılar.” Tasvirî fiil yapısında bazen ana fiil çekimlenmiş şekilde kullanılır. Böyle durumlarda yan yana gelen ve müstakil anlama sahip olan iki fiil ile tarz birleşmesini karıştırmamak için bu fiillerde tarz birleşmelerine has olan özelliklerin olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Örneğin: 1. *Eh... İnäk gâldi gâldı bayırda*. “Eh... İnek geldi, kaldı bayırda.” 2. *Ġapı ağızına yaxınlaşdıgça Âşraf fit verib, orada hazır olduğunu bildirir, bir saniyâ här iki mâ'sum*

baxışlar bir-birinä dikilir galdı. “Kapı ağzına yaklaştıkça Eşref ses verip, orada hazır olduğunu bildiriyor, bir saniye her iki masum bakışlar birbirine dikilir kalırdı.” 3. *Dilbār yuxuda imiş kimi diksindi, başını galdırdı, ancağ danışmadı, susdu galdı.* “Dilber uykudaymış gibi sıçradı, başını kaldırdı ancak konuşamadı, sustu kaldı.”

Yukarıdaki örneklerde birinci cümlede *geldi* ve *galdı* fiillerinin her biri ayrıldığında cümlenin temel ögesidir. Bu cümleyi *Eh... İnak galdı, bayırda galdı* şeklinde kullanarak *geldi* ve *galdı* fiillerinin arasına başka kelimeler dâhil etsek, bu fiiller cümledeki önceki vazifelerini koruyacaktır. İkinci cümledeki *dikilir galdı* ve üçüncü cümledeki *susdu galdı* tarz birleşmeleri olduğu için bunların her iki tarafı arasına başka söz dâhil edildiğinde onlar (birleşmeler) önceki anlamlarını yitirirler. *gal-* yardımcı fiili ikinci ve üçüncü cümlede müstakil bir anlama sahip olmadığı, yalnız işin bir hâle dönüşmesini ifade ettiği için onu bu cümleden çıkarsak bile, cümlenin genel anlamında hiçbir değişiklik meydana gelmez. Fakat birinci cümledeki *galdı* fiilini bu cümleden atmak mümkün değildir. Çünkü o, müstakil bir anlama sahip bir fiil gibi kullanılmıştır. *gal-* yardımcı fiilli tarz birleşmelerinde ikinci taraf olumsuz biçimde kullanılırken ise işin başka hale dönüşmesi değil, aksine, harekette ve gelişimde olması ifade edilir: *İşlâmək, yol çäkmək indi bir zâhmät âlamäti olub galmır, häm dä bir ada-sana çevrilir.* “Çalışmak, yol çekmek şimdi bir zahmet alameti olup kalmıyor, bir şöhrete dönüşüyor.” (ADG, 1960: 156-161).

Gagavuz Türkçesinde *kal-* fiili, süreklilik bildirir: *kala kaldı* “kalakaldı”, *baka kaldı* “bakakaldı”, *uyuya kalmış* “uyuyakalmış” (Özkan, 1996: 170).

2.9.3.1. -A + gal- / gal- / kal-

2.9.3.1.1. Hareketsiz sürekliliği bildirir.

Tkm.

Balkıldap duran göreçleriñ üstüni örtyän gabaklar bolsa bu gezek-de Aşıra baka galmadı. “Parlayıp duran gözlerinin üstünü örten göz kapakları ise, bu defa da Aşır’a uzun süre **bakmadı.**”⁵¹ (GM, 71)

⁵¹ Örnek olumsuz yapıda kullanıldığı için hareketin uzun süre hareketsizce sürmediği anlamını taşımaktadır.

TT

*Gözkapakları ağırlaşınca kadar Uçar'ını sevdi okşadı; eli sepette, Uçar'ın başında, sırtında dolaşırken durdu, **uyuya kaldı.** (VD, 36)*

*Sonra ağzı açık **bakakaldı** Ümit'in yüzüne. (S, 67)*

*Köprüünün tam ortasında durdu, nereden tanıdığını çıkarmak istiyormuş gibi Emine'ye baktı, kısa bir süre öyle **bakakaldı.** (VD, 80)*

*Arkada Hüseyin Hüsnü Bey, eli yanağında, **kalakalmıştı...** (CT, 157)*

*Bunu duyunca zıncı diye **kalakalan** delikanlının avucunun içi, dışının acı sarı rengine zıt biçimde kırmızıya çalıyor. (S, 191)*

*Cemile birden babasının az gerisinde durmuş, **bakakalmıştı** ona. (VD, 233)*

*Yaralı yunus çığlık atarak zıplarken, Komiser Ümit ekranın karşısında bağırılmamak için bir eliyle ağzını kapatmış, ayakta **donakalmıştı.** (S, 267)*

*Birbirlerine büyük bir endişeyle **bakakalan** Semahat ile Ümit, kaygılı ama hiç şaşkın değillerdi; Umay Bayülgen ile Defne Kaman hayatlarına gireli üç gün bitmişti. (S, 300)*

*Nazan oturduğu yerde **kalakalmış,** kucacağına kavuşturduğu ellerine, görmeden bakıyordu. (CT, 316)*

Gag.

*Hepsi şaşırdı, **kala kaldı.** “Hepsi şaşırdı, **kalakaldı.**” (UK, 269)*

*Dışardan işidiler şamata, düdükle baartması, kaçmak tupurtuları, baarmak «Stoy! Stoy!», patlatmaklar; içerdä **kala kaldı** hepsi, Andrey ama savaşer saklamaa İvançuyuyu üklük ardına, kendisi dä hızlaner kapuya, Kristo hem dädu Tipani onunnan. “Dışardan bir şamata, korno sesleri, ‘dur! dur!’ diye bağırışlar, silah sesleri işitiliyordu. Hepsi içerde **kalakaldı.***

Andrey İvançu’u yüklüğün içine saklamaya çalışıyor, kendisi de kapıya doğru hızlıca yöneldi, Kristo ve Tipani de onunla birlikteydi.” (UK, 391)

*Allahım, prostet, ani döndürecäm bu uşacıkları boş ellän evimdän! - taa da pek ayıflaner Maşi, kapu sa birdän açiler da içeri girer Miti Somuncu bir tilki gibi, hepsi **dona kaler**, zerä bu iy haber getirmäz.* “Maşi: -Allahım beni affet, bu çocukları evden boş elle çevireceğim! diye hayıflanırken kapısı birden açılır ve içeri Miti Somuncu bir tilki gibi girer, hepsi **donakalır**.” (UK, 400)

Az.

*Ärmänlä cadugär bir müddät bir-birinä **baxa-baxa ğaldılar**.* “Arman ile cadı bir müddet birbirlerine **bakakaldılar**.” (L, 44)

*Bir xeylağ Zärdüşt digğätlä bu adama, bu adam da Zärdüştä **baxa-baxa ğalırlar**.* “Bir süre Zerdüşt dikkatle bu adama, bu adam da Zerdüşt’e **baka kalırlar**.” (L, 48)

*Çayı masanın üstündä **buğlana-buğlana ğaldı**.* “Çayı masanın üstünde **buharı tüte kaldı**.” (M, 133)

*Arkada Hüseyin Hüsni Bey, eli yanağında, **kalakalmıştı...*** “Arkada Hüseyin Hüsni Bey, eli yanağında **kalakalmıştı...**”(CT, 157)

*İndi isä iyirmi, düz iyirmi ildän sonra Hamid säbrsizliklä mäktubuna cavab **gözläyä-gözläyä ğalmışdı**.* “Şimdi ise yirmi, tam yirmi yıldan sonra Hamid, sabırsızlıkla mektubuna cevap **bekleyip durmuştu**.” (L, 235)

*Möcüzädi, vallah. - Äbülfät maddım-maddım onun-bunun üzün **baxa-baxa ğalmışdı**.* “Mucize idi, vallahi. - Abülfet şaşkın şaşkın onun bunun yüzüne **bakakalmıştı**.” (L, 249)

2.9.3.2. -(I)b/-(U)b + ğal- / -(I)p/-(U)p + gal- / kal-

2.9.3.2.1. Hareketsiz sürekliliği bildirir.

Tkm.

Anton aga oğlunuñ tanamayanlığını görüp, aňk-taňk bolup galdı. “Anton Bey, oğlunun onu tanımadığını görünce **şaşırp kaldı.**” (SE, 27)

Dursun şol durşuna doňan yalı bolup galdı. “Dursun tamamıyla donmuş gibi **olup kaldı.**” (SE, 1990: 40)

Aybölek bolsa stoluñ aňrsında doňan yalı bolup galdı. “Aybölek ise masanın arkasında donmuş gibi **olup kaldı.**” (GM, 72)

Recep aňk bolup galdı. “Recep **şaşırp kaldı.**” (SE, 82)

Direktor baş yalañaç, gıkılıklap ulgap baryan iň soňki oğlanıñ ızından yığırıp seredip galdı. “Müdür, tek başına bağırarak koşup giden en sonuncu çocuğun peşinden gülümseyerek **bakakaldı.**” (SE, 95)

Adatça, her gün ir bilen sagat 9-da tov beryän sagadım hem özüm bilen yatıp galıpdır. “Genellikle her gün sabah saat 9’da çalan saatim de benim ile **yatıp kalmış.**” (GM, 144)

Meniñ-ä Acıguya baryarkam ilki gören zadım sazagiñ düybünde tükgerip doňup galan goyun boldı. “Benim de Acıguy’a giderken ilk gördüğüm şey, sazak ağacının dibinde yerde **donup kalan** bir koyun oldu.” (GM, 165)

Goy, elleri ömürlük şu guya baglı bolup galsınlar. “Bırak elleri ömür boyunca bu kuyuya bağlı **olup kalsın.**” (ÇM, 187)

TT

Nazan, ablasının cemiyet toplantılarında onca cesur görüntü vermesine rağmen, tasavvur edilebilen bir tehlike anında, yakın bir erkeğin desteğini aramasına şaşırıp kaldı. (CT, 18)

Nimet, biricik bebeği, dizlerinin üstünde uyuyup kalmış... (CT, 55)

Yaptığının ayıp olduğunu bilenlerin vicdan azabıyla dikilip kaldı kapının kendi tarafında bir süre. (S, 73)

*O sırada boynunun tutulduğunu unutarak, meslekî bir refleksle kitapçıyı kolağan etmek için dönünce çok şiddetli bir ağrıyla **katılıp kaldı**. (S, 92)*

*Şu ihtiyar, orada hastane koridorunda yere **yığılıp kalmış** dertli baba olmasın? (CT, 174)*

*Acıdan gözleri kararan Semahat, Ümit bunu görmesin diye, yere bir şey düşürmüş gibi oturdukları bankta eğildi, **katlanıp kaldı**. (S, 217)*

*Gözleri iri iri açılıyor, **dalıp kalıyordu** bir süre. (VD, 252)*

*Bir müzede, anıların heykellere dönüşerek sıralandığı bir geçitte ya da bir vitrinde **donup kalmıştı** o günlerin görüntüleri! (VD, 291)*

*Taşçızadelerin Hüseyin Bey'in yüzünde, tebessüm **donup kalıyor**. (CT, 300)*

***Uyuyup kaldığı** bu köşede yine vuruşamadan candarmaların eline düşmeyeceğine nasıl inandırabilirdi kendini? (VD, 396)*

Az.

*Uşag vâ dävâ bir-birinâ **ğıslıb ğalmışdılar**. “Çocuk ve deve, birbirlerine **sokulup kalmıştı**.” (L, 22)*

*Gördükləri sâhnädän ermânilär dâ **çaşıb ğalmışdılar**. “Gördükleri manzaraya Ermeniler de **şaşırıp kalmışlardı**.” (CGS, 59)*

*Birdän xışiltı eşidib dıksindi vâ ... yerindâ **donub ğaldı**. “Birden bir hışiltı işitip irkildi ve ... yerinde **donup kaldı**.” (M, 75)*

*Çarpayıda ölümcül yarası ilâ huşsuz **uzanıb ğalmış** Nizami hâlâ dâ gözleri önündädi. “Yatakta ölümcül yarası ile bilinçsizce **uzanıp kalmış** Nizami hâlâ gözlerinin önündeydi.” (L, 82)*

Atam bir xeylağ sükut içindä durub ğaldi. “Babam bir süre sükût içinde **durup kaldı.**” (L, 96)

Äyilib yerdän kağız yığan 35-40 yaşlarında olan kişi polis işçisini görüb donub ğaldi: “Eğilip yerden kâğıt toplayan 35-40 yaşlarındaki adam, polis memurunu görünce **donup kaldı:**” (CGS, 122)

Färhad Ğürublu çaşıb ğalmışdı. “Ferhat Gürublu **şaşırp kalmıştı.**” (L, 144)

Düşdü vä binanın tininä çatanda yerindäcä donub ğaldi. “Yere indi ve binanın yanına geldiğinde **donup kaldı.**” (M, 151)

Nizami isä çaşıb ğalmışdı. “Nizami ise **şaşırp kalmıştı.**” (L, 177)

Bir müddät hamımız susub ğaldığ. “Bir müddet hepimiz **susup kaldık.**” (L, 249)

Äminä arvad donub ğalmışdı, sanki. “Emine Hanım **donup kalmıştı** sanki.” (CGS, 261)

2.9.3.2.2. Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını bildirir.

Tkm.

Söyün çepeginiñ astından geçen hovruñ ayagını yakıp baryanını diñe häzir duyup ğaldi. “Söyün, ayakkabısının altından geçen sıcaklığın ayağını yaktığını ancak şimdi **fark etti.**” (GM, 13)

Onuñ yüzünde bir tüysli garamtıl-gızıl suv gatap ğalıdır. “Onun yüzünde bir çeşit koyu kızıl su **kalmış.**” (SE, 16)

Hatda onu Dursuniñ özi hem soñ duyup ğaldi. “Hatta onu Dursun’un kendisi de sonradan **duydu.**” (SE, 44)

Pälvan bolsa vertolyota seredip, yuvdunıp ğaldi. “Pälvan ise helikoptere bakıp, **yutkundu.**” (ÇM, 62)

Recep “lineyka düzül” sözüniñ manısına indi düşünip galdı: “Recep ‘cetvel gibi dizil’ sözünün manasını şimdi **anladı**.” (SE, 79)

İne, şu acap zatlariñ her biri Halap aganıñ gaharından bir bölecigini alıp galdılar-da, şemalıñ ugruna sovrup goyberdiler. “İşte, bu güzel şeylerin her biri Halap Bey’in öfkesinden bir parça **aldı** ve onu rüzgâra doğru savurdu.” (ÇM, 121)

Merkezi Garagum Köpetdag etekleriniñ uzun zonasındaki kolhozlarıñ dovarlarıniñ öri meydanı bolup galdı. “Merkezî Karakum Köpetdağ eteklerinin geniş bir bölgesindeki kolhozların hayvanlarının otlak alanı **oldu**.” (GM, 131)

Bulariñ arasında Garatay aga bilen hálki mihmanıñ yokdugını indi saygarıp galdım. “Bunların arasında Garatay Bey ile az evvelki misafirin olmadığını şimdi **fark ettim**.” (GM, 142)

Öküz ilki bir onluğu alıp galdı, soñra az-kem küylenip, onu köp pullarıñ arasına goşdı-da, ilki bir üçlügi, soñra hem iki sanı üçlügi saklap, galan pulları cübüsine galdı. “Öküz ilk önce bir onluğu **aldı**, sonra biraz düşünüp onu diğer paraların arasına koydu. Önce bir üçlüğü, sonra da iki tane üçlüğü saklayıp, kalan paraları cebine koydu.” (SE, 143)

Onsoñ Pälvanıñ elini gısıp, onuñ sag-aman dolanıp gelmegini arzu edip galdı. “Ondan sonra Pälvan’ın elini sıkıp, onun sağ-salim dönüp gelmesini **arzu etti**.” (ÇM, 165)

İne, indi men ol adamıñ garıñ üstünde galan ayak ızıma nâme üçin siñe-siñe seredenine-de düşünip galdım. “İşte şimdi ben, o adamın karın üstünde kalan ayak izime neden dikkatle baktığımı da **anladım**.” (GM, 168)

2.9.3.2.3. Hareketin başka bir hâle dönüşmesini bildirir.

Az.

Atamın sümükläri meşädä çürüyüb galıb, yägin ki. “Şüphesiz ki, babamın kemikleri meşede **çürüyüp kalmıştı**.” (CGS, 177)

*Asif Tamillanın sözünə fikir vermədi, amma əli ilə havada **ğuruyub galmış** tüstünü açığ pāncārā tārāfā govdu.* “Asif, Tamilla’nın sözünə diqqət etmedi ama eli ilə havada **kuruyup kalan** dumanı açıq pencereyə doğru dağıttı.” (L, 197)

*Bir söz, bu adam dānizdā **batıb gəlir.*** “Söylenilene görə, bu insan denizde **boğulmuş.**” (L, 247)

*Ay gārdaşım, nə gādār bu kitayski bamazını, köynāk **süzülüb galmışdı,** indi atar onu, tāsāsini alar gārdaşım.* “Ay kardeşim, ne kadar bu Çin pamuğu? Gömlek **erimiş,** şimdi onu atar yenisini alır kardeşim.” (L, 257)

*Bu, Ayçöhrānin saçından **düşüb galmışdı.*** “Bu, Ayçöhre’nin saçından **düşmüştü.**” (CGS, 289)

2.10. geç-

2.10.1. Yapısı

Ana fiil olarak Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır: ...*kök öñüg yuguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim* “...(Gök) Öng (nehirinin yatağı)nı (adetâ) yoğurarak ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim. BK GD (Tekin, 2010: 66-67). Tasvirî fiil olarak ilk defa hangi dönemde kullanıldığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Eski Türkçede *keç-* (Tekin, 2010: 148) / *käç-* (Gabain 2007: 94; 279), Çağatay Türkçesinde *kéç-* (Eckmann, 2012: 284), Eski Anadolu (Kanar, 2011: 287) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 147) *geç-* olarak kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde şu şekildedir: Gagavuz (GRMS, 1873: 113), Türkmen ve Türkiye Türkçesinde *geç-*; Azerbaycan, Özbek, Kırgız Türkçesinde *keç-*, Başkurt Türkçesinde *küs-*; Kazak Türkçesinde *keş-*; Tatar Türkçesinde *küç-*; Uygur Türkçesinde *käç-* (KTLS, I, 1991: 262-263).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “geçip gitmek, girip gitmek, bir şeyin üstünden geçmek, atlayıp uzaklaşmak; kabul edilmek, belirlenmek, girmek; iyi satılmak, alınmak; bir yere (*kuruma*) girmek, bir kuruma üye olmak; bir işi tamamlayıp, ikinci işe başlamak; birinden, bir şeyden yüz çevirmek, el çekmek; bağışlamak (TDS, 1962: 169); yerleşmek; yol

katetmek; bir şeyi öğrenmek; akmak; bir yere girmek, işe girmek; talep, istek olmak, satılmak” anlamlarına gelir. *-ip* zarf-fiil ekiyle kullanılarak hareketin tamamlandığını gösteren yardımcı fiiller meydana getirir: *belläp geç-* “belirtmek, işaretlemek”, *bolup geç-* “olmak” (TDS, 1995: 245). Türkiye Türkçesinde “(-den) bir yerden başka bir yere gitmek; bir yandan girip diğer yandan çıkmak; yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek; bir duruma uğramak, konu olmak; bırakmak, vazgeçmek; (-de) yaşamak; (-den) bir şeyi bundan böyle yapma durumunda olmamak; (-de) olmak, vuku bulmak, cereyan etmek; (-i, -e; -den) hastalık bulaşmak, sirayet etmek; (-den, -e) herhangi bir durum, soya çekim yoluyla birinde görünmek; (-den, -e) bulunduğu yeri veya konumu değiştirmek; bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak; (-e) yerini bırakıp başka yer almak; (-den) bir konu üzerinde veya bir yerde çalışmış olmak; (-e) etki yapmak, işlemek; (-e) görev almak; (-e) kalmak, devrolmak; (-i) geride bırakmak, aşmak; (*nsz*, -i, -le) tükenmek, bitmek, sona ermek; (-i) üstünlük sağlamak; (-i) zamanı aşmak, geride bırakmak; harcamak; (-i) bir müzik parçasını meşk ederek öğrenmek, çalmak veya söylemek; (-i, -den) birinden meşk etmek; haberi bir iletişim aracı ile bildirmek; (*nsz*) sönmek; (-e) yazılmak, girmek; (*nsz*) sürümü olmak, satılmak; kullanımda olmak; kabul edilemez olmak; (*nsz*) okulda, sınavda başarı göstermek; (-e) bir yere gidip oturmak; (*nsz*) çok bekletilmekten çürümüye yüz tutmak; (*nsz*) sıyrılmak, kurtulmak, işin içinden çıkmak” karşılığında kullanılır (TS, 2005: 738-739). Gagavuz Türkçesinde “geçmek, yol almak; sona ermek; aşmak, katetmek; geride bırakmak” (GRMS, 1973: 113); Azerbaycan Türkçesinde “hareket ederek, yürüyerek ilerlemek; yaşadığı, olduğu yeri değiştirmek; olduğu yeri terk edip başka yere çekilmek, girmek; birisini terk ederek başkasının tarafına geçmek; tarzını, hareketini değiştirmek; bir meseleyi, işi bitirip veya yarım bırakıp başkasına başlamak; belli müddet bir yerde kalmak; devam etmek, olmak; meşgul olmak; sona ermek; okumak, öğrenmek; uçup gitmek; yok olmak, çekilmek” anlamlarına gelir (ADİL, II, 2006: 655-656).

2.10.2. Kullanımı

Türkiye, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde ise tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkmen Türkçesinde *geç-* yardımcı fiili, kendinden önce gelen ana fiile sadece *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve oldukça seyrek kullanılır: *tutup geç-* “tut-, yakala-” (SE, 8), *basıp geç-* “bas-” (GM, 100), *tüyükürüp geç-* “tükür-” (SE, 126), *olup geç-* “ol-” (ÇM, 154), *sovlup geç-* “soyul-” (GM, 178).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + geç- yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.10.3. İşlevleri

Türkmen Türkçesinde “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin olup bittiğini gösteren birleşik fiiller” içerisinde ele alınır. Bu birleşik fiiller, hareketin meydana gelip tamamlandığını anlatır. Rusçada *совершенный вид* (soverşennıy vid) terimi ile de ifade edilir. Fiillerden birkaç tanesi hareketin birdenbire meydana geldiğini, uzun süre devam etmeden, bir anda ortaya çıkıp tamamlandığını gösterir. Diğer bir kısmı ise hareketin birkaç defa tekrarlandığını ve tamamlandığını bildirir. Bu grupta yer alan geç- fiilinde ana fiil, durum fiil şeklinde gelir ve bu birleşik fiil türü oldukça az kullanılır: ...*Gazagıstanıñ halk şahırı Jambılıñ yubileyini belläp geçdiler.* “Kazakistan’ın halk şairi Jambıl’ın yıldönümünü kutladılar” (TDG, 2000: 322-330)⁵².

Sarı ve Güder bu tasvirî fiili, “Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” başlığı altında ele alır (Sarı vd, 1998: 98).

2.10.3.1. -(I)p/-(U)p + geç-

2.10.3.1.1. Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını bildirir.

Tkm.

*Olarıñ gız doğanı Aybölegiñ bolsa Söyüniñ geleninden-de, öyde häzir **bolup geçyän** vakadan-da habarı yokdı.* “Onların kız kardeşi Aybölek’in ise Söyün’ün geldiğinden de, evde yeni **olan** olaydan da haberi yoktu.” (GM, 20)

⁵² Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 128-135.

*Onu edil şu minutda **bolup geçen** garaşılmadık bir vaka ayñaldırdı: “Onu tam o dakikada **olan** beklenmedik bir olay kendine getirdi.” (GM, 43)*

*Gicäniñ içinde **bolup geçyün** bu zatlar edil düyş yalıdı. “Gece yarısı **olan** bu şeyler tıpkı düş gibiydi.” (ÇM, 81)*

*Mämmet ata, dünyäde galıñ arslan yalı adamlar **bolup geçipdir**, yöne velin, indikilerem-ä zordur öz-ä. “Mämmet baba, dünyadan birçok arslan gibi insanlar **gelip geçmiş** ancak bundan sonra bu zordur.” (SE, 115)*

*Şu yerde hovayı ertekilerdäki yalı akıla sıgmacak bir zat **bolup geçdi**: “Burada boş masallardaki gibi akla sıgmayacak bir şey **oldu**.” (GM, 118)*

*Bulariñ hemmesi bir minutiñ içinde **bolup geçdi**. “Bunların hepsi bir dakika içinde **oldu**.” (SE, 119)*

*Garyagdı Muhadı gucaklap durka, şu zatlarıñ hemmesi yıldırım yalı bolup pikirine **gelip geçdi**. “Garyağdı, Muhat’ı kucaklarken bu şeylerin hepsi şimşek gibi aklından **geçti**.” (SE, 122)*

*Ol yap-yañıca näme-näme **bolup geçenine** akıl yetircek bolup can etdi. “O az önce ne **olduğuna** akıl erdirmeye çalıştı.” (ÇM, 154)*

*Ulı iliñ başına düşen bela bu obaniñ üstünden hem **sovlup geçen** däldir. “Memleketin başına gelen bela, bu köyün üstünden de **geçip gidecek** gibi değil.” (GM, 178)*

2.11. gel- / gäl-

2.11.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar: *udar seniñ kelti* “General Udar geldi.” KT K12 (Tekin, 2010: 38-39); *oza kelmiş süsin kül tigin agıtıp toñra bir uguş alpagu on erig tona tigin yogınta eğirip ölürtümüz* “Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin’in

cenaze töreninde kuşatarak öldürdük.” KT K7; *üç oguz süsi basa kelti* “üç Oğuz ordusu baskın yaptı.” BK D32 (Tekin, 2010: 36-37; 62-63).

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde *kel-*, Harezmi Türkçesinde *kel-/kél-*, Kıpçak Türkçesinde *kel-*, Çağatay Türkçesinde *kél-* (Claouson, 1972: 715) olarak kullanılan fiil, Batı Türkçesinde fonetik değişime uğrar ve kelime başı /k-/ ünsüzü tonlularak /g-/ye dönüşür. Nitekim Eski Anadolu (Kanar, 2011: 289) ve Osmanlı Türkçesinde *gel-* (Kestelli, 2011: 147) fiili ile varlığını sürdürmüş, güneybatı Türk lehçelerinde de aynı şekilde kullanılmıştır: Gagavuz Türkçesinde *gel-* (GTS, 1991: 101), Türkmen ve Türkiye Türkçesinde *gel-*, Azerbaycan Türkçesinde *gäl-*. Diğer Türk lehçelerinde ise bu fiil, tarihî dönem içerisindeki kullanımlara benzer olup, her lehçenin fonetik özelliklerine bağlı olarak bazı ses değişiklikleri ile karşımıza çıkar: Başkurt, Tatar Türkçesinde *kil-*; Kazak, Kırgız, Özbek Türkçesinde *kel-*; Uygur Türkçesinde *käl-* (KTLS, I, 1991: 264-265).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak, “bir yerden diğer yere varmak; ortaya çıkmak, peyda olmak (TDS, 1962: 162); gelmek; çekmek, tartmak; ulaşmak” anlamlarına gelir. Ana fiile eklenen *-ıp* zarf-fiili ile kullanıldığında hareketin yaklaştığını ve devamlılığını bildirir: *yetip gel-* “yaklaşmak”, *yüzüp gel-* “yüzüp gelmek”, *ılgap gel-* “koşup gelmek”, *gepleşip gel-* “konuşup gel-” (TTS, 1995: 247-248; TDS, 1962: 162). Türkiye Türkçesinde, “bir yere gitmek, ulaşmak, varmak; geriye dönmek; oturmaya, ziyarete gitmek; isabet etmek; varmak, ulaşmak; varlığını sürdürmek, yaşamak, intikal etmek; ortaya çıkmak, doğmak; belli bir süre dolmak; belli bir zamana ulaşmak; kadar olmak; çıkmak, yönelmek; izlemek, takip etmek; bir yerden alınıp bir yere ulaştırılmak; katılmak, eklenmek; türemek; daha önce üzerinde durulmuş olan bir konuya yeniden dönmek; sonuç çıkmak; dayanmak, tahammül etmek; kendine yapılan herhangi bir davranış veya durumu iyi karşılamak; (-e) bir şeye sonradan inanmak, doğruluğuna hak vermek, eğilim göstermek, kabul etmek; etkisini herhangi bir biçimde göstermek; kazanılmak, sağlanılmak; uymak; olmak, (-e) uğramak; akmak; düşmek, rast gelmek; görünmek, sanılmak; (-e) uygun düşmek; (-e) başlamak, ortaya çıkmak; mal olmak; biriyle birlikte gitmek; başlamak, ulaşmak anlamlarına gelir. Ayrıca ihtiyaç anlatan, *-maz*, *-mezlik* eki ile yapmacık anlatan deyimler kurar; kök veya gövdeleri sonuna *-A* zarf-fiil eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller meydana getirir: *alışageldiğimiz bir anlamı vardı* (TS, 2005: 743-744). Gagavuz Türkçesinde “gelmek; olmak, baş göstermek; görünmek; yaklaşmak” (GRMS, 1973: 109), Azerbaycan Türkçesinde “hareket ederek bir yere varmak, yetişmek; kalabalık bir şekilde, akınla hareket

ederek bir yere ulaşmak, yerleşmek; işitilmek, hissedilmek; çekisi, ağırlığı olmak; görünmek, benzemek tasavvur edilmek; evlenmek; yaklaşmak, yetişmek, çatmak; yağmak; tayin olunan yere ulaşmak (*gönderilen şey hak.*), dâhil olmak, girmek, bir yere toplanmak; ortaya çıkmak, görünmek, türemek, çıkmak; bir şeyin vatanını, hâsıl olduğu veya getirildiği yeri gösterir; eklemek, birleşmek; akmak, cereyan etmek (*gaz ve sıvı mad. için*); münasip olmak; yetişmek” (ADİL, 2006: 231-232) anlamlarında kullanılır

2.11.2. Kullanımı

Türkmen Türkçesinde *gel-* yardımcı fiili, ana fiil tabanına genellikle *-(I)p/-(U)p*, nadiren ise *-A* zarf-fiil eki ile bağlanır ve daima kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılır: *yılgırcaklap gel-* “gülümseyip gel-” (GM, 3), *agıp gel-* “akıp gel-” (GM, 7), *yöröp gel-* “yürüyüp gel-” (SE, 32), *bolup gel-* “olup gel-” (GM, 38), *alıp gel-* “alıp gel-” (ÇM, 39), *okap gel-* “okuyup gel-” (ÇM, 47), *ılgap gel-* “koşup gel-” (SE, 78), *yetip gel-* “yetişip gel-” (GM, 94), *dovam edip gel-* “devam edip gel-” (SE, 121).

Taranan metinlerde bir iki örnekte bu yapının zarf-fiil eki almış iki fiille birleşerek de kurulduğu tespit edildi: *tırkıldadıp yetip gel-* “tıngırdatıp ulaş-” (ÇM, 51), *ılgaşıp yetip gel-* “koşup geldi”. (ÇM, 54).

Türkiye Türkçesinde ana fiile getirilen *-A* zarf-fiil eki ile kurulur ve kendinden önce gelen fiile daima bitişik yazılır. Oldukça seyrek kullanılmaktadır: *çıkagel-* (CT, 197), *yakışagel-* (CT, 295), *çıkıp gel-* (VD, 79), *süregel-* (VD, 167). Olumsuz biçimi tüm zamanlarda çekimlenmez⁵³ (Demir, 2004: 343-344).

Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Azerbaycan Türkçesinde ise ana fiil tabanına *-(I)b/-(U)b* zarf-fiil eki getirilerek bağlanır: *gopub gäl-* “kopup geldi” (L, 109), *uçub gäl-* “uçup geldi” (L, 156), *süzülüb gäl-* “süzülüp geldi” (L, 205), *başa düşüb gäl-* “anlayıp geldi” (CGS, 361).

⁵³ Türkiye Türkçesinde *gel-* fiili, Muğla ağzında şimdiki zaman yapısını oluşturan yardımcı fiillerden biri olarak kullanılır ve *-ıp gel-* şekli gerileyici benzeşme sonucu *-ik gel-* şekline dönüşmüştür: *bi daha geliK-geliken; geliP-gelimiş; çandırma abrası geliK-gelirmiş; biri geliK-gelirimiş; geliK-geliri* (Akar, 2004: 58).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + gel- yardımcı fiili

TT Ana Fiil + A zarf-fiil eki + gel- yardımcı fiili

Gag. Kullanılmıyor

Az. Ana Fiil + -(I)b/-(U)b zarf-fiil eki + gäl- yardımcı fiili

2.11.3. İşlevleri

gel- yardımcı fiili, Eski Türkçe döneminden beri hareketin sürekliliğini veya birden bire yapıldığını ifade etmiştir. Eraslan bu fiili, Eski Uygur Türkçesinde ana fiilde belirtilen hareketin devamlı veya birden bire yapıldığını gösteren tasvirî fiil olarak değerlendirir: *çağ amtı maña ograyu et'özümün titgülük idaguluk öd kolu suğa kelti* Suv. 612,20-21. “Şimdi bana tamamıyla vücudumu bırakmak, terketmek zamanı geliverdi.” (Eraslan, 2012: 445). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de de *kel-* fiili, eskiden beri süregelen bir devamlılığı anlatır: *ağa kel-* “akıp gel-”: *ağa kelsü arzu kırılmaz bolup* (111-943) (Ercilasun, 1984: 84-87). Çağatay Türkçesinde *kél-* olarak karşımıza çıkar ve daha önceki bir tarihten beri devam eden bir hâl veya hareketi bildirir: *bu vilayetler kadîmdin Türkke bola kélgendür* “bu vilayetler, eskiden beri Türklere ait olagelmiştir.” B 224a:12 (Eckmann, 2012: 115). Eski Anadolu Türkçesinde “devamlılık” (istimrarî, duratîf) fiillerinden biridir. *turu gel-*: *turu geldi revân ol serv-i sîmîn* HŞ 2155, *ugrayu gel-*: *ugrayu geldi pîr eşek nagah*. HR 110 (Timurtaş, 2012: 141-142). Osmanlı Türkçesinde “süremlî fiili” terimi ile ifade edilir ve eylemin sürekliliğini göstermek, bir şeyin kesintisiz, kararlı bir şekilde yapıldığını göstermek için kullanılmıştır: *Eyiliye kemlik oğa gelmiş oğa gider* (Deny, 2012: 444-446).

Oğuz Grubu Türk Dillärinin Müğayisâli Grammatikası adlı eserde, “hareketin inkişafını” gösteren tarz birleşmeleri içerisinde ele alınır ve benzer fonetik varyantlarla Türkiye, Türkmen, kısmen de Azerbaycan Türkçesinde kendini gösterir. *git-* yardımcı fiilinden farklı olarak, hareketin gelişerek geçmişten sözün söylendiği vakte veya söylenen tarafa yönelmeyi bildirir: TT *inkişaf edegelmiştir, okunagelmiştir* “okunagelmiştir”, *yapageldiği* “yapageldiği”, *olagelmiş* “olagelmiş”; Tkm. *yaşap gelipdir* “yaşayıp gelmiş”; Az. *davam edib gälir* “devam edip geliyor”, *doğub gälir* “doğup geliyor” vb. Bu birleşmelerin ilk tarafı Türkiye Türkçesinde -(y)A, Türkmen Türkçesinde -A; -(I)p/-p, Azerbaycan Türkçesinde ise -(y)Ib/-(y)Ub zarf-fiil eklerini alır. Türkmen Türkçesinde de hâl

ve hareketin sözün söylendiği anda geliştiğini ve gittikçe güçlendiğini bildirir. Örneğin; *gızarıp, doğup gelyändir, coşup gelen* vb. (OGG, 1986: 79-80).

Türkmen Diliniñ Grammatikası'nda "Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller" içerisinde "hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiiller" ve "hareketin sürecini ve yöneldiği tarafı gösteren birleşik fiiller" olmak üzere iki alt başlıkta ele alınır. İlk grupta *gel-* fiili, *dur-*, *yör-* ve *otur-* fiilleri ile birlikte hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiillerden biri olarak değerlendirilir. Bu fiil ile kurulan birleşik fiillerde ana fiil, durum fiil şeklindedir ve hem geçmiş hem de şimdiki zaman için kullanılır. Diğer bir ifadeyle bu tür birleşik fiil, önceden olan devamlı hareketi ya da şimdiye kadar (söylenen vakte kadar) olan, ama bundan sonra böyle devam edip etmeyeceği belli olmayan hareketi anlatır: *İkisi-dä zähmät gahrımanı, hocalık işinde Cahan ece-de özi bilen deñ işleşip gelipdir*. "İkisi de emekçi, hocalık işinde Cahan teyze de kendisi ile birlikte çalışıp gelmiş." İkinci grupta ise *git-* ve *bar-* yardımcı fiilleri ile birlikte, hareketin gittikçe ilerlediğini, sona ermeye yaklaştığını ama henüz tamamlanmadığını ve bununla birlikte yöneldiği tarafı gösterir. Ana fiilin bildirdiği hareketin bize doğru, söyleyen kişiye (özneye) doğru yöneldiğini anlatır: *ılgap gel-* "koşup gelmek", *uçup gel-* "uçup gelmek", *gaydıp gel-* "dönüp gelmek" (TDG, 2000: 322-328)⁵⁴.

Gencan *kal-*, *gel-*, *dur-* yardımcı fiilleri ile süreklilik ifade eden özel bileşik fiil yapısı oluşturulurken, bu fiillerin sözlük anlamlarından sıyrılarak bileştikleri gövdeye sürerlilik anlamı kazandırdıklarını ve *-egel-* ile kurulan kimi sözcüklerin tezlik anlamı işlevi de taşıdığını ifade eder: *Okunagelen kitaplar* "uzun yıllardan beri okunmakta olan kitaplar"; *...alessabah kâfirin üzerine çıkageldiler* (Gencan, 2007: 363).

Dizdaroğlu *gel-* fiilini "Süreklilik fiili" (Dizdaroğlu, 1963: 32), Banguoğlu, "Süreklilik fiilleri" içerisinde ele alır ve bu yardımcı fiil ile yapılan birleşik fiillerin oluş ve kılışın eski bir zamandan başlayarak sürmekte olduğunu ifade ettiğini dile getirir: *Olagelmiş olagider, Bunlar söylenegelmiştir, Siz bunu yapagelmişsiniz, Mecnun Leylasını bulagelmiştir*. Ayrıca "Yarı tasvir fiilleri" başlığı altında, dilimizde tasvirî fiil kalıbında kurulmuş olup tasvir

⁵⁴ Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 128-130.

anlamı taşımayan, ikinci fiilin temel anlamını koruduğu birleşik fiillerin de bulunduğu bahseder ve *çıkagel-* örneğini verir (Banguoğlu, 2011: 491-493).

Kononov'a göre *gel-* fiili, *-(y)A* zarf-fiil ekiyle bağlandığında devamlılık, alışkanlık, süreklilik ifade eder: *...yeni bir istikraza müracaat edilegeldiğinden....* Daha çok geçmişteki eylemin alışkanlık, devamlılık, sürekliliğini ifade etmek için kullanılır: *Böyle olagelmiş, böyle olagider; Bu paralar öteden beri verilegelmektedir; ...kara günler çattı geldi* (Kononov, 2001: 211).

Ediskun, *gel-* fiilinin ana fiile getirilen zarf-fiil ekiyle birleştiği zaman, “bir geçmişten sürüp gelme” ya da “bir beklenmezlik, apansızlık” anlamları kattığını söyler: *Aşkın odı ciğerimi yakageldi, yakagider* (Ediskun, 1999: 233).

Bilgegil, Türkçede üç çeşit süreklilik fiilinin bulunduğunu ve *gel-* fiilinin birinci grupta yer aldığını belirtir. Bu grupta eylemin geçmiş zamandan sözün söylendiği ana kadar devamı ifade edilir. Teşkil yolu ise istek kipinin geniş zaman üçüncü şahsından sonra *gelmek* mastarının öğrenilen ve görülen geçmiş zamanlarından birini getirmektir: *Yazıla gelmiş, okuna geldi* (Bilgegil, 1984: 281).

Korkmaz, “Süreklilik Fiilleri (Osm. İstimrar fiilleri)” başlığı altında incelediği bu fiilde, kendinden önce gelen ana fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık halinde sürmekte olduğunu söyler: *alagel-, arayagel-, süregel-, yapagel-, yürütegel-*. Bir oluş veya kılışın beklenmedik biçimde gerçekleştiğini gösteren *çıkagel-* birleşik fiilinin de gramerlerde süreklilik fiilleri içinde ele alındığını, ancak bu yapının bir istisna kabul edilmesi gerektiğini dile getirir. *çıkagel-* 'de asıl anlam ana fiilde değil, yardımcı fiil üzerindedir: *Mor tepelerin ardından kaybolur. Ondan sonra da bir yerlerden çıkagelir* (Korkmaz, 2009: 820-826).

Ergin, fiille birleşik fiil yapan ve deneme, devamlılık ve süre fonksiyonu taşıyan yardımcı fiiller arasında gösterir: *kullanıla gel-, süre gel-, ola gel-* (Ergin, 2013: 387).

Karahan ise “Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” başlığı altında inceler ve Korkmaz'ın da istisna olarak belirttiği gibi, beklenmezlik fonksiyonu taşıdığını ifade eder: *çıkagel-* (Karahan, 2006: 77).

Azerbaycan Türkçesinde, Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki benzer işlevlerle karşımıza çıkar. *Azərbaycan Dilinin Grammatikası* adlı eserde, “İşin gelişimini gösteren tarzlar” başlığı altında ele alınmıştır. *gäl-* yardımcı fiili, *-ib* zarf-fiil ekleri ile birleşerek, hareketin gelişiminin geçmişten sözün söylendiği vakte kadar devam ettiğini ya da söyleyene doğru yöneldiğini gösterir. Örneğin; *Birdän şirin bir musığı axıb gäldi*. “Birden güzel bir müzik akıp geldi.”, *Män gecäni dinläyiräm. Cırcıramaların ara vermäyän yeknäsäg, gäygısız säsi eşidilirdi. İnsana elä gälirdi ki, bu säs dünya bina olandan bəri davam edib gälir*. “Ben geceyi dinliyorum. Cırcır böceklerinin ara vermeyen yeksan, kaygısız sesi işitiliyordu. İnsana öyle geliyor ki, bu ses dünya kurulduğundan beri devam edip geliyor.” (ADG, 1960: 158-160).

Zeynalov, “Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren bileşik fiiller” içerisinde ele alır. Az. *ahıb geldi* “akıp geldi”, *süzüb gelmek* “süzüp gelmek” Tkm. *uçup gelyer* “uçup geliyor”, *berip gelyer* “verip geliyor”, *gepleşip gelyer* “konuşarak geliyor” (Zeynalov, 1993: 259).

2.11.3.1. -A + gel-

2.11.3.1.1. Hareketin geçmişte başlayıp, sözün söylendiği ana veya belli bir zaman dilimine kadar devam ettiğini bildirir.

TT

*Hüsniye Dadı için, bu kadar erkeğin arasında oturmak hem **alışagelmediği** hem hiç doğru bulmadığı bir şeydi* (CT, 240)

*Bu haliyle Bedriye, hiç **yakışagelir** mi Hüseyin Hüsnü Bey'e?* (CT, 295)

2.11.3.1.2. Hareketin birdenbire ve beklenmedik bir şekilde gerçekleştiğini bildirir.

TT

*Ve... Celâlettin Hikmet, Selim Muhtar Bey'le **çıkageldi**.* (CT, 197)

2.11.3.2. -(I)p/-(U)p + gel- /-(I)b/-(U)b + gäl-

2.11.3.2.1. Hareketin geçmişte başlayıp, sözün söylendiği ana veya belli bir zaman dilimine kadar devam ettiğini bildirir.

Tkm.

*Volga-Donı gurup “Hormat hatını” alan, Garagum kanalına ilkcileriñ biri **bolup gelen** şöhratlı Cavat Mervan bilen gürleş!* “Volga-Don kanalını kurup ‘Hürmet hatunu’ adını alan, Garakum kanalına ilklerden biri **olup gelen** şöhratlı Cavat Mervan ile konuş!” (GM, 38)

*Emma yüreğine **salıp gelyün** üncüsü onu caylaşmaga goyman dikeldi.* “Ama yüreğine **salınan** endişe, onu yerleşmesine izin vermeyip kaldırdı.” (ÇM, 114)

*İki bäsdeş bir can, bir yürek bolup dem aldılar, yaşlıktan tä şu vagma çenli biri-birleriniñ yüreklerinde **dovam edip gelen** kinäniñ ornunu bozulmaz dostluk söygüsü tutdı.* “İki rakip bir can, bir yürek olup birlikte yaşadılar, gençlikten ta bu zamana kadar birbirlerinin yüreklerinde **süregelen** kinin yerini bozulmaz dostluk sevgisi aldı.” (SE, 121)

*Biri-biriniñ ızından **aylanıp gelen** yıllar onu ulı adam edip yetişirdi.* “Birbirinin peşinden **gelen** yıllar, onu büyük bir adam olarak olgunlaştırdı.” (GM, 125).

*Aygözel **dumıp gelyürdi**, töveregindäki zatlara üns berenokdı.* “Aygözel **susuyordu**, etrafındakilere dikkat etmiyordu.” (ÇM, 125)

*Pürli Veliyev bu yagday bilen iki-üç ay vagt bäre oñşuk **edip gelyürdi**.* “Pürli Veliyev, bu durumla iki-üç aydan beri **yaşıyordu**.” (ÇM, 155)

*Ol Trahomotoz institutda vıraç olup **işläp geleli** bäre, gör, näçe körleriñ gözüni açdı.* “O Trahomotoz Enstitüsü’nde doktor olarak **çalıştığında** beri, nice âmâların gözünü açtı.” (SE, 170)

TT

*Tarihten **süzülüp gelmiş** bir devleti bu kadar **çabuk baştan atmak** kolay olmasa gerek.*
(CT, 133)

Az.

*Bu isti sözlär kiminsä düz üräyinin içindän **gopub gäldi**.* “Bu kızgın sözler herkesin doğrudan yüreğinden **kopup geldi**.” (L, 109)

2.11.3.2.2. Hareketin gittikçe ilerlediğini ve özneye doğru olduğunu yöneldiğini bildirir.

Tkm.

*Durdıyev cemendäniñ azalan yerinde köçeden trotuara yeñilcek tovsup ugran badına, göni garşısından **yörüp gelyän** bir gıza onuñ gözi düşdi.* “Durdıyev, kalabalığın azaldığı yerde sokakta kaldırıma hafifçe sıçrayıp hemen tam karşısından **yürüyüp gelen** bir kıza gözü takıldı.” (SE, 32)

*Şu pürsatda Akca palçı hasasını **türkıldadıp yetip geldi**.* “O an Akca falcı, bastonunu **tıngırdatıp yetişt**i.” (ÇM, 51)

*Şu pürsatda öydäki mihmanları taşlap, Pälvaniñ kakası Pılıçlı aga hem bu yere **ılgaşlap yetip geldi**.* “O an evdeki misafirleri bırakıp, Pehlivan’ın babası Pılışlı Bey de buraya **koşup geldi**.” (ÇM, 54)

*Buları **alıp gelen** ussanıñ diñe agzınıñ gımıldayandığı bildiriyärdi.* “Bunları **alıp gelen** ustanın sadece dudaklarının kımıldadığını söylüyordu.” (SE, 82)

*Olar **yıgnanandan soñ**, daşarık çıkıp gitdi-de, Kakalıyev bilen tirkeşip geldi.* “Onlar toplandıktan sonra dışarıya çıkıp gitti ve Kakalıyev’i **arkasına takıp geldi**.” (GM, 91)

*Çagacıklar «näme barka?» diyişip **heşerlenişip geldiler**.* “Çocuklar ‘ne var ki?’ diyerek **meraklanarak geldiler**.” (ÇM, 120)

*Dursun bir gün işdeñ öye **gaydıp geleninde**, kakası oña bir hat berdi: “Dursun, bir gün işten eve **dönüp geldiğinde**, babası ona bir mektup verdi.” (SE, 130)*

Az.

*Ola bilsin, gizlänmäk üçün **ğaçıb gälib** Bakıya. “Saklanmak için Bakü’ye **kaçıp gelmiş** olabilir.” (CGS, 96)*

*Män belä fikirläşiräm ki, gızına görä **köçüb gälmişdi** bura. “Buraya kızı için **göçüp gelmişti** diye düşünüyorum.” (CGS, 101)*

*Hardansa sel kimi yağan yağış altında Täbrizin Çuxurlu mähläsindəki o dar, äyri-üyrü küçä uçan xalça kimi **uçub gäldi**, bu evin darvazasından o täräfä döşändi. “Neredense sel gibi yağan yağış altında Tebriz’in Çuhurlu mahallesindeki o dar, eğri büğrü sokak, uçan halı gibi **uçub geldi** ve bu evin kapısından girip içeriye serildi.” (L, 156)*

*Teseyin baxışları yad sahillärin **üzüb gäldiyi** adsız dänizin lal suları üstündän gartal kimi ganad çalıb uzağlara zilländi “Tesey’in baxışları, yabancı sahillerin **yüzüp geldiği** meçhul denizin lal suları üstünden kartal gibi kanat çırparak uzaklara çevrildi.” (L, 168)*

*Bayağki ışığ zolağı bu däfe göydän yerä doğru, düz onun yanına **süzülüb gälmäkdä** idi. “Az evvelki ışık hüzməsi, bu defa gökten yere doğru onun yanına **süzülüp gelmekte** idi.” (L, 205)*

*Mümkün olsaydı, indiyä däk özüm **ğaçıb gälärdim**. “Mümkün olsaydı, şimdiye kadar **kaçıp gelirdim**.” (CGS, 318)*

*Älämdarın gayıtdığını **baş** düşüb gäldi. “Alemdar’ın döndüğünü **anladı**.” (CGS, 361)*

2.11.3.2.3. Hareketin birdenbire ve beklenmedik bir şekilde gerçekleştiğini bildirir.

Tkm.

*Durdu aga şol yerde gatlacıkları nähili şekilde yasamalılığı hakkında Çarıyar ve mugallim Atayev bilen maslahatlaşıp durkalar, baraban çalıp, gızıl mata göterip, obadan **çıkıp gelyän** çağaları gördüler. “Durdu Bey, burada barajların nasıl yapılacağı hakkında Çarıyar ve öğretmen Atayev ile görüşürken, davul çalıp, kızıl bayrak taşıyarak köyden **çıkıp gelen** çocukları gördüler.” (SE, 61)*

TT

*Rüyalarının prensiydi **çıkıp gelen** (VD, 79).*

*Köylerinden **çıkıp geldikleri** giysilerini değiştirmemişlerdi. (VD, 210)*

*İsmail sanki beklediği sırada **çıkıp gelmiş** gibiydi, sanki kırmamış yanıltmamıştı onu (VD, 224).*

*Ama gözlerimi kapadım mı bir dakika, nerden **çıkıp geliyorlar** bilmem; köpekler sarıyordu etrafımı, gayri başlıyordu onlarla dalaşma! (CT, 287).*

*İçinden **çıkıp geldikleri** ana yurdu pek hatırlamaz Sevginur, İstanbul'da büyüyüp serpildi. (CT, 329)*

Az.

*Bir azdan Yunis dä vanna otağından **çıxıb güldi**. “Bir müddet sonra Yunus da banyodan **çıkıp geldi**.” (CGS, 10)*

*Sara: «Kaş ayağım sınaydı, **çıxıb gülmüzdüm** o xarabadan», - dedi. “Sara: ‘Keşke ayağım kırılardı da **çıkıp gelmeseydim** o harabeden’ dedi.” (M, 139).*

*Ona elä gäldi ki, universitetin birinci kursunda oxuyan Säid keçmişdän **çıxıb gülärük** sinifdä oturub “Üniversite birinci sınıfında okuyan Said, ona geçmiştän **çıkıp gelerek** sınıfta oturmuş gibi geliyordu.” (CGS, 213)*

2.12. gir-

2.12.1. Yapısı

Ana fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde kullanılmıştır: ...*edgü körteçi sen ebine kirteçi sen bunsuz boltaçı sen* “...iyilik göreceksin, evine gireceksin (ve) dertsiz olacaksın.” BK K14 (Timurtaş, 2010: 48-49). Tasvirî fiil olarak ilk defa 11. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Tan, 2010:144). Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de hem ana fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanılır: *okıp kirdi* “çağırmaya karar verdi.”, *aytu kirdi* “söylemeye başladı.”, *irlü kirdi* “erimeye başladı.” (Clauson, 1972: 735-736). J. Hamilton, bu fiilin “iç, arka” anlamına gelen *ki* köküne dayandığını ve *-r* isimden fiil yapım eki olarak meydana geldiğini ileri sürer: *ki:r-* < *kī-r-* (Gülensoy, 2007: 371).

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *kir-* (Clauson, 1972: 735-736), Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 151) *gir-* olarak kullanılan fiil, günümüz Türk lehçelerinde de benzer şekilde seyrini devam ettirir. Doğu Türkçesinde Eski Türkçeden beri süregelen fonetik özelliği korunurken, Batı Türkçesinde /k-/ ünsüzü tonlularaşarak /g-/ye dönüşür ve *gir-* olarak karşımıza çıkar: Gagavuz Türkçesinde *gir-* (GTS, 1991: 105), Türkmen Türkçesinde *gi:r-*, Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde *gir-*; Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçesinde *kir-* (KTLS, I, 1991: 274-275).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “bir şeyin içine geçmek; kabul edilmek, bir yere yerleşmek, taşınmak; bir şeyin sırasına, sayısına katılmak; yıkanma sonucu kısılmak, daralmak, küçülmek (TDS, 1962: 172), girmek; bir işe başlamak, (TTS, 1995: 273)” anlamlarına gelir ve uzun ünlü ile telaffuz edilir. Türkiye Türkçesinde “dışarıdan içeriye girmek; sığmak; yer almak, katılmak, iltihak etmek; almak, fethetmek; girişmek, başlamak; bulaşmak; (*nsz*) zaman anlamlı kavramlar için gelmek; ağrı, sancı başlamak, saplanmak; yeni bir duruma geçmek, dönüşmek; iyice anlamak, iyice bilmek; kavgaya tutuşmak; erişmek, ulaşmak; bir şeyin yapımında, birleşiminde yer almak; yazılmak, başlamak; yemek yemek” (TS, 2005: 764) karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “girmek, nüfuz etmek” (GTS, 1991: 105), Azerbaycan Türkçesinde “dâhil olmak, içeriye geçmek; sığmak, yerleşmek; ulaşmak, yetişmek; başlamak, başlanmak, gelmek; bir yerde gizlenmek, bir şeyle örtünmek; yatmak için yorgan-döşeğe uzanmak; (bir kuruma, işe, okula vb.) dâhil olmak;

batmak; *mec.* girişmek; *mec.* bir şeyle örtünmek; yıkanmak için bir şeyin içine, bir yere dahil olmak; sokulmak; dolmak (genellikle “yaşa, yaşına” sözcüğü ile)” anlamlarına gelir ve bir grup isme getirilerek birleşik fiiller meydana getirir: *başına gir-*, *beyninä gir-*, *yuxusuna gir-* (ADİL, II, 2006: 252).

2.12.2. Kullanımı

Türkmen Türkçesinde ana fiile *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır. Taranan metinlerde oldukça seyrek karşılaşılmıştır⁵⁵: *bolup gir-* “olup gir-” (GM, 42), *alıp gir-* “alıp gir-” (SE, 78) vb. Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde ise tasvirî fiil olarak kullanılmaz.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki + *gir-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.12.3. İşlevleri

Karahanlı Türkçesinde Kutadgu Bilig’de *kir-* fiilinin, bazı örneklerde hareketin başladığını ifade etme işlevinde kullanıldığını görmekteyiz⁵⁶. Bu işlev Çağatay Türkçesi döneminde de *kiriş-* (girişmek, başlamak ifadesi ile) fiili ile karşımıza çıkar: *yamğur yağa kirişti* “yağmur yağmaya başladı.”, *atlar yıkılıp öle kirişti* “atlar, düşüp can çekişmeye başladılar.” (Eckmann, 2012: 115)⁵⁷.

Türkmen Türkçesinde ise *gi:r-* fiili, hareketin yöneldiği tarafı gösterme fonksiyonunda kullanılır. *Türkmen Diliniñ Grammatikası* adlı eserde basit fiillerin görünüş gösterme özelliği olmadığından dolayı bu ayrıntıların birleşik fiiller aracılığıyla anlatıldığına ve ilk

⁵⁵ Tuna Beşen Delice’nin hazırladığı “Türkmen Türkçesinde Fiil” adlı doktora tezinde (Delice, 2010: 76-86), Savaş Şahin’in “Türkmen Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine Örnekli Çalışma” (Şahin, 2008: 28-152) ve Tuba Arıcıoğlu’nun “Türkmen Türkçesinde Birleşik Fiiller” (Arıcıoğlu, 2010: 65-115) adlı yüksek lisans tezlerinde tasvirî fiiller içerisinde *gir-* fiiline yer verilmemiştir. Bazı Türkmençe gramer kitaplarında da bu fiil, tasvirî fiiller ya da birleşik fiiller başlığı altında ele alınmamıştır (bk. Sarıyev-Güder, 1998: 96-98). Ancak Clark, bu fiili “Hareketin yönünü gösteren tasvirî fiiller” (Direction of Action) içerisinde gösterir.

⁵⁶ Örnekler için bk. *aytu kirdi* “söylemeye başladı.”, *irlü kirdi* “erimeye başladı.” (Clauson, 1972: 736)

⁵⁷ Ayrıca bk. Yıldız, 2004: 117.

grup olan “hareketin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller”in kendi içerisinde beşe ayrıldığına değinilir. *gir-* fiili bu sınıflandırmada hareketin sürecini ve yöneldiği tarafı gösteren birleşik fiillerdendir (TDG, 2000: 320).⁵⁸

Clark, “Hareketin yönünü gösteren tasvirî fiiller” (Direction of Action) içerisinde ele alır ve fiil neredeyse her zaman ana fiilinin hareketinin içeriye doğru yönünü gösterdiğini ifade eder (Clark, 1998: 324).

2.12.3.1. -(I)p/-(U)p + gir-

2.12.3.1.1.Hareketin yönünü bildirir.

Tkm.

*Bu galplık onuñ özünüñ ve işdeşleriniñ, Nepes Sarıyeviçiñde kisesine kân pul **bolup giripdi.*** “Bu sahtekârlık onun ve iş arkadaşlarının, Nepes Sarıyeviç’in de cebine çok para **olarak girmiş.**” (GM, 41-42)

*Durdu aga oglunuñ elinden tutup, kabinetini içine **alıp gireni** bilen, ol adam yerinden turup geldi ve Durdu aga bilen elleşip görüşdi.* “Durdu Bey, oğlunun elinden tutup, odaya **girmesi** ile o adam yerinden kalktı ve Durdu Bey ile tokalaştı.” (SE, 74)

*Ertir naharından gaydıp gelenlerinden soñ terbiyeçi Recebi direktorini yanına **-alıp girdi.*** “Sabah kalvaltısından geldiklerinden sonra öğretmen, Recep’i müdürün yanına **alıp girdi.**” (SE, 78)

*Recebi hem çlen **bolup giren** komsomolu yetiştiripdir.* “Recep’i de üye **olduğu** komsomola götürmüş.” (SE, 95)

⁵⁸ Ancak söz konusu eserde, ilerleyen bölümlerde bu sınıflandırma detaylıca açıklanmış, burada verilen *gir-* fiiline aynı başlık altında bu kez yer verilmemiştir (TDG, 2000: 320-328). Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 175-186.

Önlerine palaç, bede dök! - diyip pişekli adam ol oglana tabşırdı-da bizi öye alıp girdi. “Önlerine mısır sapı, kuru ot dök!” diyerek değnekli adam, o çocuğa emretti ve bizi **alıp girdi.**” (GM, 201)

2.13. git- / get-

2.13.1. Yapısı

Clauson, *két-* ana fiilinin ilk defa Eski Türkçe döneminde görüldüğünü ve bazı modern dillerde yardımcı fiil olarak *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972: 701). Tasvirî fiil olarak kullanımına ise Çağatay Türkçesi döneminde rastlanılır: *Olturup kitti* ŞT 67b-5 (Tan, 2010: 139). Eski metinlerimizde *git-* fiili ile seyrek olarak tasvirî fiiller kurulmuştur (Akbaba, 2011: 167).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Kıpçak Türkçesinde *két-* (Clauson, 1972: 701), Harezmi Türkçesinde *gét-(géd-)/két-*, Eski Anadolu (Kanar, 2011: 301) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 151) *git-* şeklinde kullanılmıştır. Günümüz Türk lehçelerinde de benzerdir: Gagavuz Türkçesinde *git-* (GTS, 1991: 105), Türkmen ve Türkiye Türkçesinde *git-*; Azerbaycan Türkçesinde *get-*, Tatar ve Başkurt Türkçesinde *kit-*, Uygur Türkçesinde *kät-*; Kazak, Kırgız ve Özbek Türkçesinde *ket-* (KTLS, I, 1991: 276-277).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak, “gitmek; harcanmak; icra edilmek, sergilenmek; yerleşmek; almak (TTS, 1995: 274); bir tarafa varmak, yürümek, uğramak; devam etmek; sarf edilmek, geçmek; saplanmak, batmak, girmek” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil fonksiyonunda birleştiği fiil ile birlikte hareketin uzaklaştırıldığını ve olup bittiğini gösterir: *sürüp gitmāk* “sürüp gitmek”, *gaydıp gitmāk* “dönüp gitmek”, *yüzüp gitmāk* “yüzüp gitmek”, *sırılıp gitmāk* “sıyrılıp gitmek”, *beğenip gitmāk* “sevinip gitmek”, *yığıp gitmāk* “toplayıp gitmek” (TDS, 1962: 173). Türkiye Türkçesinde “(-den, -e) bir yere doğru yönelmek; (-e) bir yerden veya bir işten ayrılmak; çıkmak, ulaşmak; belli bir amaçla bir yere devam etmek veya bir işle uğraşmak; sürmek, devam etmek; yakışmak, yaraşmak; tüketilmek, harcanmak; (-e, nsz) yeter olmak; yetmek, yetişmek; (nsz) yürümek, yol almak; (nsz) dayanmak; geçmek; herhangi bir durumda olmak; yok olmak, elden çıkmak; ölmek; başvurmak, yapmak; bir şey zarar görmüş olmak; makine, işlemek, çalışmak; satılmak; yapmak; *meç.* bir duruma, bir sonuca ulaşmak, varmak; *dbl.* değerlendirmek, saymak, karşılamak” (TS, 2005: 764)

anlamlandırır. Gagavuz Türkçesinde “gitmek” (GTS, 1991: 105) karşılığında, Azerbaycan Türkçesinde “adım atarak harekete etmek, yürümek; başka bir yere göçmek; yaşadığı yeri değiştirmek; geçmek, geçip gitmek; yolda, harekette olmak (*gönderilen şey hakkında*); cereyan etmek, devam etmek; yaklaşmak; bitmek, sona ermek, geçmek; lazım olmak; gösterilmek, sahnelenmek; ulaştırmak (*yol hakkında*); *mec.* ölmek, dünyayı terk etmek; evlenmek; bir ünvana gönderilmek, ulaştırılmak; *mec.* revaçta olmak, satılmak; akmak, cereyan etmek (*sıvı hakkında*)” anlamlarına sahiptir. Birtakım isimlere gelerek çeşitli ifadeler ve birleşik fiiller oluşturur: *rāngi getmāk* “renge gitmek”, *āldān getmāk* “elden gitmek” (ADİL, 2006: 224-225).

2.13.2. Kullanımı

Türkmen Türkçesinde ana fiile sadece *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve daima kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılır: *uçup git-* “uçup git-” (GM, 8), *ılgap git-* “koşup git-” (SE, 20), *govşap git-* “kuvvetten düş-” (SE, 27), *bolup git-* “olup git-” (ÇM, 45), *yitip git-* “yitip git-” (ÇM, 60), *diglāp git-* “titre-” (GM, 65), *çıkıp git-* “çıkıp git-” (SE, 77), *aydıp git-* “söyle-” (GM, 80), *öydüp git-* “düşünüp git-” (SE, 90), *saralıp git-* “sarıp git-” (GM, 117), *ersip git-* “değiş-” (ÇM, 132), *dımışıp git-* “susup git-” (GM, 175) vb.

Türkiye Türkçesinde bu yapı genellikle *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki ile kurulur ve *git-* yardımcı fiili, ana fiilden ayrı yazılır: *sürüp git-* (VD, 73), *yitip git-* (CT, 172), *dalıp git-* (CT, 324), *çekip git-* (CT, 345), *devam edip git-* (CT, 384), *uzayıp git-* (VD, 430). Nadir olarak *-A* zarf-fiil eki ile de kalıplaşır. Ancak taranan metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Azerbaycan Türkçesinde *-(I)b/-(U)b* zarf-fiil ekli ana fiille birleşir: *gaçıb get-* “kaçıp git-” (CGS, 34), *çäkilib get-* “çekilip git-” (CGS, 58), *keçib get-* “geçip git-” (L, 72), *çixıb get-* “çıkıp git-” (L, 84), *ğeyb olub get-* “kaybolup git-” (L, 111), *uçub get-* “uçup git-” (L, 202), *uğunub get-* “gülmekten bayıl-” (L, 273), *uzanıb get-* “uzanıp git-” (CGS, 299), *solub get-* “solup git-” (CGS, 300). Olumsuz biçiminde *get-* yardımcı fiiline *-mA-* olumsuzluk eki getirilir: *keçib getmäsın* “geçip gitmesin” (M, 70).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + git- yardımcı fiili

TT Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + git- yardımcı fiili

Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + git- yardımcı fiili

Gag. Kullanılmıyor

Az. Ana Fiil + -(I)b/-(U)b zarf-fiil eki + get- yardımcı fiili

2.13.3. İşlevleri

Türkmen Türkçesinde Baylıyev, “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin sürecini ve yöneldiği tarafı gösteren birleşik fiiller” ile “hareketin olup bittiğini gösteren birleşik fiiller” başlıkları altında inceler (Baylıyev, 1981: 178-188).

Türkmen Diliniñ Grammatikası adlı eserde de aynı sınıflandırmada verilir. İlk grupta, yardımcı fiil olarak kullanılan *git-*, *gel-*, *bar-* fiilleri ana fiile getirilen zarf-fiil eki ile birleştiğinde de kendi anlamlarından tamamen uzaklaşmaz. Ayrıca *git-* ile *gel-* fiillerinin temel anlamları birbirine zıt olarak kullanılır. *git-* bir yerden diğer bir yere hareketin birbirinden uzaklaştığını, *gel-* ise hareketin birine ya da birşeye yaklaştığını anlatır. *bar-* fiili ile arasındaki fark ise *git-* fiili hareketin söylediği kişinin durduğu yerden uzaklaştığını gösterir fakat hareketin gösterilen noktaya ulaşip ulaşmadığı, tamamlanıp tamamlanmaması önemli değildir. Buradaki en önemli husus, hareketin ortaya çıkıp başlamasıdır. Birleşik fiiller içerisinde yardımcı fiil olarak kullanılan bu fiil, gösterilen hareketin söyleyen kişiden uzaklaştığını anlatır ve ana fiil, durum fiil şeklindedir: *ulgap git-* “koşup gitmek”, *yüzüp git-* “yüzüp gitmek”, *uçup git-* “uçup gitmek”, *gaydıp git-* “dönüp gitmek”, *sürüp git-* “sürüp gitmek”. İkinci alt başlık olan “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik fiillerde” ise, çoğunlukla durum fiil şeklinde gelir. Örneğin; *Gün özüniñ tilla sırıgını asmana uzatdı. Gicäniñ garañkı serpiği sırlıp gitdi.* “Gün altın sırıgını gökyüzüne uzattı. Gecenin karanlığı sıyrılıp gitti.” (TDG, 2000: 322-330).

Clark, “Hareketin yönünü gösteren tasvirî fiiller” (Direction of Action) içerisinde ele alır ve *git-* fiilinin bir yerden diğer bir yere olan hareketi tanımladığını, bu hareketin ‘öteye’

veya ‘bizden uzağa’ olduğunu söyler: *Gışın başında kuşlar uçup gidyärler.* “Kış başında kuşlar uçup gidiyorlar.” (Clark, 1998: 324).

Sarıyev ve Güder, “Yön, taraf gösteren karmaşık fiiller” ile “Sona ermekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” başlıkları altında inceler: *Ol şä:here girip gitdi.* “O, şehre gitti.”; *Ahmet i:şe beğenip gitdi.* “Ahmet işten memnun ayrıldı” (Sarıyev-Güder, 1998: 97-98).

Türkiye Türkçesinde de iki farklı işlevde kullanılan bir tasvirî fiildir. Gencan, “sürerlik eylemleri” içerisinde değerlendirir ve *kal-*, *dur-* eylemlerinde olduğu gibi bazı kiplerin sonuna geldiğinde ana fiilden ayrı yazıldığını ve süreklilik anlamı taşıyan birer gövde kurduğunu belirtir (Gencan, 2007: 362-364).

Banguoğlu *git-* fiilini, tıpkı tasvirî fiil kalıbında kurulan ancak tasvir anlatımı taşımayan, ikinci fiilin esas anlamını muhafaza ettiği “Yarı tasvir fiilleri” içerisinde ele alır: *sürüp gitmek* (Banguoğlu, 2011: 493).

Kononov’a göre, *git-* fiili *-(y)Ip/-(y)Up* veya *-(y)A* zarf-fiil eki ile bağlandığında alışılmışlık, devamlılık, süreklilik bildirir: *...bazen saatlerce...dalıp gidiyordu; O sıralarda çocuklar için neşredilen “Mektep” risalesi kendi kendine söñüp gidiyordu.* (Kononov, 2001: 210).

Ediskun, bu fiili “Sürerlik fiilleri” arasında gösterir ve ana fiile getirilen zarf-fiil ekiyle birleştiği zaman, şimdiki zamandan gelecek zamana doğru sürüp gitme anlamı taşıdığını söyler: *Ardına düştüleri kovagittiler (Dede Korkut); Aşkın odı ciğerimi yakageldi, yakagider (Yunus Emre)*⁵⁹ (Ediskun, 1999: 232-233).

Bilgegil, “Sürerlik fiili (istimrârî fiil)” içerisinde, eylemin gelecekte devamını ifade eden fiiller arasında vermiştir: *kırıla gitsin* (Bilgegil, 1984: 281).

Korkmaz, “Uzaklaşma fiilleri” başlığı altında verdiği bu fiilin, ana fiildeki oluş ve kılışın uzaklaştığını gösterdiğini belirtmiştir: *olagit-, akıp git-, dalıp git-, geçip git-, koyup*

⁵⁹ Ayrıca *var-* kelimesinin *git-*, *yürü-* manalarına da geldiği için eskiden *git-* tasvirî fiili yerine bu fiilin de kullanıldığını belirtmiştir: *Sayavarsam tükenmez olmaz (= saymaya devam etsem) (Dede Korkut)*

git-, *uzayıp git-* (Korkmaz, 2009: 152). Korkmaz'a göre, -A zarf-fiilinden sonra getirilen *git-* fiili ile kurulan birleşik, *eyliğe kemlik olagelmış olagider*, *söylenegider*, *kovagitti* gibi birkaç örneğe dayanarak bazı gramerlerde süreklilik fiilleri arasında gösterilmiş ve bu şekiller Türkiye Türkçesine değil, Eski Anadolu Türkçesine özgü bir kullanımdır. Bugün görülen birkaç örnek de o dönemden kalan izlerdir. Bugün Türkiye Türkçesinde -(y)A *git-* tasvirî fiili kullanımdan düşmüş ve yerini -*Ip git-* kalıbına bırakmıştır: *kaybolup git-*, *sönüp git-*, *kavrulup git-*. Fakat *sürüp git-* örneğinde uzaklaşmanın yanı sıra bir süreklilik işlevi de bulunmaktadır: *O zamanlarda, ezeli eskilik-yenilik davası bir de kayak veya sandal taraftarlığı şeklinde sürüp gidiyordu* (Korkmaz, 2009: 831-832). Taranan metinlerde *git-* fiilinin en çok uzaklaşma işlevinde kullanıldığını tespit edilmiştir. Bu amaçla Korkmaz'ın belirttiği gibi, fiilin daha çok “uzaklaşma fiilleri” kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Karahan, “Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” adı altında incelediği *git-* fiilinin *koy-*, *gör-*, *dur-* fiillerinde olduğu gibi, ana fiile ‘devamlılık’ anlamı kazandırdığını söyler: *sürüp git-* (Karahan, 2006: 77).

Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Azerbaycan Türkçesinde ise *get-* yardımcı fiili “İşin inkişafını gösteren tarz” başlığı altında ele alınır ve -*Ib* (-*Ub*; -*yIb*, -*yU*) zarf-fiil ekleri ile birlikte kullanılarak ve bu zarf-fiilin manasına bağlı olarak şu anlamları ifade eder: 1) *get-* yardımcı fiili, zarf-fiil ekli *uzanıb* ana fiili ile kullanıldığında işin sınırsız derecede inkişafını bildirir: *Arxın o tərəf, bu tərəfində uçsuz-bucaksız pambığ tarlaları uzanıb gedirdi*. “Arkın o yanında, bu yanında uçsuz-bucaksız pamuk tarlaları uzanıp gidiyordu.”, *Här gün gəlin və gəynana arasında deyişmələr, vuruşmalar beləcə uzanıb gedirdi*. “Her gün gelin ve kaynana arasında çekişmeler, dövüşmeler böylece uzanıp gidiyordu.” 2) *get-* yardımcı fiili, bazı durum fiilleri ile birlikte kullanıldığında halin, vaziyetin gelişerek son noktaya ulaşmasını gösterir. *get-* yardımcı fiilinin tarz birleşmesi terkinde, fiilin çeşitli zamanlarda kullanılmasının neticesi olarak işin inkişafının son noktaya ulaşması tamamlanabilir, devam edebilir veya geleceğe ait olabilir: *Bu gecədə hərkəs onun səadətində sevinərkən o, bütün varlığını itirmiş, göz yaşlarında boğulub getmişdi*. “Bu gecede herkes onun saadetine sevinirken, o bütün varlığını yitirmiş, gözyaşlarında boğulup gitmişti.”; *Xeyirsiz, əməlsiz yaşayan insan, həyatda meyvəsiz ağac kimidir. Min yarpağ açsa da hər budağında, Bir külək əsəndə məhv olub gedir*. “Hayırsız, emelsiz yaşayan insan, hayatta meyvesiz ağaç gibidir. Bin yaprak açsa da her budağında, bir

rüzgâr estiğinde mahvolup gider.” 3) *get-* yardımcı fiili, birkaç duyu fiilleri ile kullanıldığında hâl ve vaziyetin son aşamaya ulaşmasını gösterir: *Belâcâ hâr kâs Xosrov için dârin fikrâ gârg olub gedirdi*. “Böyle herkes Xosrov için derin düşüncelere boğulup gidiyordu.”; *Dilsuz sâhv edirsâ, bağışla, yarım; çaşıb gedib, vallah âgli-kamalım*. “Dilsuz hata yaparsa bağışla yârim; yitip gitmiş vallah akl-ı kemalim (ADG, 1960: 158-159).

Zarf-fiil ile *ket-* yardımcı fiilinden oluşan tarz birleşmelerinde ana fiil bazen çekimlenmiş şekilde kullanılır. Çekimlenmiş ana fiil ile *get-* yardımcı fiilden meydana gelen tarz birleşmelerinde her iki taraf hem şahıs hem de çokluğa uygun gelip, tam bir mana ifade etmekle tarz birleşmelerine has olan özellikleri kendinde barındırır: 1) [Dilbâr] ...*Mân söz vermişâm, bitdi getdi*. “...Ben söz vermişim, bitti gitti.”; 2) [Camal] *O bir şey deyil, düzâltmâk olar, ârizâ verârik, düzâlâr gedâr*. “O bir şey değil düzeltilebilir, dilekçe veririz düzelir gider.” Birinci ve ikinci cümledeki *bitdi ketdi* ve *düzâlâr gedâr* birleşmelerinin her iki tarafı aynı şahıs ve çoklukta kullanılarak, tam bir anlam ifade etmektedir. *ket-* yardımcı fiili, tarz birleşmesi terkinde olumsuz şekli kullanılırken, işin aynı vaziyette kalmasını bildirir: *Kitab yandırılarsa, şairin âsârlâri mâhv olub getmir*. “Kitabı yakalarsa, şairin eserleri mahvolup gitmez.”; *hâlâ tramvaydan düşândân sonra yavaş-yavaş, lakin zâhmlâ galxıb-enân gülçalar onun täsâvvüründân silinib getmirdi*. “Hele tramvaydan indikten sonra yavaş yavaş, lakin korkuyla kalkıp inen kılçalar onun aklından silinip gitmiyordu.” Bu cümlelerdeki *mâhv olub getmir* ve *silinib getmirdi* tarz birleşmeleri işin aynı vaziyette kalmasını gösterir. (ADG, 1960: 159).

Zeynalov, “Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren bileşik fiiller” içerisinde değerlendirir: Az. *süzüp gétmek* “süzüp gitmek”, *ahıb gétdi* “akıp gitti”; TT *ötüp gitmek, geçip gitmek, gelip gitmiş*; Tkm. *uçup gidyer* “uçup gidiyor”, *şarkıldap gitdi* “tıkırdayıp gitti”, *zınılıp gitdi* “fırlayıp gitti” (Zeynalov, 1993: 259).

2.13.3.1. -(I)p/-(I)b + git- / get-

2.13.3.1.1. Hareketin uzaklaştığını bildirir.

Tkm.

Säher seyline çıkan sähra torgayları bularıñ depesinde bir övrüm edip, günorta bakan uçup gittiler. “Sabah gezintisine çıkan çöl kuşları, bunların tepesinde bir dönüp, güneye doğru **uçup gittiler.**” (GM, 8)

Soñ Anton aga ayılgañ pikirlerden gaçyan yalı, tüpeñciği bagrına basıp, köçe-tarap ulgap gitti. “Sonra Anton Bey, korkunç düşüncelerden kaçır gibi tüfeğini bağrına basıp, sokağa doğru **koşup gitti.**” (SE, 20)

Apollon Apolloniç oña gaharlı, gövniyetmezlik, ulumsılık bilen seretdi-de, bir zat-bir zat samırdap, garañkınıñ içinde gözden yitip gitti. “Apollon Apolloniç ona öfke, nefret, kibir ile baktı ve bir şeyler sayıklayarak karanlığın içinde gözden **yitip gitti.**” (SE, 25)

Öñküler suvı edil obanıñ içinden geçirmek için, seret, hol alañlıgıñ üstünden aylap gidipdirler, düşdüñmi? “Öncekiler, suyu tam köyün içinden geçirmek için bak bu tepenin üstünde **dolaşıp gitmişler** anladın mı?” (SE, 48)

Akça palçıñ çirkin sesi bolsa şol kuvvatlı güvvüldiniñ içinde yitip gitti. “Akca falcının çirkin sesi ise bu kuvvetli uğultunun içinde **yitip gitti.**” (ÇM, 60)

Seni hem alıp gideris. “Seni de **alıp gideriz.**” (ÇM, 62)

Goşgularına govı baha berlenine begenen Yahyayev yırş-yırş edip çıkıp gitti. “Şiirlerine iyi değer verilmesine sevinen Yahyayev, gülümseyerek **çıkıp gitti.**” (GM, 71).

Ol bulutlarıñ añırsı bilen uçup, geçip gitti. “O bulutların arkasından uçarak **geçip gitti.**” (ÇM, 74)

Gız hiç zat diymän çıkıp gitti. “Kız hiçbir şey demeden **çıkıp gitti.**” (GM, 84)

Soñra razvedkaçı sesini çıkarman geçip gitti. “Sonra araştırmacı, sesini çıkarmadan **geçip gitti.**” (SE, 109)

TT

*Şu kadar senelik velinimeti, kayınbabası ile "müşavere" etmek nerede, bir tek kelime bile sezdirmeden **koşup gitmişti**. (CT, 2006: 26)*

*Gülüşerek **geçip gittiler**. (VD, 1998: 139)*

*Korku, bütün bedenine hâkim oldu, kendine güveni **yitip gitti**, tekrar ağlayacak gibi oldu; üşümeye başladı. (CT, 2006: 172)*

*Karısı ile çocukların ölülerini, yerde, açıkta kurda kuşa yem olacak gibi **birakıp gitmekten** duyduğu vicdan azabını hafifletecek bir neden bulmuştu. (VD, 1998: 190)*

*Kır atına **binip gitmişti**. (VD, 1998: 252)*

*Sen de alıracaksın, eğer öbürleri gibi **kaçıp gitmezsen**... (CT, 2006: 265)*

*Yaptığınız, sokak kadınlarına yaraşır dedikodudur, başka bir şey değil." diye bağırmış, kapıyı çarpıp **çekip gitmişti**. (CT, 2006: 345)*

*Şimdi o, **ölüp gitti**... (CT, 2006: 360)*

*Sivil halk, bir an önce **çekip gitseler** de kurtulsak diyor. (VD, 1998: 434)*

Az.

*Fâxriyyânin **ğaçıb getdiyini** görân Säid başğa söz tapmadı. "Fahriye'nin **kaçıp gittiğini** gören Said, söyleyecek başka söz bulamadı." (CGS, 34)*

*Baş kahin nâfäsini dârib Psammetixin **uçub getdiyi** o uzağ yerdän nâ zaman geri dönäcäyini gözlädi. "Baş kahin, nefesini tutup Psammetih'in **uçup gittiği** o uzak yerden ne zaman geri döneceğini gözledi." (L, 54-55)*

*Canavarlar **çäkilib getdilär**. "Hayvanlar **çekilip gittiler**." (CGS, 58)*

*Sonra möhkäm-möhkäm äl sıxıb ayrıldılar, hər biri dönüb öz yolu ilə **çıxıb getdi**.* “Sonra kuvvetlice el sıkışıp ayrıldılar ve her biri dönüp kendi yoluna **çıkıp gitti**.” (L, 84)

*Doğrudan-da Ähmäd müällim necä ki, buralarda nagahan peyda olmuşdu, o cür dä günlərin bir günü **ğeyb olub gedir**.* “Gerçekten de Ahmet öğretmen nasıl ki buralarda görünmez olmuştu, böyle günlerden birinde **kaybolup gider**.” (L, 111)

*Gözünün ğabağından bir dästä atlı idi, çaparağ **keçib getdi**.* “Gözünün önünden bir grup atlı, yürüyerek **geçip gitti**.” (L, 155)

*Gözlərini açınca yuxusu bir andaca **uçub getdi**.* “Gözlerini açınca uykusu bir anda **uçup gitti**.” (L, 202)

*Bu, bir atlı idi, üzuaşağı dördnala **çapıb getdi**.* “Bu bir atlıydı, dörtnala **koşup gitti**.” (L, 217)

*Belä vaxtda häyät-dän **çıxıb getmək** istämädi (CGS, 324)* “Böyle zamanda evden **çıkıp gitmek** istemedi.”

2.13.3.1.2. Hareketin sürekliliğini bildirir.

Tkm.

*Ol yol boyı **pikir edip gitdi*** “O yol boyu **düşünüp gitti**.” (GM, 53)

TT

*Geniş dalgalı, kumral, gür saçları, düzgün yüz çizgileri, özellikle derinlikleri **uzayıp gidiyormuş** izlenimi veren ışıltılı açık yeşil gözleriyle yanlarından geçenlerin bakışlarını üstüne çeken bir delikanlıydı Zülfikar.* (VD, 50)

*Adam öldürmeler, türlü kundaklamalar eski yoğunluğuyla **sürüp gidiyordu**.* (VD, 73)

*Başlarına gelecekleri, güçleri her neye yeterse o türlü karşılamaya hazır, **yaşayıp gidiyorlardı**.* (VD, 73-74)

Tarih boyunca bu değişmeler sürüp gitmiştir hep. (VD, 1998: 114)

Bekledikleri yeni acılar, yeni düşkırıklıklarıydı hep dalıp gittikleri ovada yol alan, kapılarını çalmak için yaklaşman... (VD, 132-133)

Makedonya'da Sırp çetelerinin o günleri andıran baskınları sürüp gidiyordu. (VD, 136)

Nazan'ın istediği, Efendi'nin karşısına geçip onun İsa mahzunluğu taşıyan ince kumral yüzünü seyretmek, bin bir renkli gözlerine dalıp gitmek, konuşmalarını dinlemek, kendine pay çıkarmak... (CT, 324)

O zaman bu zaman devam edip gider, sanki bir türlü iyileşmeyen bir yaradır... (CT, 384)

Kuzunun dumanı kayaların arasından göğe doğru uzayıp gidiyor, yerlerini gösteriyordu candarmaya. (VD, 430)

Az.

Kändä daxil olan küçänin här iki täräfindä taxta hasarlar uzanıb gedirdi. “Köye bağlı olan sokağın her iki tarafında tahta çitler uzanıp gidiyordu.” (CGS, 299)

2.13.3.1.3. Hareketin olup bittiğini veya bitmeye yaklaştığını gösterir.

Tkm.

Seyli aga turup, yañı örüp başlan sürini alıp, tüm garañkılık örtüp yatan yayla girip gitdi. “Seyli Bey ayağa kalkıp, az önce otlamaya başlayan sürüyü alarak, karanlık çöken ağıla girdi.” (ÇM, 24)

Baba egin-eşiginiñ çanını kakıstırıp, caya üznüksiz girip-çıkıp duran adamlarıñ arasına goşulup gitdi. “İhtiyar adam, üstünü başının tozunu silkeleyip, sürekli eve girip çıkan insanların arasına katıldı.” (GM, 25)

Ol adamıñ gözi bilen burnunu göreninden Atanazar aganıñ süñni govçap gitdi, sakgalınıñ ucunu dişledi ve şol hâziriñ özünde hem gapını ili eli bilen açıp: - Giriñ, gadırlı mıhmanlar – diyip yüzlendi. “Atanazar Bey, o adamın gözü ile burnunu görünce kuvvetten düştü, sakalının ucunu ısırıldı ve o an eli ile kapıyı açıp: – Buyrun kıymetli misafirler – deyip davet etti.” (SE, 27)

Onuñ barmaklarınıñ bogunlarında otuñ reñki bilen gatap giden kiri ayraymak ańsat dâldi. “Onun parmaklarının boğumlarında otun rengi ile karışmış kiri ayırmak kolay değildi.” (SE, 57)

Popuş yüzi-de, gaşları-da, inceden uzun goşa örüm saçı-da cırksarı, çakan gözli gız allanıçıgsı bolup yeñsesine övrülende, Miradoviñ depesinden sovuq suv guylan yalı, endamı digläp gitdi. “Etili yüzü, incecik kaşları, uzun iki örgülü saçı olan mavi gözlü kız irkilip arkasına döndüğünde, Miradov’un tepesinden aşağıya soğuk su dökülmüş gibi tüm vücudu titredi.” (GM, 65)

On dört-on baş yaşlı, hemmesi bir meñzeş eşikli oğlanlar hovlınıñ içine girip gittiler. “On dört-on beş yaşındaki hepsi de aynı giysili çocuklar, avlunun içine girdiler.” (SE, 74)

Bir gün uzun boylı, geynüvli, obadan bir yigit (özi her hili bolsa-da Güläleğe obadan yalı bolup görnüvdi) gelip, Güläleğiñ kakası bilen gadırsırap, gürrüñ edip gitdi. “Bir gün uzun boylu, şık giyimli, obadan bir genç (kendisi her nasıl olsa da Gülelek’e obadan gibi göründü) gelip, Gülelek’in babasına hürmet göstererek onunla sohbet etti.” (SE, 147)

Az.

Sonra sözlüşmiş adamlar kimi hamımız birdän ğarnımızı tutub gülmäkdän uğunub getdik. “Sonra sözleşmiş gibi hepimiz birden karnımızı tutup gülmekten bayıldık.” (L, 273)

Sonra rängi solub getmiş stulu yanına çäkib çarpayının yanında oturdu. “Sonra rengi solmuş olan sandalyeyi yanına çekip, yatağının yanında oturdu.” (CGS, 300)

Älämdar ötüb getmükdä olan bu günü barädä fikirläşmäyä başladı. “Alemdar, geçmekte olan bu gün hakkında düşünmeye başladı.” (CGS, 362)

2.14. goy- / koy-

2.14.1. Yapısı

Fiil, *ko-* köküne dayanır. Artık canlı olmayan ve muhtemelen kuvvetlendirme bildiren fiilden fiil yapım eki *-d-* eki ile genişletilmiştir (Gabain, 2007: 58)⁶⁰. Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar: *edgü özlik atin kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp koop koottu*. “Cins has atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) hep bıraktılar. BKT G12 (Tekin, 2010: 68-69); *nomla-p kod-* “esaslı vazetmek, vazedip koymak” (Gabain, 2007: 91)⁶¹. Eski Uygur Türkçesinde ana fiilde belirtilen hareketin esaslı bir şekilde yapıldığını ifade eder: *Ékki közinteki sışın alıp kodtu*. Prens KP, LXV-LXVI “İki gözündeki şişi tamamen aldı.” (Eraslan, 2012: 446).

Eski Türkçede *ko:d-* (Clauson, 1972: 595) / *kod-*, *koy-*⁶², *kot-* (Gabain, 2007: 281), Karahanlı Türkçesinde *kod-*, Harezmi Türkçesinde XIII. yy. *ko-*, XIV. yy. *kod-/koy-*; Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *koy-* (Clauson, 1972: 595-596) / *koy-* (Eckmann, 2012: 287); Eski Anadolu (Kanar, 2011: 473) ve Osmanlı Türkçesinde (Parlatır, 2009: 923) *koy-*; günümüz Türk lehçelerinde ise şu şekildedir: Gagavuz (GRMS, 1973: 273) ve Türkiye Türkçesinde *koy-*; Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *goy-*; Başkurt ve Tatar Türkçesinde *kuy-*; Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçesinde *koy-* (KTLS, I, 1991: 504-505).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “eli ile yerleştirmek, yerine kaldırmak, bırakmak; bitirmek (TDS, 1962: 176-177), koymak, yerleşmek; ayırmak; kurmak, yükseltmek; getirmek, sunmak; (*konuşma dili*) koymak, bırakmak; vazgeçmek; (*kağıt oyunu için*) ortaya para koymak” anlamlarına gelir. *-Ip/-Up* zarf-fiil ekini almış fiillere yardımcı fiil olarak getirildiğinde, hareketin bittiğini ya da bir defa yapıldığını gösterir: *alıp goymak* “almak, alıp koymak”, *söyöp goymak* “dayamak” (TTS, 1995: 286-287). Türkiye Türkçesinde *koy-* olarak karşımıza çıkar ve “bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek; bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak; bırakmak; katmak, eklemek; imza, tarih, adres yazmak; uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak; etkilemek, dokunmak; bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak; bırakmak, terk etmek” (TS, 2005: 1225)

⁶⁰ Ayrıca bk. Hacıeminoğlu, 1991: 31-32.

⁶¹ Ayrıca bk. Tan, 2010: 145; Akbaba, 2011: 204.

⁶² Tan, ön damaksıl *-d-* yapım ekinin, XI. yüzyıldan sonra *-y-*li örneklerine de rastlanıldığını ve eserlerde her iki şeklinin kullanıldığına değinir (Tan, 2010: 145).

karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “koymak, bırakmak, yerleştirmek; ayırmak; oturtmak” (GRMS, 1973: 273), Azerbaycan Türkçesinde *goy-* fiili “bir şeyi bir kenara bırakmak, bir şeyi bir yerleştirmek; emanet vermek, saklamak için vermek; okumak, çalışmak vs. için bir yere göndermek, vermek; bir şey yapmaya izin vermek, yol vermek, imkân vermek; rahat bırakmak; tehir etmek, saklamak, sonraya bırakmak; havale etmek, yüklemek; tesis etmek, dikmek, kurmak; giymek veya giydirmek, başına geçirmek; sarf etmek, işletmek; tayin etmek; halletmek, yerine getirmek; yazı ile ifade etmek, işaret etmek, yazmak; düzeltmek, teşkil ve tertip etmek; uzatmak, saklamak; giderken kendisi ile beraber götürmek, olduğu, gittiği yere bırakmak; herhangi bir durumda, halde saklamak; bırakmak, bırakıp gitmek, terk etmek; geçmek, feda etmek; kesilmek, yok olmak (ADİL, III, 2006: 192-193) anlamlarına sahiptir.

2.14.2. Kullanımı

Türkmen Türkçesinde *goy-* yardımcı fiili seyrek kullanılmaktadır. Ana fiile sadece - (*I*)*p* zarf fiil eki ile bağlanır ve kendisinden önce gelen fiilden daima ayrı yazılır: *bilip goy-* “bil-” (ÇM, 29), *baglap goy-* “bağla-” (SE, 124), *yıgnap goy-* “katla-” (SE, 164), *yatırıp goy-* “yatır-” (GM, 206).

Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde ise ana fiile -*A* zarf-fiil ekiyle bağlanır, işlek değildir. Taranan metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Korkmaz, *koy-* fiilinin ana fiile -*A* zarf-fiil ekinden sonra getirildiğini ve her zaman birinci fiile birleşik yazıldığını, günümüzde standart yazı dilinde kullanılmayan ancak ağızlarda yaygın bir şekilde varlığını devam ettiren süreklilik fiili olduğunu belirtir. Ayrıca Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde canlı bir kullanılışa sahipken, yazı dilimizde neredeyse kaybolduğunu, varlığını ancak *alakoy-*, *alukoy-* gibi süreklilik işlevi körelmiş veya başka gruba alınabilecek bir birleşik fiil içerisinde devam ettirdiğini söyler. Anadolu ağızlarından aktarılmış bir tür olarak *bekleyekoy-*, *çalkalayakoy-*, *gidekoy-*, *yapakoy-*, *okuyakoy-* gibi şekillerde görülür ve süreklilik işleviyle konuşma dilinde yer alır (Korkmaz, 2009: 830).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + -(I)p zarf-fiil eki + *goy-* yardımcı fiili

TT Ana Fiil + -A zarf-fiil eki + *koy-* yardımcı fiili

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.14.3. İşlevleri

Baylyev, Türkmen Türkçesinde “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik fiiller” içerisinde ele alır. Ana fiil, durum fiil şeklindedir: *Biz biri-birimizin yüzümüze sırlı seredişip goyduk.* “Biz birbirimizin yüzüne gizlice baktık.” (Baylyev, 1981: 178-189)⁶³. Clark ise *goy-* ve *git-* fiilinin, başlayan veya gerçekleşen hareketin tezliğini, aniliğini ifade ettiğini söylemektedir: *Şoları nâme için şeydip üyşürrip goyduñız?* “Bunları niçin böyle yapıp topladınız?” (Clark, 1998: 314).

Sarıyev ve Güder, “Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” içerisinde değerlendirir (Sarıyev-Güder, 1998: 98).

Banguoğlu, bu fiile sürerlilik fiilleri içerisinde yer vermemiştir ancak “yarı tasvir fiilleri” başlığı altında ikinci fiilin esas anlamını koruduğu *alakoymak* birleşik fiilinden bahseder. Ayrıca Eski Osmanlıcada kullanılan *koşa komak* örneğini verir (Banguoğlu, 2011: 493).

Ediskun, ana fiile *-ko-* tasvirî fiilinin ulandığında ana fiilin eyleminde süreklilik, devamlılık anlamı belirlediği söyler: *Arkadaşım beni yemeğe alıkodu veya alıkoydu; sen burada çalışako veya çalışakoy.* Bu fiil ile yapılan sürerlilik fiillerinde *dur-*, *kal-* fiilinde olduğu gibi anlam hem geçmişe hem geleceğe yayılabilmektedir (Ediskun, 1999: 233-235).

Dizdaroğlu, “süreklilik fiilleri” içerisinde gösterir: *otur-a-koymak, gözli-y-ekoymak* (Dizdaroğlu, 1963: 32-33).

⁶³ Ayrıca bk. TDG, 2000: 322-330.

Bilgegil, *koy-* fiilini ikinci grup sürerlilik fiilleri içerisinde ele alır ve bu grup fiilleri eylemin gelecek zamanda devamını ifade ettiğini belirtir: *oyalıya koy* (Bilgegil, 1984: 281).

Korkmaz da *koy-* (*ko-y-* < *ko-d*) fiilini “süreklilik fiilleri” (Osm. İstimrar fiilleri) alt başlığında vermiştir: *Sen şurada azıcık bekleyekoy, ben şimdi gelirim; Ev sahibi sandalyede oturakoyan kadını birden tanıyamadı; Ben şu çamaşırı çalkalayakoyarken sen de şu gazeteyi okuyakoy* (Korkmaz, 2009: 820-830).

Ergin, deneme, devamlılık ve süre ifade etme işlevinde kullanılan fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiillerden biri olarak değerlendirir: *gide koy, otura koy, alı koy* (Ergin, 2013: 387).

2.14.3.1. -A + koy-

Türkiye Türkçesinde *koy-* yardımcı fiili, ana fiile bağlanırken -A zarf-fiil ekini alır. Taranan eserlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.14.3.2. -(I)p + goy-

2.14.3.2.1. Hareketin tamamlandığını, olup bittiğini bildirir.

Tkm.

Ol, velosipedi öñki yerinde söyüp goydi. “O, bisikleti önceki yerine **dayadı.**” (ÇM, 46)

Acal adamı nähili gözgını, nähili eciz edip goyyan eken. “Ecel, insanı nasıl zavallı, nasıl aciz **bırakıyormuş.**” (GM, 146)

Hıyardır pomidorlarını sırçalıca mervere salıp, üstünü gayım yapıp goydi. “Salatalık ve domatesleri cam tencereye koyup, üzerini sıkıca **kapattı.**” (ÇM, 155)

Şonu bilip goy. “Bunu **bil.**” (GM, 167)

Şonuñ üçinem ol bir gırtıçlıca alaña duşañ badına onuñ üstüne çıkıp, maşınıñ çırasını yakıp goydi. “Bunun için de yeşillikli bir alana rastlayınca hemen onun üstüne çıkıp, arabanın lambasını **yaktı.**” (ÇM, 172)

Onda buravı kim işledip goydi? “Bir de burayı kim **kullandı?**” (ÇM, 188)

Yükümüzü eyvaniñ astında çugdamlap göydük. “Yükümüzü sofanın altına **yığdık.**” (GM, 201)

Arça aganı Kemalñ alıp gelen iki gırası ak zolaklı yönekey gök odeyalınıñ üstünde yatırıp goydular. “Arça Bey’i, Kemal’in aldığı iki kenarında ak çizgi olan düz mavi battaniyenin üstünde **yatırdılar.**” (GM, 206)

2.15. goyber-

2.15.1. Yapısı

Batı grubu Türk lehçelerinde geçmişten günümüze *koy-* fiili ile aynı anlamda kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde *koyuver-* (Kestelli, 2011: 262), Türkiye (TTS, 1995: 287) ve Gagavuz Türkçesinde *koyuver-* (GRMS, 1973: 274), Türkmen Türkçesinde ise *goyber-* şeklindedir ve ana fiil olarak “bölüp vermek; bağını çözmek; (*su vb. hakkında*) önünü açmak, tutmak; çıkarmak, neşretmek; ayırmak (TDS, 1962: 176); bırakmak, salıvermek, içeri almak; vermek, teslim etmek; atmak; bir yere girmesine izin vermek; yanına yaklaştırmak, yanına sokmak; çıkarmak, yayımlamak; koyuvermek; fırlatmak; düşmek” anlamlarına gelir. *-Ip/-Up* ekini almış fiillere, yardımcı fiil olarak getirilerek hareketin bittiğini ya da bir defa yapıldığını gösterir: *yelmäp goyber-* “vurmak”, *kovup goyber-* “kovmak”, *çızıp goyber-* “çizmek, karalamak” (TTS, 1995: 287). Türkiye Türkçesinde *koyver-* şeklinde kullanılır ve “salmak, serbest bırakmak; oluruna bırakmak; bir yere bırakmak, koymak” (TS, 2005: 1226), Gagavuz Türkçesinde “koymak, bırakmak, eklemek” (GRMS, 1973: 274) karşılığındadır.

2.15.2. Kullanımı

Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde görülen ve seyrek kullanılan bir tasvirî fiildir. Ana fiile getirilen *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekiyle bağlanır ve her

zaman kendinden önceki fiilden ayrı yazılır: *yaraşdırıp goyber-* “barıştır-” (SE, 8), *serpip goyber-* “dök-” (GM, 12), *süpürüp goyber-* “süpür-” (ÇM, 48), *gülüp goyber-* “gül-” (ÇM, 53), *aydıp goyber-* “söyle-” (SE, 58), *silkip goyber-* “silkele-” (GM, 60), *üflöp goyber-* “üfle-” (ÇM, 93), *sıpap goyber-* “sıvazla-” (SE, 103), *zıñıp goyber-* “fırlat-” (GM, 117), *tutdurıp goyber-* “tut-, yakala-” (ÇM, 152) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + goyber- yardımcı fiili*

TT *Kullanılmıyor*

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Kullanılmıyor*

2.15.3. İşlevleri

Türkmen Diliniñ Grammatikası adlı eserde “Hareketin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin olup bittiğini gösteren birleşik fiiller” arasında gösterilir. *goyber-*, işin neticesini gösteren geçişli bir fiil olduğu için ana fiil de bu tür fiillerden meydana gelmelidir ve çoğunlukla durum fiil şeklindedir. Örn.: *Cahan ece yaşıl gabsalı tama girmeği bilen radionuñ nurbatını towlap goyberdi.* “Cahan Hanım, bunaltıcı yeşil eve girer girmez radyonun düğmesini çevirdi.”; *Ol birden aydıp goyberdi.* “O birden söyledi”. Bazı durumlarda ana fiil, işin neticesini bünyesinde barındıran fiillerden de oluşmaktadır: *Ol ayalñ elindäki oglancık lak atsañ, yulgırıp goyberyär. Çıkar-da kovup goyber, bularıñ yüzlerinde utanç-haya galmandır.* “O kadının elindeki çocuk, konuşsan gülümseyiveriyor. Kovup çıkar, bunların yüzlerinde utanç-hayâ kalmamış.”. Aslında *goyber-* fiilinin, *goy-iber* gibi anlam bakımından yakın olan fiillerin birleşmesinden meydana gelmesi muhtemeldir (TDG, 2000: 322, 329-330)⁶⁴.

Sarıyev ve Güder, “Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” içerisinde değerlendirir. *Onı i:şden kovup goyberdi* “Onu işten kovdu” // *Onı i:şden çıkarıp goyberdi* “Onu işten çıkardı” (Sarıyev vd., 1998: 98).

⁶⁴ Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 178-188.

2.15.3.1. -(I)p/-(U)p + goyber-

2.15.3.1.1. Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını bildirir.

Tkm.

Söyün uludan bir dem alıp, kellesini yukarı galdırdı-da, sovap giden çayını biryana serpip goyberdi: “Söyün derin bir nefes alıp, başını yukarı kaldırdı ve soğuyup giden çayını bir çırpıda içti.” (GM, 12)

Çarı haçan gelecek? - diyip, oturanlarıñ biri gülüp goyberdi “Oturanlardan biri: - Çarı ne zaman gelecek? deyip, güldü.” (ÇM, 53)

Dursun şu yere gelyänçä ähli sözleri utgaşdırıp, derrev aydıp goyberdi-de, pikiriniñ izını cendläp bilmeyän yalı bolup durdı. “Dursun buraya geldiğinde bütün sözleri birleştirip hemen söyledi ve düşündüklerinin devamını getiremeyecek gibi olup durdu.” (SE, 58)

Kakageldi Pälvaniñ çignine tirsegi bilen kakıp goyberdi-de, vertolyota ümledi “Kakageldi, Pälvan’ın omzuna dirseği ile vurdu ve helikoptere işaret etti.” (ÇM, 59).

Agzıma geldi-de aydıp goyberdim, - diyip, Recep çım gızıl bolup, özüniñ alcırandığını boyun aldı: “Recep: -Ağzıma geldi söyledim, deyip kıpkırmızı oldu, şaşırdığını itiraf etti.” (SE, 76)

- Aman, siz Dövli güya gitmekçimi ya-da meniñ bilen goyunlarıñ üstüne barmakçımı?- diyip, Küle agzındaki çilimiñ galındısını daşarı üflöp goyberdi. “Küle: -Aman, siz Dövli Kuyu’ya gidecek misiniz yoksa benim ile koyunların yanına mı geleceksiniz? – deyip, ağzındaki çilimin kalıntısını dışarı üfledi.” (ÇM, 93)

Recep özüniñ çalt hereketi bilen elini uzadıp, Dursuniñ gar gaçan eliniñ arkasını sıvap goyberdi. “Recep hızlıca elini uzatıp, Dursun’un karlı elini sıvazladı.” (SE, 103)

Adam öz eli bilen planeta yasap, onu Gün sistemasına goşup – goyberdi. “Adam kendi eli ile gezegen meydana getirip, onu Güneş sistemine ekledi.” (ÇM, 104)

Takdirin tapanı edil peşmek yalı her kimi bir tarapa zıñıp goyberdi... “Kaderin rüzgârı aynı yabani ot gibi herkesi bir tarafa **savurdu...**” (GM, 117)

2.16. gör-

2.16.1. Yapısı

Ana fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde, “görmek, bakmak; tabi olmak, bağımlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır (Tekin, 2010: 154) : *ilgerü kün tugsıkka birigerü kün ortusiñaru kuurıgaru kün batsıkiña yırıgaru tün ortusiñaru anta içreki bodun koop maña körür* “İleri(de), gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir.” KT G2; *koop maña körti işig küçüg birür*. “(Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar.” KT D 30 (Tekin, 2010: 20-21,32-33). Tasvirî fiil olarak da ilk defa bu dönemde karşımıza çıkar: *saklan-u kör-gil* “saklanı gör (koru)!” (Gabain, 2007: 89).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *kör-* (Clouston, 1972: 736); Eski Anadolu (Kanar, 2011: 313) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 152) *gör-* şeklindedir. Günümüz Türk lehçelerinde de benzer bir seyir izler: Gagavuz (GRMS, 1973: 119), Türkiye, Azerbaycan, Türkmen Türkçesinde *gör-*; Tatar ve Başkurt Türkçesinde *kür-*, Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçesinde *kör-* (KTLS, I, 1991: 282-283).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “görme yeteneğine sahip olmak; biri ile karşılaşmak, rastlamak (TDS, 1962: 197); görmek; anlamak, bilincine varmak; saymak, farz etmek; birini görmek” anlamlarında kullanılır: *-(I)p* zarf-fiil ekiyle beraber kullanıldığında esas fiil anlamı kazanır: *aydıp gör-* “söylemek”, *sorap gör-* “sormak” (TTS, 1995: 293). Türkiye Türkçesinde “göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek; kavramak, sezmek; yanına gidip konuşmak; bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek; belirli bir zaman içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak; yapmak etmek; *(-den, -i)* kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak; *(-den)* almak; bir şeye erişmek; çok değer vermek; bir işleme uğramak; yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak; ziyaret etmek; karşılaşmak, rastlaşmak; gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak; sahne olmak, geçirmek; saymak, herhangi bir şey gibi görünmek; gezmek; *tkz.* vermek; *sp.* karşı oyuncunun yapacağı vuruşu önceden kestirip ona göre durum almak” (TS, 2005: 781)

karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “görmek, farkına varmak; görüp geçirmek (GRMS, 1973: 119), Azerbaycan Türkçesinde “gözleri ile kavramak; tesadüf etmek, rastlaşmak; anlamak, duymak, hissetmek; görmeye nail olmak, kısmet olmak, nasip olmak; tasavvuruna getirmek, fikren tasavvur etmek, hayaline, gözünün önüne getirmek; belli etmek, meydana çıkarmak; kifayet etmek, yetmek; *dan.* görüşüp söylemek, rızalığını almak; etmek, icra etmek, yerine getirmek; şüphelenmek; geçirmek, çekmek, giriftar olmak; gezmek, yaşamak, olmak” (ADİL, II, 2006: 263-264) anlamlarındadır.

2.16.2.Kullanımı

Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten ana fiile *-p/-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki getirilerek bağlanır ve her zaman kendinden önceki fiilden ayrı yazılır: *sinanıp gör-* “dene-” (SE, 12), *pikir edip gör-* “düşün-” (SE, 29), *bolup gör-* “ol-” (GM, 38), *alıp gör-* “al-” (ÇM, 38), *barlap gör-* “kontrol et-” (SE, 58), *münüp gör-* “bin-” (ÇM, 59), *salşıp gör-* “göz gezdir-” (GM, 136), *ışıklap gör-* “gözetle-” (SE, 153) vb. Olumsuz biçimine çok az örnekte rastlanılmıştır: *gepläp görmändi* “konuşmamış” (SE, 58), *içip göremok* “içmiyorum” (GM, 152).

Türkiye Türkçesinde ise bu yapı, *-A* zarf-fiil eki ile kurulur. Olumlu ve olumsuz kullanımında ana fiile daima birleşik yazılır. Ediskun, olumsuz biçiminde *dur-* fiilinde olduğu gibi *-mA* olumsuzluk ekinin, ana fiile getirildiğini ve daha çok emir, gereklilik, istek kiplerinde kullanıldığını belirtir: *ölmeyegörmeli, sürçmeyegörelim* (Ediskun, 1999: 234-235). Günümüzde işlekliliğini yitirmiş bir tasvirî fiildir. Taranan eserlerde örneğine rastlanılmamıştır. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde ise tasvirî fiil olarak kullanılmaz.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki + *gör-* yardımcı fiili

TT Ana Fiil + *-A* zarf-fiil eki + *gör-* yardımcı fiili

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.16.3. İşlevleri

Türkmen Türkçesinde “Modallık gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin deneme yolu ile elde edildiğini gösteren birleşik fiiller” alt başlığında ele alınır. Ana fiil durum fiil şeklindedir. Hareketin deneme yolu ile gerçekleştiğini bildirir: *Men-ä bilmedim, bolmasa telefonda sorap gör, belki hat govuşmasa-da govşan däldir* “Ben bilemedim. Olmazsa telefonda sor, belki mektup ulaşmamıştır”; *Şu oturgıçda oturıp gördüm veli, üsti gatı yumşak ekeni* “Şu sandalyede oturup gördüm ki epey yumuşak imiş” (TDG, 2000: 333-334)⁶⁵.

Türkiye Türkçesinde günümüzde kullanımını yitiren bir tasvirî fiildir⁶⁶. Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesinde ve ağızlarında ana fiile ‘sürekli bir çaba gösterme’ işlevi kazandıran bu tasvirî fiilin, günümüz yazı dilinde de aynı işlevde ve olumlu şekli ile çok seyrek olarak kullanıldığını, kaybolmaya yüz tuttuğunu belirtir: *atlayagör-, ağlayagör-, isteyegör-, yalvaragör-*. Ancak olumsuz biçiminin kullanımının sürmekte olduğunu ve ‘umulmadık, beklenmedik veya hoş olmayan bir sonucu’ anlattığını ifade eder: *Allah insana yokluk vermeyegörsün; çekilir şey değil!, Bir kez ipin ucunu kaçırmayagör, sonra her şey çığırından çıkar* (Korkmaz, 2009: 829).

Banguoğlu, *gör-* fiiliyle yapılan süreklilik fiillerinin *dur-* ile yapılanlar gibi hareket anlamı taşıdığını ve bu fiillerde kayıtsız, tereddütsüz sürmek anlam inceliğinin bulunduğunu söyler: *Bayezidâ süregör devranum. Sen işine bakagörecektin* (Banguoğlu, 2011: 492).

Ediskun, ana fiille *gör-* tasvirî fiili ulandığı zaman, ana fiilin eylemine süreklilik görünüşü içinde ‘bir çaba, bir özen, bir önem’ anlamları kazandırdığını belirtir: *Sen, benim elimi sağaldıgör* “iyileştirmeye çalış”, *Bunlara musahip olıgörmek gerektir* (Ediskun, 1999: 233).

Bilgegil, Türkçede üç çeşit süreklilik fiilinin bulunduğunu ve *gör-* fiilinin üçüncü grupta yer aldığını belirtir: Bu grupta öznenin eylemde devamlılığı ifade edilir ve istek

⁶⁵ Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 177.

⁶⁶ Demir, Hengirmen, Gencan, Dizdaroğlu sürerlilik fiilleri içerisinde bu fiilden bahsetmemiştir (Demir, 2004: 343-346; Hengirmen, 1998: 272; Gencan, 2007: 362-364; Dizdaroğlu, 1963: 32-33). Gencan *-meye görsün* eylemi (sonuçlama eylemi) adı altında verir ve öbekleşme niteliğindeki bu gövdelerin ayrı yazıldığını belirtir *Aklına esmeye görsün, yoksa yapmadan durmaz; ...canlarımızı istedikleri anda almakta güçlük çekmeyecekleri derkar idi; bir kene gücenmeye görsünler* (Gencan, age., 367).

kipinin geniş zaman üçüncü şahsından sonra *gör-* fiilinin getirilmesiyle teşkil edilir: *Ağlıya gör-, istiyeye görsün, yazmıya görelim* (Bilgegil, 1984: 281).

Ergin, deneme, devamlılık ve birdenbirelik ifade eden yardımcı fiillerden biri olduğunu söyler: *düşmeyi gör-, yalvarı gör-, isteyi gör-* (Ergin, 2013: 387).

Bozkurt, süreklilik betimi için kullanılan dört yardımcı fiilden biri olarak gösterir. Genel olarak süreklilik fiillerini, kaçan zamanı yakalamak için kullanılan bir anlatım olanağı olarak görür: *Hele bir anlatagör* örneğinde olduğu gibi, bir iş sürekli yapılmaktadır (Bozkurt, 2004: 332-333).

2.16.3.1. -A + gör-

Türkiye Türkçesinde *gör-* yardımcı fiili, ana fiile bağlanırken -A zarf-fiil ekini alır. Taranan eserlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.16.3.2. -(I)p/-(U)p + gör-

2.16.3.2.1. Hareketin deneme yolu ile gerçekleştiğini gösterir.

Tkm.

Kıçıcık avçı üzüm diyilyän zadı birinci gezek şu yerde iyip gördi. “Küçük avcı, üzüm denilen şeyi ilk defa burada **yedi**.” (SE, 17)

Yöne onu hut özleri edip görmündiler. “Ama onu gerçekten kendileri **yapmamışlardı**.” (ÇM, 18)

Garagum kanalına gelip görmek meniñ bu gezekki komandirovkamiñ marşrutına girmeyärdi. “Karakum kanalına **gelip görmek**, benim bu seferki görev yoluma girmiyordu.” (GM, 27)

Ol eyyäm Türkmenistanıñ birnäçe yerlerinde bolup görüpdür. “O şimdiye kadar Türkmenistan’ın bazı yerlerinde **bulunmuş**.” (ÇM, 33)

Bar, ana, meniň aydanlarıma inanmayan bolsaň, Cavat Mervanov bilen gürrüňdeş bolup gör! “Benim söylediklerime inanmıyorsan git Cavat Mervanov ile **konuş!**” (GM, 38)

-Öň vertolyota münüp görüpmediň? “- Önceden helikoptere **binmiş miydin?**” (ÇM, 59)

-Yörüň, çağalar, bir sınağ edip görelin! “-Yürüyün çocuklar, bir **deneyip görelim!**” (SE, 69)

-O düvünçeğiň neme gız? - diyip, ecesi haydan-hay düvünçeği elleşdirip gördi. “Annesi: - O bohça ne kız? deyip, hızlıca bohçayı **yokladı.**” (ÇM, 137)

Sanamasagam, ser salıp göreris. “Saymasak da **göz gezdirebiliriz.**” (GM, 148)

Öküz gapını çalarık açıp, ışıklap gördi. “Öküz, kapıyı usulca açıp **baktı.**” (SE, 153)

Pikirlenip gör velin, men-ä şeylemikä diyyärin. “**Düşün** ama ben böyle mi diyorum?” (SE, 170)

2.17. gutar- / ğurtar-

2.17.1. Yapısı

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak *gutar-* “tükenmek, sona ermek; bırakmak, tamamlamak, bitmek; sıkıntıdan, işten kurtarmak, serbest bırakmak; aradan çıkmak, yok olmak, ölmek” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında, hareketin olup bittiğini gösterir: *suvarıp gutarmak* “sulayıp bitir-”, *gazıp gutarmak* “kazıp bitir-”, *okap gutarmak* “okuyup bitir-”, *yazıp gutarmak* “yazıp bitir-”, *aydıp gutarmak* “söyle-” (TDS, 1962: 209). Azerbaycan Türkçesinde *ğurtar-* fiili ile karşımıza çıkar ve “bitirmek, sonuna getirmek, tamamlamak; bitmek, tamamlanmak, sonuna gelmek; tükenmek; kurtarmak, azat etmek; azat olmak, kurtulmak; ölmek” (ADİL, 2006: 219-220) anlamlarındadır.

2.17.2. Kullanımı

gutar-/ğurtar- fiilleri *-Ib/-Ub, -(y)Ib/-(y)Ub, -p* zarf-fiil eklerini alır ve tasriflenen fiiller ile birleşirler (OGG, 1986: 80)⁶⁷. Bu yapı, Türkmen Türkçesinde *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekiyle kurulur ve oldukça az kullanılır: *okalıp gutar-* “okunup bitir-” (SE, 53), *yıgnap gutar-* “toplayıp bitir-” (SE, 75), *aylanıp gutar-* “dolaşıp bitir-” (SE, 82), *girip gutar-* “girip bitir-” (SE, 121), *gurlup gutar-* “kurul-” (GM, 140), *yazıp gutar-* “yazıp bitir-” (GM, 156) vb.

Azerbaycan Türkçesinde ise ana fiile *-(I)b/-(U)b* zarf-fiil eki getirilir ve daima kendisinden önce gelen fiilden ayrı yazılır: *alıb ğurtar-* “alıp bitir-” (L, 17), *yanıb ğurtar-* “yanıp bitir-” (CGS, 53), *yeyib ğurtar-* “yiyip bitir-” (M, 114), *äriyib ğurtar-* “eriyip bitir-” (M, 131), *içib ğurtar-* “içip bitir-” (L, 152), *satılıb ğurtar-* “satıl-” (L, 263). Taranan eserlerde çok sık karşılaşılan bir tasvirî fiil değildir. Olumsuz biçimine de sadece bir örnekte rastlanılmıştır: *äriyib ğurtarmamışdı* “eriyip bitmemişti” (CGS, 296).

Bağlantıyı Kuran Ögeler

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki + *gutar-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Ana Fiil + *-(I)b/-(U)b* zarf-fiil eki + *ğurtar-* yardımcı fiili

2.17.3. İşlevleri

Oğuz grubu Türk lehçelerinde *ğurtar-* (Az.), *bitir-* (TT), *gutar-/bol-, çık-* (Tkm.) fiilleri, hareketin tam olarak gerçekleştiğini, tamamlandığını bildiren birleşmeler meydana getirir. Örn. Az. *yeyib ğurtamışdılar* “yiyip bitirmişlerdi”, *oxuyub ğurtardı* “okuyup bitirdi”, *satılıb ğurtarır* “satılıp bitirir”; TT *yanıp bitmemiş, okudu bitirdi, yeyip bitirdiki*; Tkm. *kesip gutarıp* “kesip bitirmiş”, *iyip gutararlar* “yiyip bitirirler”, *aydıp gutarıp* “söyleyip bitirip”,

⁶⁷ Bu fiillerin yanı sıra *bitir-* (TT), *bol-, çık-* (Tkm.) fiilleri de Oğuz grubu Türk lehçelerinde hareketin tam icrasını bildiren birleşmeler meydana getirirler. Bu birleşmelerde *ğurtar-, gutar-* ve *bitir-* fiilleri, esasen öz leksik anlamları ile kullanılır yani hareketin tam icrası, bu fiillerin gerçek anlamı ile alakalıdır (Şiraliyev-Abdullayev, 1986: 80).

içip bolamsong “içip bitirdikten sonra”, *okap bolansong* “okuyup bitirdikten sonra”, *okap çıxdı* “okuyup bitirdi” vb. (OGG, 1986: 80).

Türkmen Türkçesinde “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin olup bittiğini anlatan birleşik fiiller” alt başlığı altında ele alınır. Bu grupta yer alan yardımcı fiiller arasında *gutar-* fiili ile *bol-* fiili anlam bakımından birbirine denktir ve ekleşip geldikleri ana fiiller, durum fiil şeklindedir: *Annagulu çayını içip boldı. Yazıp bolandan soñ, hatı epläp pikir etdi. Hanı çayını tizräk içip bol, men-ä naharı getircek.* “Annagulu çayını içip bitirdi. Yazıp bitirdikten sonra mektubu katlayıp, düşündü. Haydi, çayını çabuk içip bitir, ben yemeği getireceğim.”; *Mekdepde birinci çäryegiñ barlag sapağı geçirilip gutarıldı.* “Mektepte birinci yarıyıl sınavını geçip tamamlandı.” (TDG, 2000: 322-329)⁶⁸.

Sarıyev ve Güder “Sona ermekliği, bitmekliği, tamamlanmaklığı gösteren karmaşık fiiller” içerisinde ele alır: *Ahmet ça:yını içip gutardı* “Ahmet çayını içti”, *Ol hatnı yazıp gutardı* “O, mektubu yazdı.” (Sarıyev-Güder, 1998: 98).

Clark “Hareketin tamamlandığını” (completion of action) gösteren tasvirî fiillerde inceler. Bu fiil, hareketin tamamlanmış veya bitmiş olduğunu gösterir ve temel leksik anlamında kullanılabilir: *Şu kitabı iki günden okap gutarıpdır-ay* “Şu kitabı iki günde okumuş.” (Clark, 1998: 326).

Azerbaycan Türkçesinde ise *gurtar-* şeklinde karşımıza çıkar ve *Azərbaycan Dilinin Grammatikası* adlı eserde, “İşim tam olarak yerine getirilmesini, tamamlanmasını gösteren tarz” başlığı altında değerlendirilir. *-Ib/-Ub; -(y)Ib/-(y)Ub* ekli zarf-fiillerle birlikte gelerek işin tam yerine getirilmesini ifade eder. *gurtar-* fiilinin çeşitli zamanlarda kullanılmasının sonucu olarak, iş tamamlanabilir, devam edebilir ve geleceğe ait olabilir: *Xöräyi yeyib gurtardılar. Yadımdadır, keçän il bu kün goça bir yazımızın böyük bir romanını redaktä edib gurtarmışdım* “Ekmeği yiyip bitirdiler. Aklımdadır, geçen yıl bu gün bir yazımızın bir romanını redakte edip bitirmiştin.”; *Kitab oxunub gurtardı.* “Kitap okuyup bitirdi.”; *Padşah yeddi gazan aş bişirtirdi. Käl häsän o saat yeddi gazzan aşı yeyib gurtardı* “Padişah yedi kazan aş pişirtirdi. Kel Hasan o an, yedi kazan aşı yiyip bitirdi.”; *Män gäländä o, mäktubu yazıb gurtardı... Äger anam da bizä oxşamasa, bir-iki günä, inşallah, evimizin divarları da*

⁶⁸ Ayrıca bk. Baylıyev, 1981: 178-187.

günün altında eriyib gurtarar. “Ben geldiğimde o, mektubu yazıp bitirdi... Eğer annem de bize benzemezse, bir-iki güne inşallah evimizin duvarları da güneşte eriyip yok olur.” *gurtar-* yardımcı fiili, tarz birleşmesi terkinde kullanılırken işin tamamıyla bitirilmesini, tamamlanmasını bildirir: *Axırını şüarı Cämil hălâ yazıb gurtarmamışdı.* “Sonuncu şüarı Cemil hălâ yazıp bitirmemişti.”; *Ėasımäli hălâ sözlärini deyib gurtarmamışdı ki, Fizzä ilä Ziba ağlamağa başladılar.* “Kasimeli henüz sözlerini deyip bitirmemişti ki, Fize ile Ziba ağlamaya başladılar.” (ADG,1960: 156-162). Azerbaycan Türkçesinde hareketin tam bittiğini bildiren *gurtar-* fiili, birçok Türk lehçesi için karakteristik değildir (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 188).

Zeynalov, “Hareketin bittiğini, sona erdiğini ve sınırını bildiren birleşik fiiller”de ele alır: Az. *tikip gurtardı* “dikti”, *yéyib gurtardı* “yedi”, *içib gurtardı* “içti”, *satılıp gurtardı* “satıldı”; Tkm. *aydıp gutardı* “söyledi”, *geçirilip gutarıldı* “geçirildi” (Zeynalov, 1993: 260).

2.17.3.1. -(I)p/-(U)p + gutar- / -(I)b/-(U)b + gurtar-

2.17.3.1.1. Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını ifade eder.

Tkm.

Kitabı hemme çagalar haladılar, hatda Recep Ketcäl başda dişlän çöregini tä kitap okalıp gutaryança yuvudıp bilmän oturdı. “Kitabı bütün çocuklar çok sevdiler, hatta Recep Ketcäl dişlediği ekmeği, kitabı **okuyup bitirene** kadar yutamadı.” (SE, 53)

Okuv sagatları tiz-tizden geçip gutardı. “Okul saatleri çabucak **geçti.**” (SE, 80)

*Diñe Kakalıyev aydıp gutaransoñ, Söyün oña tarap övrüldi: - Bolduñmu? Başga aytcağ zadıñ yokmu? “Fakat Kakalıyev **konuştuktan sonra** Söyün ona doğru döndü: - Oldu mu? Başka söyleyecek şeyin yok mu? dedi”* (GM, 83)

*Durdiyev küşt oynamaga gati ökde, munı küştçüler krujogına yazıñ, - diyip bir nâçe yere aylap çıkdı ve ahır **aylanıp gutaranlarından** soñ: - İlki haysısından başlatı? – diyip soradı.* “Durdiyev küşt oynamada çok usta, bunu küştçüler derneğine yazın – deyip birkaç

yere söyledi ve **döndükten** sonra: - İlk önce hangisinden başlayalım? – diye sordu.” (SE, 82)

*Şonuñ uçin hem oları tä ahırına çenli **gırıp gutarmalı.*** “Bunun için de onları ta sonuna kadar **yok etmeliyiz.**” (SE, 121)

*Ağılı **gurup gutaran** oğlanlar kümä girdiler.* “Ağılı **kurduktan** sonra çocuklar kulübeye girdiler.” (GM, 143)

*İñ ulı reportajları-da **yazıp gutardım.*** “En önemli röportajları da **yazıp bitirdim.**” (GM, 156)

*Diymek, ol indi Dövli guyudaki geologlarıñ maşınlarından özge zatlarını **ogurlap gutarıpdr.*** “Demek o şimdi Dövli Kuyu’daki jeologların arabalarından başka şeylerini de **çalmış.**” (ÇM, 177)

Az.

*Kişilär hâlâ **ölüb ğurtarmayıblar!*** “Adamlar hâlâ **ölmemiş!**” (CGS, 52)

*Sobadaki odun çoxdan **yanıb ğurtarmışdı.*** “Sobadaki odun çoktan **yanmıştı.**” (CGS, 53)

*Onun son sözünün son säsi hâlâ taht otağının soyuğ sükutunda **cingildäyib ğurtarmamışdı ki,*** Psammetix üzünü Baş kahinä çevirib bela dedi: “Onun son konuşmasındaki sesi henüz taht otağının soğuk sessizliğinde **çınlayıp yok olmamıştı ki,** Psammetih yüzünü baş kahine çevirip şöyle dedi.” (L, 56)

*Yavan çöräyi **yeyib qurtarandan** sonra yenä saata baxdı* “Yavan ekmeği **yedikten** sonra tekrar saate baktı.” (CGS, 71)

*Ailä üzvlärinin hamısını **ğırıp ğurtardığını** düşünürmüş* “Aile fertlerinin hepsini **yok ettiğini** düşünüyormuş.” (CGS,109)

Vaxt gələcək, bu sevda da üriyib gurtaracağ. “Vakit gelecek, bu sevda da **yok olacak.**” (M, 131)

Vağif müəllim əsas mətləbə çayını içib gurtarandan sonra keçdi. “Vağif öğretmen, esas meseleye çayını **içtikten** sonra geçti.” (L, 152)

Yeyib gurtaran kimi Ayçöhrə ayağa gəlmiş süfrəni yığışdırmağ istədi “Ayçöhre yemeğini **yediği** gibi ayağa kalkıp sofrayı toplamak istedi” (CGS, 238).

Gərənfil Sovetlərin böyük-böyük şahərlərinin bazarlarında bir göz gürpimində satılıb gurtarardı. “Karanfil, Sovyetlerin büyük şehir pazarlarında kısa sürede **satılırdı.**” (L, 263)

Yeməyin hamısını yeyib gurtarmışdı. “Yemeğin hepsini **yemişti.**” (CGS, 264)

Bu gün satılıb gurtardım. “Bugün **sattım.**” (CGS, 293)

2.18. otur-

2.18.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar: *ötügen yir olurup arkış tirkış ısar neñ buñug yok ötügen yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen* “Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin’e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmediceksin.” KT G8 (Tekin, 2010: 22-23), *Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum* “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum” (Ergin, 2012: 2-3); *çöküd-ü olur-* “iyice eğilmek, iki büklüm olmak” (Gabain, 2007: 90). *olur-* fiili, bazı çağdaş lehçelerde varlığını sürdürürken bir kısmında da *-lt-* ünsüzleri gerileyici benzeşme ile *-tt-* (bazı kuzeydoğu lehçeleri), *-d-* (diğer kuzeydoğu lehçeleri) veya *-t-* (güneybatı lehçeleri)’ye dönüşmüştür. Eski Türkçede *olur-*, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde *oltur-* ve *otur-*, Kıpçak Türkçesinde *oltur-/otur-* (Clauson, 1972: 150-151), Eski Anadolu (Kantar, 2011: 544) ve Osmanlı Türkçesinde *otur-* (Kestelli, 2011: 373) olarak karşımıza çıkan fiil, günümüz Türk lehçelerinde de benzer şekillerdedir: Gagavuz (GRMS, 1973: 353), Türkiye Türkçesi, Azerbaycan, Türkmen ve Kırgız Türkçesinde *otur-*; Başkurt Türkçesinde *ultur-*; Kazak

Türkçesinde *otur-*; Özbek Türkçesinde *otir-*; Tatar Türkçesinde *utur-*; Uygur Türkçesinde *oltur-* (KTLS, I, 1991: 666-667).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “iki dizini büküp bir yere yerleşmek; belli bir durumda olmak, bir şey ile meşgul olmak” anlamlarına gelir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında birleştiği fiil ile birlikte hareketin başlayışını, sürekliliğini ve karmaşık şimdiki zamanı gösterir: *işlâp otur-* “çalışıp durmak”, *gülüp otur-* “gülüp durmak”; *ılgap otur-* “gülümseyip durmak”, *övnüp otur-* “övünüp durmak”; *gidip otur-* “gidip durmak” (TDS, 1962: 494). Türkiye Türkçesinde “vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek; bu biçimde yerleştiği yerde kalmak; uygun gelmek, ölçüleri tam olmak; bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek; (*nsz*) hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak; (*nsz*) toprak veya yapı çökmek, aşağı inmek; biriyle beraber yaşamak; bir işi yapmakta olmak, bir işe başlamak üzere olmak; yer almak, geçmek; benimsenmek, yerleşmek, kökleşmek; belli bir yörüngede dönmeye başlamak; sıvı tortuları dibe çökmek, dipte toplanmak; herhangi bir durumda belli bir süre kalmak; *hlk.* mal olmak” (TS, 2005: 1521) anlamlarına gelir. Gagavuz Türkçesinde “oturmak; yaşamak, ikamet etmek” (GRMS, 1973: 353), Azerbaycan Türkçesinde “oturur vaziyeti almak, oturmak; hareket etmeden durmak, kalmak; çökmek, dibi toprağa direnmek, aşağı inmek; yerine girmek, uygun gelmek; bedenine tam gelmek, uygun olmak; *dan.* binmek; *mec.* hapiste olmak, hapisanede tutulmak, mahpus olmak” (ADİL, III, 2006: 533) karşılığında kullanılır.

2.18.2. Kullanımı

Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde sadece Türkmen Türkçesinde görülen ve sıkça kullanılan bir tasvirî fiildir. Master fiile getirilen -A yönelme hâli ekinden sonra veya fiil tabanına getirilen -(I)p/-(U)p zarf-fiil ekli ana fiilden sonra gelir: *aglamaga otur-* “ağlamaya başla-” (SE, 16), *içmäğe otur-* “içmeye başla-” (ÇM, 21), *yazmaga otur-* “yazmaya başla-” (SE, 60); *bürenip otur-* “örtünüp dur-” (SE, 7), *sortdurıp otur-* “somurtup dur-” (GM, 20), *bolup otur-* “olup dur-” (GM, 28), *yasap otur-* “yapıp dur-” (ÇM, 33), *aydıp otur-* “söyleyip dur-” (SE, 87), *bağlap otur-* “bağlayıp dur-” (GM, 93), *gözlöp otur-* “arayıp dur-” (ÇM, 93), *okap otur-* “okuyup dur-” (SE, 131), *sıpalap otur-* “sıvazlayıp dur-” (SE, 156), *içip otur-* “içip dur-” (GM, 165), *seredip otur-* “bakıp dur-” (GM, 184) vb.

Kara, Türkmencede süreklilik ifadesi taşıyan bir şimdiki zaman türünün olduğunu ve bunun *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* yardımcı fiillerinin hece yutumuna uğramış şekilleri ile ifade edildiğini söyler: *gelip oturun* “gelmekteyim” (Kara, 2001: 48)⁶⁹. Nitekim taranan kaynaklarda da bu fiil, *otur-* ve *otur-* olmak üzere iki şekilde de görülmüştür.

otur-, *yör-*, *yat-* yardımcı fiilleri diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılmaz. *otur-* Azerbaycan Türkçesinde sadece birkaç kalıplaşmış birleşmede görülür: *allerini üzüb oturmağ*, *ağzına su alıb oturmağ*, *deyib oturmuşam* (OGG, 1986: 75-77).

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. *Fiilin mastar şekli + -A yönelme hâli eki + otur- yardımcı fiili*

Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + otur- yardımcı fiili

TT *Kullanılmıyor*

Gag. *Kullanılmıyor*

Az. *Kullanılmıyor*

2.18.3. İşlevleri

Türkmen Türkçesinde “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” başlığı altında “hareketin başlangıcını gösteren” ve “hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiiller” olmak üzere iki grupta ele alınır. Birinci grupta *otur-* fiili, yönelme hâli eki almış mastar fille gelir. Bu birleşik fiilin temel özelliği, hareketin başladığını göstermekle birlikte bunun oturur vaziyette meydana geldiğini de anlatmaktır. Böylece yardımcı fiil hem hareketin başladığını hem bunun nasıl bir durumda ortaya çıktığını gösterir. Örneğin; *Meret haltanı alıp, tamın güneş yüzüne çıktı, tama arkasını berip, aynadır yolucu alıp, sakgalınıñ eteklerini yolmağa oturdı*. “Meret torbayı alıp evin güneşli tarafına çıktı. Eve arkasını verip ayna ile makası alarak, sakalının uçlarını yolmaya başladı.” İkinci grupta ise hareketin bir süre devam ettiği (veya devam edeceği) ifade edilir. Ayrıca belli bir nesne için bu hareketin âdet, özellik olarak süregeldiğini de gösterilir. *otur-*

⁶⁹ Türkiye Türkçesinde de Muğla ağzında şimdiki zaman yapısını oluşturan yardımcı fiillerdendir: *gabağ asılıP-oturu*; *yatıP-oturu*; *senelerde yéyiP-oturu*; *diñeliP-oturu* (Akar, 2004: 59). Günümüz Türk lehçelerinde de benzer fonksiyonda kullanılır. Örneğin; Akbaba, *otur-/oltur-* fiilinin Kazak ve Nogay Türkçesinde birleşik fiil oluşturmasının yanı sıra şimdiki zaman kipini meydana getiren yardımcı fiillerden biri olduğunu (Akbaba, 2011: 217), Tan, Kırgız Türkçesinde bu fiilin *cat-*, *cür-*, *tur-* fiilleri ile birlikte geçmiş zaman yapılışında kullanıldığını belirtir (Tan, 2010: 157).

ile birleşen ana fiil çoğunlukla durum fiildir ve bazen geçmiş, gelecek zaman kiplerinde (eğer yardımcı fiil bu zamanda ise) çekimlenir. Örneğin: *Meniñ atam gaty käyinceñ, bir käyinmäge başlasa, bir sagatlap käyiner oturur* “Benim babam çok hırçın, yakınmaya bir başlasa bir saat sızlanıp duruyor.” (TDG, 2000: 322-325).

Clark bu fiili “hareketin başlangıcını” (beginning of action) ve “hareketin sürecini gösteren tasvirî fiiller” (process of action) içerisinde ele alır. *dur-* ve *otur-* fiilinin ana fiil -*мага/-mäge* ile bittiği zaman hareketin başladığını ve devamlılığını bildirmek için kullanılabilirdiğini belirtir: *Okamaga oturdu* “Okumaya başladı”. İkinci fonksiyonda kullanıldığında ise bu fiiller, hareketin tekrarlandığını veya devam ettiğini gösterir ancak amaca ulaşıp ulaşılmaması ima edilmez: *Bahana gözlöp oturman, batırgaylık bilen şol yerleri ekmek gerek*. “Bahane bulup durmadan, cesurca buraları ekmek gerek.” (Clark, 1998: 311-314, 319-320).

Sarıyev ve Güder, “Hareketin başlanmasını” ve “Hareketin devamlılığını gösteren karmaşık fiiller” olmak üzere iki alt başlığı içerisinde değerlendirir: *Ol elindä:ki çöreğini iymä:ge oturdu*. “O, elindeki ekmeğini yemeye başladı.”; *Ahmet biziñ i:şimizi barlamaga oturdu*. “Ahmet bizim işimizi kontrol edip durdu.” (Sarıyev-Güder, 1998: 97).

Oğuz Grubu Türk Dillärinin Müğayisäli Grammatikası adlı eserde *otur-* fiili, “Analitik tarz birleşmeleri” başlığı altında “hareketin devamını gösteren yardımcı fiiller” içerisinde verilir. Türkmen Türkçesinde -*p*, -*Ip*, -*Up*, zarf-fiil ekini alır: *garap oturdu* “bakıp durdu”, *seredip oturan* “bakıp duran”, *pikir edip oturdu* “düşünüp durdu” (OGG, 1986: 75-77)⁷⁰.

2.18.3.1. -(I)p/-(U)p + otur-

2.18.3.1.1. Hareketin sürekliliğini bildirir.

Tkm.

İkisi müdama uruşcak yalı, bir-biriniñ yüzüne ciñkerilişip, seredişip oturanmışlar “İkisi sürekli dövüşecek gibi birbirlerinin yüzüne gözlerini dikip **bakışip durmuşlar**.” (SE, 9)

⁷⁰ Clauson, bazı çağdaş lehçelerde birleşik fiiller kurduğunu ve -*p* zarf-fiili ile bağlandığında bir şeyi sürekli veya sıklıkla yapmayı bildirdiğini söyleer (Clauson, 1972: 150).

İne, çay içilip oturlan bağı şol çagacık hem biriniñ goltugınıñ aşagından sümüp, peyda bolupdır. “İşte, çay **içildiği** sırada bu çocukcağız da birinin koltuğunun altına sokulup sığınmış.” (SE, 10)

Hatda ol nahar iyip oturan bağı hem daşardan çagalarıñ: - Galpaklı, gel oynalı! - diyen sesini eşideninden, ol derrev garıncığını sıpan bolup: - Kaka, men doydum - diyerdi. “Hatta o yemek **yediği** sırada da dışardan çocukların ‘Galpaklı, gel oynayalım!’ diyen seslerini işitince hemen karıncığını sıvazlayıp: -Baba ben doydum diyordu.” (SE, 18)

Örüden gelen Abdı hem eşegiñ üstündäki horcundan kellelerini çıkarışıp oturap guzuları yılı körpece salıp, goşa tarap uğradı. “Meradan gelen Abdı da eşegiñ üstündeki heybeden başlarını **çıkarpı duran** kuzuları sıcacık ağıla salıp, barakasına doğru yöneldi.” (ÇM, 20)

Düyäniñ üstünden düşüp bilmän aglap oturan vıgıtı dadına yetişen şu oğlandı. “Devenin üstünden inmeden **ağlayıp durduğı** zaman imdadına yetişen bu oğlandı.” (SE, 46)

Kakalıyev ilerki äpişgäniñ önünde otırdı, onuñ gapdalında Vitya şlyapasını dızınıñ üstünde goyup, gelenlere göz gezdirip otırdı. “Kakalıyev, öndeki pencerenin önünde oturdu ve onun tarafındaki Vitya şapkasını dizinin üstüne koyup, gelenlere **göz gezdirip duruyordu.**” (GM, 57)

İndi görüp otursam, ol grajdanlık urşı yılları ekeni. “Şimdi **görüyorum da o** vatandaşlık savaşı yılları imiş.” (ÇM, 100)

Şonuñ üçin hem ol Pälvan bu sözleri aydanda sakgalını sıpalap, gövni hoş bolup otırdı. “Bunun için de o, Pälvan bu sözleri söylediğinde sakalını sıvazlayıp, **keyifleniyordu**” (ÇM, 123)

Durdı aga ses çıkan tarapa seredip görse, dervezäniñ kölegesinde bir kiçicik, gartmaç adam gazete seredip otırdı ekeni. “Durdı Bey, sesin geldiği tarafa bakınca kapının gölgesinde kısa boylu, yaşlı bir adamın gazete **okuyup durduğunu** görmüş.” (SE, 74)

Kakaliyev sözi nämeden başlacakdığı hakda pikirlenip oturdi. “Kakaliyev söze nereden başlayacağını **düşünüp duruyordu.**” (GM, 83)

Biz hem şolara bil baglap oturis. “Biz de bunlara bel **bağlayıp duruyoruz.**” (ÇM, 108)

Hoş, sag boluñ, yeñiş bilen gaydıp geliñ, yoluñıza garap oturandiris» “Hoş, sağ olun, zaferle dönüp gelin, yolunuzu **gözleyip duracağız.**” (SE, 122)

Pälvan, Kakageldi, Rahman üçüsi üzümlişe yetip gelende, Halap aga bağıñ ortarasıñdaki beyik teläre çıkıp seleñläp oturdi. “Pälvan, Kakageldi ve Rahman, üçü birlikte bağa geldiklerinde, Halap Bey bağıñ ortasındaki büyük sundurmaya çıkıp **gezinip durdu.**” (ÇM, 143)

Yoldan çıkman, yöräp gidip otursam, Dövli guya arkayınam yeterin» diyip oturdi. “Yoldan çıkmadan **yürüyüp durursam,** Dövli kuyuya rahatça varırım, diyordu.” (ÇM, 151)

Aşır bilen Meret hem gürrüñiñ ilki başından bəri yekece sözi sıpdırman diñläp oturdılar. “Aşır ile Meret de konuşmanın en başından beri tek bir sözü kaçırmadan **dinleyip duruyorlardı.**” (SE, 157)

2.18.3.2. -A + otur-

2.18.3.2.1. Hareketin başladığını bildirir.

Tkm.

Şondan soñ Mikola erbet bir zat duyan yalı, bir ecesiniñ yüzüne, bir-de köçeden ılgaşıp baryan adamlara seredip, aqlamağa oturdi. “Ondan sonra Mikola kötü bir şey duymuş gibi, bir annesinin yüzüne bir de sokaktan koşup geçen insanlara bakıp, **ağlamaya başladı.**” (SE, 16)

Arkayın incalıp, çayını içmäşe oturdi. “Sakinleşip, çayını **içmeye başladı.**” (ÇM, 21)

Garrı avçı pugta incalıp, çagalara gürrüñ bermäşe oturdi. “Yaşlı avcı iyice sakinleşip, çocuklara **anlatmaya başladı.**” (ÇM, 36)

Recep özünüñ terbiyecisi bilen küşt oynamaga oturdi. “Recep kendi hocası ile küşt oynamaya başladı.” (SE, 82)

Pälvan mekdepten geldi-de, kepderilerini naharlamaga oturdi. “Pälvan, mektepten geldi ve güvercinlerini beslemeye başladı.” (ÇM, 123)

2.19. ugra-

2.19.1. Yapısı

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “yola düşmek, bir yana revan olmak, gitmek; bir tarafa doğru yürümeye başlamak, yönelmek” (TDS, 1962: 670) anlamlarına gelir.

2.19.2. Kullanımı

ugra- tasvirî fiili, Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde kullanılır ve ana fiile *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki ile bağlanır: *irkilciräp ugra-* “uyuklamaya başla-” (ÇM, 16), *gürläp ugra-* “konuşmaya başla-” (SE, 22), *sırıp ugra-* “silmeye başla-” (ÇM, 40), *atıp ugra-* “atmaya başla-” (GM, 45), *köpelip ugra-* “çoğalmaya başla-” (ÇM, 52), *ılgap ugra-* “koşmaya başla-” (ÇM, 77), *sorap ugra-* “sormaya başla-” (SE, 83), *süyşüp ugra-* “hareket etmeye başla-” (SE, 124), *dırmaşıp ugra-* “tırmanmaya başla-” (ÇM, 143), *yöräp ugra-* “yürümeye başla-” (SE, 154), *basıp ugra-* “basmaya başla-” (GM, 197) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler

Tkm. Ana Fiil + *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki + *ugra-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.19.3. İşlevleri

Baylyev, “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” içerisinde “hareketin başlangıcını gösteren birleşik fiiller” adı altında inceler. Ana fiil, durum fiil şeklinde gelir. Örneğin; *Ol (Annagultı) işe yürekli yapışmagı adat edinip*

ugradı. “O (Annagılı), işe cesurca asılmayı âdet edinmeye başladı.”; *Bossan ece oğlunuñ gitmegine düşünmezlik edip, başdan garşılık görkezip ugran bolsa hem, soñabaka ol-da razılık berdi*. “Bossan Hanım, oğlunun gitmesine düşünmeden başta karşı gelmeye başlasa da, sonunda o da izin verdi.” (Baylıyev, 1981: 178)⁷¹.

Clark da “Hareketin başlangıcını gösteren tasvirî fiiller” (beginning of action) başlığı altında ele alır ve bu fiilin *-(I)p* eki alarak geniş zaman ve geçmiş zaman hariç bütün zamanlarla kullanıldığını belirtir: *Ol işlemäge ugrayar*. “O çalışmaya başlıyor.” (Clark, 1998: 311-314). Sarıyev ve Güder, *ugra-* fiilini iki grupta inceler: “Hareketin başlanmasını gösteren karmaşık fiiller” ve “Yön, taraf gösteren karmaşık fiiller”: *Ol elindä:ki çöreğini iyip ugradı*. “O, elindeki ekmeğini yemeye başladı.”; *Ol şä:here baka yöre:p ugradı*. “O, şehire doğru yürüdü.” (Sarıyev-Güder, 1998: 97).

2.19.3.1. **-(I)p/-(U)p + ugra-**

2.19.3.1.1. Hareketin başladığını bildirir.

Tkm.

Yaş naturalistler iki topara bölünip, işläp ugradılar “Genç natüralistler, iki gruba ayrılıp **çalışmaya başladılar**.” (ÇM, 17)

Şol bada hem direktör gürläp ugradı: “İlk önce müdür **konuşmaya başladı**.” (SE, 22)

İrden turup ugran şemal barha güyçlendi, öyleden soñ bolsa asmanı bulut örtüp, hova sovap başladı “Sabahtan **esmeye başlayan** rüzgâr, gittikçe güçlendi ve öğleden sonra ise gökyüzünü bulutlar kaplayıp, hava soğumaya başladı.” (ÇM, 25)

Şol gazık ırañ atıp ugranda, Söyün alcıradı. “Bu kazık **sallanmaya başladığında**, Söyün şaşırıldı.” (GM, 45)

⁷¹ Ayrıca bk. TDG, 2000: 322.

Ekinler yapraklarını sallap, reñklerini üytedip ugradılar. “Ekinler yapraklarını sallayarak, renk **değıştirmeye başladılar.**” (SE, 49)

Çoluk Çarını akca düşekçäniñ üstünde yatırıp, göterip ugradılar. “Çoban Çarı’yı beyaz döşeğın üstüne yatırıp, **taşımaya başladılar**” (ÇM, 66).

Bular terbiyeçiniñ sesini eşider yalı, olara tarap yörüp ugradılar. “Bunlar öğretmenin sesini işitir gibi olup, o tarafa doğru **yürümeye başladılar.**” (SE, 83)

Ol gele-gelmäne Kakageldiniñ yakasından tutup, gaharlı silterlöp ugradı. “Gelir gelmez Kakageldi’nin yakasından tutup, öfke ile onu **sarsmaya başladı.**” (ÇM, 85)

Aman Küleleriñ gapısını nazarlap ugradı. “Aman, Külelerin kapısını **gözlemeye başladı.**” (ÇM, 89)

Recebiñ hem, Amanoviñ hem gözünüñ yaşı indi özünü saklatman, erñekden ağıp, yüzlerinden akıp ugradı. “Recep’in de Amanov’un da gözyaşları artık gizlenmeden yüzlerinden **akmaya başladı.**” (SE, 98)

Muhadıñ okuvını taşlap, kolhoza gitmeginden Garyagdı gatı darıgıp ugradı. “Muhat’ın okulunu bırakıp kolhoza gitmesinden dolayı Garyağdı çok **huzursuz olmaya başladı.**” (SE, 112)

Günbatar tarapdaki gara bulutlar golaylaşıp ugradı. “Batı tarafındaki kara bulutlar **yaklaşmaya başladı.**” (ÇM, 165)

2.20. yat-

2.20.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar: *kanıñ subça yügürti siñüküñ tagça yatdı beglik urı oğluñ kuul boltı eşilik kız oğluñ küñ boltı* “Kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yıkıldı; bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariye oldu.” KT D24 (Tekin, 2010: 30-31); *öl-gäli yat-* “hemen ölecek durumda olmak, ölecek olmak” (Gabain, 2007: 91).

Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak (Clauson, 1972:884), Eski Anadolu (Kanar, 2011: 749) ve Osmanlı Türkçesinde (Kestelli, 2011: 538) *yat-* şeklindeki fiil, günümüz Türk lehçelerinde her lehçenin fonetik özelliğine bağlı olarak az farklılıklarla kullanımını sürdürür: Gagavuz (GTS, 1991: 259), Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Tatar, Başkurt ve Uygur Türkçesinde *yat-*; Özbek Türkçesinde *yât-*; Kazak Türkçesinde *jat-*; Kırgız Türkçesinde *cat-* (KTLS, 1991: 974-975).

Türkmen Türkçesinde ana fiil olarak “bir yerde ya da bir şeyin üstünde uzanıp yatmak; uyumak, uyuklamak; bir yerde olmak, çok vakit geçirmek, gecikmek; beklemek; (*bitki için*) kuruyup, solup gitmek; hastalanmak (TDS, 1962: 858); durmak, dinmek (TTS, 1995: 682-683) anlamlarına gelir. Türkiye Türkçesinde “bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak; uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek; yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek; hastalık sebebiyle yatakta kalmak; geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak; boş yere beklemek; işlemez, çalışmaz durumda kalmak; bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek; belli bir süreyi cezaevinde geçirmek; ölü gömülmüş olmak; düz bir duruma gelmek, düzleşmek; (*-le*) cinsel ilişkide bulunmak; bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak; heves etmek, eğilmek; *mec.* bulunmak, var olmak; *tkz.* olumsuz veya başarısız bir sonuç almak; *hlk.* işsiz kalmak, çalışmamak” (TS, 2005: 2147) karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde “yatmak, uzanmak; geceleme (GRMS, 1973: 217); kuluçkaya yatmak” (GTS, 1991: 259), Azerbaycan Türkçesinde “uyku halinde olmak, uyuklamak; hasta olmak, hastalanmak, yorgana-döşeğe düşmek; inmek, sükut etmek, dağılmak; bir işin, hadisenin tesiri azalmak, zayıflamak, sakinleşmek, dayanmak, kurtarmak; *mec.* gaflet etmek, gaflette bulunmak, habersiz olmak, hiçbir hareket göstermemek; *mec.* durmak, çalışmamak, faaliyette bulunmamak; uyuşmak, uyuklamak; yığılıp kalmak, işe gitmemek, satılmamak; hapisanede olmak, mahpus olmak” (ADİL, IV, 2006: 557) anlamlarındadır.

2.20.2. Kullanımı

Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılır ve ana fiile *-Ip/-Up* zarf-fiil ekiyle bağlanır: *atıp yatan* “atan” (GM, 7), *çümlüp yatıyar* “batıyor” (ÇM, 14), *düşüp yatır* “düşüyor” (SE, 16), *gışarıp yatan* “uyuklayan” (ÇM, 21), *düşüp yatan* “düşen” (GM, 29), *diñläp yatan* “dinleyen” (ÇM, 40), *çaykanıp yatırdı* “çalkalanıyordu” (GM, 45), *bolup yatırdı* “oluyordu” (GM, 100), *seredip yatırdılar*

“bakıyorlardı” (SE, 129), *gınanıp yatur* “üzülüyor” (ÇM, 147), *basıp yatur* “basıyor” (GM, 183) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler

Tkm. Ana Fiil + -(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + yat- yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

2.20.3. İşlevleri

Oğuz Grubu Türk Dillerinin Müğayisâli Grammatikası'nda yat- fiili, “hareketin devamını gösteren tarz birleşmeleri” içerisinde verilir. Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılmayan bu yardımcı fiil, hareketin devamını, tekrarlanmasını bildirir: *akıp yatyan* “akan”, *yılgırıp yatur* “gülümsüyor” (OGG, 1986: 75-77).

Baylıyev, “Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller” içerisinde değerlendirilir. yat- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil, devamlı ve şuan olan, şimdiki zamanı anlatmakla birlikte, ana fiilin yatar halde yerine getirildiğini gösterir: *Köpriniñ aşağından suv akıp yatur*. “Köprünün altından su akıp duruyor.”; *Kem-kemden galkıcaklayan läbik mele suv noburı doldurıp çaykanıp yatur*. “Yavaş yavaş kımıldanıp bulanık sarımtırak su, kanalı doldurup çalkalanıyor.” Bu örneklerde suyun yatar halde aktığı anlaşılıyor. Elbette ki suyun dik vaziyette veya oturur halde akmayacağı bellidir. Bunun için de yukarıdaki örnekte yardımcı fiil olarak *otur-* fiili gelemmez. *dur-* fiili esas anlamını çok az yerde korumaktadır. Bu nedenle de yukarıdaki örneğimizde yardımcı fiil olarak bunu getirip, *akıp dur* gibi kullanılsa da cümlenin anlamı değişmez (Baylıyev, 1981: 189-192).⁷²

Clark, “Hareketin sürecini bildiren tasvirî fiiller” (process of action) içerisinde ele alır ve *dur-*, *otur-*, *yör-*, *yat-* fiillerinin genellikle, sürekli veya düzenli yapılan süreci tanımlayan tasvirî fiiller olarak kullanıldığını belirtir (Clark, 1998: 319-323).

⁷² Ayrıca bk. TDG, 2000: 331-333.

Kara, bu fiilin süreklilik ifade eden şimdiki zamanı meydana getiren yardımcı fiillerden biri olduğunu ve hece yutumuna uğrayarak çekimlendiğini söyler: *gezip yaturın* “gezmekteyim” (Kara, 2001: 48).

2.20.3.1. -(I)p + yat-

2.20.3.1.1. Hareketin sürekliliğini bildirir.

Tkm.

*Günortanıñ cövza ısısında çökediñ ortasında äpet deñiz **tolkun atıp yatan** yalıdı.* “Güneyin yakıcı sıcaklığında düzlüğün ortasında deniz büyük **dalgalar atıyor** gibiydi.” (GM, 7)

*Onuñ deñiz yalı **çaykanıp yatan** aldavçı salgıma baka sag elini **serip yatışını** men unudamok.* “Onun deniz gibi **dalgаланan** seraba doğru sağ elini **uzatıp duruşunu** unutamıyorum.” (GM, 20)

*Başga ayallar gıgırışıp gaçsa, munuñ ecesi arkayın, arkan **düşüp yatur.*** “Diğer kadınlar bağırışıp kaçsa da, onun annesi sakince geri **iniyor.**” (SE, 16)

*Ezilen tavuk yalı bolup müzzerip duran çepiksice piyada bu **çırpınıp yatan** dälî deryanıñ önünde özüniñ ecizdigini boynuna aldı.* “Ezilmiş tavuk gibi sıkılıp duran zayıf adam, bu **çırpınıp duran** deli deryanın önünde kendi acizliğini kabullendi.” (GM, 44)

*Bir-birinden tapavudı bolmadık yalañaç alañlar yağışdan soñ gızgılt övsüp keliñ kellesi yalı **yalpıldaşıp yaturdı.*** “Birbirinden farkı olmayan çıplak alanlar, yağmurdan sonra kızıla bürünüp, gelin başı gibi **parıldayıp duruyordu.**” (ÇM, 60)

*Paketa atılan vagtı olar gar bilen **meñzeş bolup yaturdılar,** hatda olarıñ avtomatları hem bütünley ak mata bilen saralgıdı.* “Onlar pakete koyulduğu sırada kara **benziyorlardı,** hatta otomatları da tamamen beyaz kumaş ile sarılmıştı.” (SE, 118)

*Garyagdı hemmesini **görüp yaturdı.*** “Garyağdı hepsini **görüp duruyordu.**” (SE, 124)

Halap aga-da şat bolup yatırdı. “Halap Bey de mutlu **oluyordu.**” (ÇM, 147)

Onuñ içinden şor suv akıp yatırdı. “Onun içinden tuzlu su **akıp duruyordu.**” (ÇM, 160)

Üçünci gapanıñ velin gurulan yeri oyulıp yatırdı. “Üçüncü kapanın sadece kurulan yeri **oyuluyordu.**” (GM, 189)

2.21. yör-

2.21.1. Yapısı

Ana fiil ve tasvirî fiil olarak ilk örnekleri Eski Türkçe döneminde görülür ve fiil, *yori-* şeklinde karşımıza çıkar⁷³: *ol yılka türgiş tapa altun yışığ aşa ertiş ügüzüg keçe yorıdım* “O yıl Türkişlere doğru Altay dağlarını aşarak ve İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm.” BK D27 (Tekin, 2010: 60-61); *yat-ıp yür-* “yatmayı adet haline getirmek, yatıp durmak” (Gabain, 2007: 91)⁷⁴.

Gagavuz Türkçesinde *örü-* (GRMS, 1973: 356), Türkiye Türkçesinde *yürü-*, Azerbaycan Türkçesinde *yeri-*, Başkurt Türkçesinde *yörö-*, Kazak Türkçesinde *jürü-*, Kırgız Türkçesinde *cürü-*, Özbek ve Uygur Türkçesinde *yür-*, Tatar Türkçesinde *yörü-*, Türkmen Türkçesinde *yöre-* (KTLS, I, 1991: 1002-1003), Nogay ve Kumuk Türkçesinde *yürü-*, Kuzeydoğu Altay Türkçesinde *yür-*, Kuzeybatı Karakalpak Türkçesinde *jür-* şeklindedir (Clauson, 1972: 957).

Türkmen Türkçesinde “yürümek” (Kara, 2001: 218) anlamındadır ve yardımcı fiil olarak kullanıldığında, birleştiği ana fiil ile birlikte hareketin devamlılığını ve karmaşık şimdiki zamanı gösterir (TDS, 1962: 352). *Ol heniz hem okap yör* “o hâlâ okuyor”; *sen nimä işläp yörsün* “sen ne yapıyorsun, neyle meşgulsün?”, *biz gezip yörüs* “biz geziyoruz” (TTS, 1995: 708). Türkiye Türkçesinde *yürü-* fiili ile ifade edilir ve “adım atarak ilerlemek, gitmek; karada veya suda, herhangi bir yöne doğru sürekli olarak yer değiştirmek; çocuk ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek; yayan gezmek, yayan gitmek; yol almak; (-e) bir yere

⁷³ Ayrıca bk. Tan, 2010: 112; Akbaba, 2011: 140.

⁷⁴ Gabain, Osmanlı Türkçesinde *dur-* ve *yat-* fiillerindeki gibi, Uygur Türkçesinde belirli hareket ve durgunluk bildiren fiillerin -p zarf-fiil ekiyle bağlandığını belirtir (Gabain, 2007: 91).

gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak; (-e) üzerine doğru gitmek, akın etmek, saldırmak, hücum etmek; (*nsz*) faiz, hesap edilmek, işlemek; geçmek, ilerlemek, değişmek; bir işte ileri gitmek; *mec.* gereği gibi yapılmak veya ilerlemek; (*nsz*) *argo* ölmek” (TS, 2005: 2211) karşılığında kullanılır. Gagavuz Türkçesinde *örü-* şeklindedir ve “yayan gitmek, dolaşmak, yürümek, aşmak” (GRMS, 1973: 356), Azerbaycan Türkçesinde *yürü-/yeri-* “ayaklarını kullanarak hareket etmek, adımlamak; gitmek; üzerine gitmek, hücum etmek, akın etmek; geçmek, kabul olunmak, yayılmak; bir şeyin içine batmak, geçmek, girmek” (ADİL, IV, 2006: 587) anlamlarına gelir.

2.21.2. Kullanımı

Türkiye⁷⁵, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Türkmen Türkçesinde ana fiile -(I)p/-(U)p zarf-fiil ekleri ile bağlanır⁷⁶: *otlap yören* “otlayıp duran” (GM, 7), *gepläp yörmegi* “konuşup durmayı” (SE, 8), *okap yöreni* “okuması” (SE, 39), *yaşap yören eken* “yaşıyormuş” (ÇM, 40), *agırdıp yörmegin* “incitip durmayın” (ÇM, 73), *oynap yören* “oynayıp duran” (GM, 81), *pelläp yören* “kanatlarını gerip duran” (ÇM, 92), *işläp yörsün* “çalışıyorsun” (GM, 111), *gezip yöre di* “gezip dururdu” (SE, 146), *gözläp yördün* “arıyordun” (GM, 147), *doyrup yörsüniz* “doyuyorsunuz” (ÇM, 158), *yüzüp yören* “yüzüp duran” (SE, 169). Olumsuz biçiminde *yör-* yardımcı fiiline -mA olumsuzluk eki getirilir: *pikirlenip yörmä* “düşünmüyor” (GM, 84) vb.

Bağlantıyı Kuran Ögeler:

Tkm. Ana Fiil +-(I)p/-(U)p zarf-fiil eki + *yör-* yardımcı fiili

TT Kullanılmıyor

Gag. Kullanılmıyor

Az. Kullanılmıyor

⁷⁵ Nesrin Sis, Türkiye Türkçesi ağızlarında *yürü-*, fiilin süreklilik anlamı kattığını ve Türkmen Türkçesindeki *yörü-* fiilinin kullanım şekillerinin ortak olduğunu ifade eder (Sis, 2006: 227).

⁷⁶ Kara, Türkmencede süreklilik ifadesi taşıyan şimdiki zaman türünün bulunduğunu ve *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* yardımcı fiillerinin hece yutumuna uğramış şekilleri ile kurulduğunu belirtir: *iışläp yöörün* “çalışmaktayım” (Kara, 2001: 48).

2.21.3. İşlevleri

Baylıyev, “Hareketin meydana gelmesinin tüm sürecini ve neticesini gösteren birleşik fiiller” ve “Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller” olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. İlk grupta “hareketin devamlılığını gösteren birleşik fiiller” alt başlığında değerlendirilir. Bu birleşik fiiller, hareketin bir süre devam ettiğini (veya devam edeceğini) gösterir. Ayrıca belli bir nesne için bu hareketin âdet, özellik olarak süregeldiğini de gösterir. Bu birleşik fiili meydana getiren yardımcı fiiller şunlardır: *dur-*, *gel-*, *yör-*, *otur-*. *yör-*, çoğunlukla durum fiil şeklindedir. Bazen yardımcı fiil görevindedir. Örneğin: *Güyz guzlasa örän govı, yilik yalı gatıgını iyer-de yöreris, ece.* “Güzün yavrulasa çok iyi, ilik gibi yoğurdunu yeriz anne.” İkinci grupta ise *yör-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil, süresiz fakat bununla birlikte devamlı hareketi gösterir. Bu fiil ile kullanılan fiilleri ikiye ayırabiliriz. Ana fiil, bir yerden başka bir yere hareket etmeyi göstermiyor ise, birleşik fiil şimdiki zamanı göstermek ile birlikte bu hareketin uzun süre devam ettiğini, o zaman için süregelen hareketini gösterir. Örneğin: *Biz bayrama tayyarlık görüp yörüs.* “Biz bayrama hazırlık yapıyoruz.”, *Ol menden utanıp yör.* “O benden utanıyor.”, *Gurban canam Aşgabatda okap yör.* “Gurban da Aşkabat’da okuyor.”, *Men şu yerden böküp bilmän yörün.* “Ben buradan atlayamıyorum.” Eğer ana fiil, bir yerden başka bir yere hareket etmeyi gösteriyor ya da genellikle hareket etme yoluyla yerine getirilen hareketi gösteren fiillerden ise, birleşik fiil bu hareketin gerçekten o an yerine getirildiğini gösterir. Böyle olduğunda *yör-*, hareketin yönünü göstermez. Örneğin: *Goyunlar otlap yörler.* “Koyunlar otuyorlar”. *Oglancıklar daşarda oynap yörler.* “Çocuklar dışarıda oynuyorlar”. Bununla birlikte, *yör-* fiili ile kurulan birleşik fiil, daha çok hareketin sürecini gösterip, onun neticesini göstermez (Baylıyev, 1981: 178-190)⁷⁷.

Clark, “Hareketin sürecini bildiren tasvirî fiiller” (process of action) içerisinde ele alır. *gel-* ve *yör-*⁷⁸ fiili genellikle fiziksel çabayı veya hareketi ifade eden ana fiillerle birlikte gelir. Tasvirî fiil olarak kullanımında hareketin amaca ulaşana kadar sürekliliğini ifade eder: *Hocaguli birnäçe vagtdan bəri Altınıñ daşından aşık bolan bolup, däliporhan bolup yöryärdi.* (Clark, 1998: 319).

⁷⁷ TDG, 2000: 322-331.

⁷⁸ *yöre-* fiilin bir varyantıdır (Clark, 1998: 319).

Sarıyev ve Güder, “Hareketin devamlılığını gösteren karmaşık fiiller”de ele alır (Sarıyev vd., 1998: 97).

2.21.3.1. -(I)p/-(U)p + yör-

2.21.3.1.1. Hareketin devamlılığını bildirir.

Tkm.

*Edil şu vagtlar yaybañ kälde **otlap yören** goyun sürüsiniñ üstünden “R-rayt-ov-şa-a” diyen häkimli ses yañlanıp gitdi.* “Tam o sırada, geniş dere kenarında **otlayan** koyun sürüsünün üstünden ‘R-rayt-ov-şa-a’ diye güçlü bir ses yankılanıp gitti.” (GM, 7)

*Sen munı nireden tapaydıñ, bu nireden seniñ yadıña düşdi? - diyip, dınman **geplöp yördi.*** “Sen bunu nereden buldun, bu nereden senin aklına geldi? deyip, susmadan **konusuyordu.**” (SE, 12)

*Ektranda oynaşıp, aydım **aydışıp yören** çagalar görünyär.* “Ektranda dans ederek **şarkı söyleyen** çocuklar gösteriliyor.” (SE, 22)

*Ol birden ecem hem **gözlöp yören** bolmasın diyip pikirlendi-de, hamsıgıp, aglamaga başladı.* “O birden annem de **bekliyor** olmasın diye düşündü ve hıçkırarak ağlamaya başladı.” (SE, 41)

*Goñras telpek aşakda suvuñ yüzünde **gayıp yördi.*** “Gonras’ın kalpağı yerde suyun üstünde **kayıyordu.**” (GM, 44)

*Küle bolsa eyyam maşınıñ tövereginde **timisgenip yördi.*** “Küle ise çoktan beri arabanın kenarında **ümitle bekliyordu.**” (ÇM, 49)

*Hovliniñ içinde kovalaşıp, **ılgaşıp yören** oğlanlar derrev eyvana yığnandılar.* “Avlunun içinde kovalaşıp, **koşuşturan** çocuklar hemen odaya toplandılar.” (SE, 78-79)

*Bir gezek Anya palubada **oynap yören** Cemalcığı gucagina alıp, oña köke hödürledi.*
 “Bir kez Anya, güvertede **oynayan** Cemalcığı kucağına alıp ona bisküvi ikram etti.” (GM, 81)

*Şondan bəri **işlöp yörsüñizmi?*** “O zamandan beri **çalışıyor musunuz?**” (SE, 102)

*Cemal can, bu vagt näme **işlöp yörsün?*** “Cemal bu vakitte ne **yapıyorsun?**” (GM, 111)

*Biz-ä yöne agzımızı **açıp yörüs.*** “Biz boşuna **konusuyoruz.**” (ÇM,136)

*Ayağımdan mazalica sovuğ geçeni hem şonu **ızarlap yörkäm** duydum.* “Ayağımdan usulca soğuğun geçtiğini de onu **takip ederken** hissettim.” (GM, 154)

SONUÇ

Çalışmamızda Oğuz grubu Türk lehçelerindeki tasvirî fiillerin günümüzdeki durumu incelenmiş, Türkmen, Azerbaycan, Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde varlığını devam ettiren bu özel fiiller, yapı, kullanım ve işlev bakımından birbirleri ile mukayese edilmiştir. Bunun sonucunda söz konusu lehçelerin son dönem eserlerinden hareketle Türkmen Türkçesinde 21, Azerbaycan Türkçesinde 8, Türkiye Türkçesinde 6 ve Gagavuz Türkçesinde 3 tasvirî fiilin kullanımını devam ettirdiği tespit edilmiş ve bu fiiller aşağıda maddeler halinde değerlendirilmiştir:

1) al-: İlk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar. Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde yeterlilik fiili olarak kullanılmakta, Oğuz grubu Türk lehçelerinde ise sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Ana fiile *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve nadiren kullanılır. “Özneyi etkisi altına alma, kuşatma ve hile ile ele geçirme” işlevleri taşır. Ayrıca “hareketin öznenin lehine, kendisi için yapıldığını” da bildirmektedir.

2) bar-: İlk örneklerine Eski Türkçe döneminde, Orhun Yazıtları’nda rastlanılır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde hareketin yapılmakta olduğunu veya yapılmaya başlandığını gösterir. Harezm Türkçesinde çabukluk, kolaylık, anilik ifade eden fiillerdendir. Türkiye, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak görülmezken, Türkmen Türkçesinde işlek bir kullanıma sahiptir. Bu yapıda ana fiil, *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekini alır ve kendinden sonra gelen yardımcı fiilden daima ayrı yazılır. “Hareketin yönünü ve sürecini” bildirir.

3) başla-: İlk örnekleri Eski Türkçe döneminde görülür. Oğuz grubu Türk lehçelerinde Türkmen ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılır ve oldukça işlektir. Bu yapının kuruluşunda ana fiil Türkmen Türkçesinde genellikle *-(I)p* ve nadiren mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli ekini alır. Azerbaycan Türkçesinde ise sadece mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli eki ile bağlanır. Her iki lehçede de “hareketin başladığını” bildirir.

4) ber-/ver-: İlk defa Eski Türkçe döneminde Orhun Yazıtları’nda karşımıza çıkar. Eski Uygur, Karahanlı, Çağatay, Harezm Türkçesinde hareketin bir anda yapıldığını, tezliğini, çabukluğunu, kolaylığını bildirir. Batı Türkçesinde de aynı işlevdedir. Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Türkiye,

Gagavuz ve özellikle Türkmen Türkçesinde oldukça yaygındır. İncelediğimiz metinlerde *ber-* fiilinin Türkmen Türkçesinde diyalog içerisinde *bir-* şeklinde geçtiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle konuşma dilinde Eski Türkçede kullanılan ve arkaik özelliğe sahip olan *bir-* fiilinin nadir de olsa kullanımının devam ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca başka bir diyalogta *gidiber-* tasvirî fiilinin *gidever-* şeklinde *e* sesinin daralmaya uğramadan kullanıldığı görülmüştür. Birkaç örnekte ise *ber-* fiili “veri” şeklinde karşımıza çıkmıştır. Ana fiile bağlanırken aldıkları zarf-fiil ekleri benzerdir. Türkmen Türkçesinde *-I/-U* ve *-p* eklerinden uygun olanı getirilir ve daima kendinden önce gelen fiile birleşik yazılır. Bazı örneklerde bu birleşme eksiz meydana gelir. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde ana fiile *-I/-U* zarf-fiil ekleri ile bağlanır. Gagavuz Türkçesinde bazı örneklerde *-I* zarf-fiili düşmektedir. İşlev olarak “hareketin tezliğini, bir başkasının yararına yapmayı, rica ve isteği” bildirir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde diğerlerinden farklı olarak “hareketin bittiğini, tamamlandığını” da ifade eder.

5) bil-: İlk defa Eski Uygur Türkçesi döneminde tasvirî fiil olarak ana fiildeki hareketin yapılabileceğini veya yapma gücüne, imkânına sahip olduğunu belirtme işlevinde kullanılmıştır. *-A/-I/-U bil-* yardımcı fiili ile kurulan yeterlik fiili, Türkçenin en eski kurallı birleşik fiillerinden biridir. Eski Türkçede yeterlik için olumlu ve olumsuz biçimlerinde *u-* fiili kullanılırken, Orta Türkçede unutulmuş yerini *bil-* yardımcı fiili almıştır. Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde, özellikle Türkmen ve Kıpçak lehçeleri özellikleri taşıyan metinlerde, *u-* yardımcı fiili kullanımdan düşerken, Eski Anadolu Türkçesi döneminde tekrar karşımıza çıkar. Olumlu biçiminde *bil-* fiili kullanılmış, olumsuz biçiminde geçişme hadisesi sonucu *-(y)A, -(y)U* ve *-(y)I* zarf-fiil ekleri *u-* yardımcı fiili ile kaynaşmıştır. *bil-* fiili, Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılmış ve bu dönemden itibaren Osmanlı Türkçesine kadar fiil tabanına *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yetersizliği de karşılamıştır. Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz ve Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın olan bir tasvirî fiildir. Ana fiile getirilen *-(y)A* zarf-fiil eki ile bağlanır. Türkmen Türkçesinde ise daha çok *-(I)p* zarf-fiil eki ile kalıplaşır. Azerbaycan Türkçesinde sıklıkla *-A* ve nadiren *-(I)b* zarf-fiil eki alır. Bu iki lehçede ana fiilden ayrı yazılırken, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde birleşiktir. Olumsuz biçimi de iki şekildedir. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde *-(y)AmA*, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *bilme-* kalıbı kullanılır. İşlev olarak; “yeterlilik, iktidar, imkân, muktedirlik; ihtimal, olasılık; izin, rica, istek” bildirir. Ayrıca “hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını” gösterir.

6) bol-: Eski Uygur Türkçesinde zarf-fiil ekleri ile meydana getirdiği birleşik fiil yapısında tasvirî fiil olarak kullanılmıştır. Bu kullanım Uygurcadan sonra oldukça daralmıştır. Karahanlı Türkçesinde isim, sıfat, sıfat fiil ve zarf-fiillerle birleşik fiiller meydana getiren bir yardımcı fiildir. Çağatay Türkçesinde “fiil+fiil” kalıbıyla birleşik fiiller kurarak yeterliliği, olabirliği ifade etmiştir. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde ise isim+fiilden meydana gelen yardımcı fiillerden biri olarak kabul edilir. Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmayan *bol-/ol-* fiili, Türkmen Türkçesinde yaygındır. Ana fiile *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve daima kendisinden önce gelen fiilden ayrı yazılır. “Hareketin olup bittiğini ve yeterliliğini” bildirir.

7) çık-/çix-: Tasvirî fiil olarak ilk örneklerine Çağatay Türkçesinde rastlanılır. Türkiye ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkmen Türkçesinde de çok işlek değildir. Ana fiile *-(I)p/-(U)p*, Azerbaycan Türkçesinde *-(I)b* zarf-fiil eki ile bağlanır ve her zaman kendinden önceki fiilden ayrı yazılır. “Hareketin olup bittiğini” bildirir.

8) dur-: İlk örnekleri Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar. Bu dönemde hareketin gösterdiği fiile süreklilik anlamı kazandırmıştır. Eski Uygur Türkçesinde ana fiil *-A* zarf-fiil eki almış ise, hareketin başlayıp devam ettiğini; *-U* zarf-fiil eki almış ise hareketin yapılmakta olduğunu; *-ğalı/-geli* zarf-fiil eki almış ise hareketin başlamak üzere olduğunu ve *-p* zarf-fiil ekini almış ise, hareketin geçmişte başlayıp devam ettiğini gösterir. *dur-* yardımcı fiili, çeşitli fonetik varyantlarla Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinde hareketin devamını bildirir. Özellikle Türkmen Türkçesinde oldukça sık kullanılan bir tasvirî fiildir. Ana fiile getirilen *-(I)p/-(U)p* zarf-fiili ve nadiren mastar fiile getirilen *-A* yönelme hâli eki ile bağlanır. Genellikle *dur-* şeklindeki fiil, çok az örnekte *tur-* olarak karşımıza çıkmıştır. Aldığı ekler bakımından Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesine benzer bir kullanım söz konusudur. Ana fiile *-A*, *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil ekleri ile bağlanır. Günümüzde daha çok ağızlarda varlığını devam ettirir, yazılı metinlerimizde seyrek olarak görülür. Gagavuz Türkçesinde taradığımız eserlerden hareketle bu fiilin tasvirî fiil olarak kullanımdan düştüğünü söyleyebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde ise *-(I)b, -(U)b, -(y)Ib, -(y)Ub; -ArAğ, -(y)ArAğ* ve *-A, -(y)A* zarf-fiil eklerinden birini alarak kalıplaşır. “Hareketin başladığını, sürekliliğini ve bazen tekrar edilerek gerçekleştiğini” bildirir.

9) gal-/ğal-/kal-: İlk örneklerine Eski Türkçe döneminde rastlanılır. Eski Uygur Türkçesinde belirli hareket ve durgunluk bildiren fiiller *-p* zarf-fiil eki ile, Orhun

Yazıtları'nda ana fiile *-I* zarf-fiil eki ile bağlanmıştır. Türkmen Türkçesinde genellikle *-(I)p/- (U)p*, nadiren *-A* zarf-fiil eki alır ve her zaman kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılır. Türkiye Türkçesinde ise genellikle *-A*, nadiren *-p* zarf-fiil eki ile kalıplaşır. *-A* zarf-fiil eki aldığı anda kendinden önce gelen fiile birleşik, *-p* eki aldığı anda daima ayrı yazılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde sadece *-A* zarf-fiil eki ile kullanılır ancak bu kez yardımcı fiil, ana fiilden ayrıdır. Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılmayan bir tasvirî fiildir. Genellikle *-(I)b*, nadiren *-A* zarf-fiil eki ile alır. Dört lehçede de “hareketsiz sürekliliği” bildirir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde “hareketin olup bittiğini, tamamlandığını”, Azerbaycan Türkçesinde “hareketin başka bir hâle dönüşmesini” de ifade eder.

10) geç-: Türkiye, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkmen Türkçesinde, kendinden önce gelen ana fiile sadece *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanır ve oldukça seyrek kullanılır. “Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını” bildirir.

11) gel-/gäl-: İlk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar. Bu dönemde hareketin sürekliliğini veya birden bire yapıldığını gösterir. Eski Uygur Türkçesinde ana fiilde belirtilen hareketin devamlı veya aniden yapıldığını gösteren tasvirî fiil olarak değerlendirilmiştir. Kutadgu Bilig'de *kel-* fiili, eskiden beri süregelen bir devamlılığı gösterir. Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde aynı işlevde kullanılan fiil, günümüzde Oğuz grubu Türk lehçelerinde de bu görevini sürdürmektedir. Türkmen Türkçesinde ana fiil tabanına genellikle *-(I)p/- (U)p*, nadiren ise *-A* zarf-fiil eki ile getirilir ve daima kendinden önceki fiilden ayrı yazılır. Türkiye Türkçesinde sadece *-A* zarf-fiil ekini alır ve oldukça seyrek kullanılır. Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Azerbaycan Türkçesinde *-(I)b/- (U)b* zarf-fiil eki ile bağlanır. Söz konusu lehçelerde “hareketin geçmişte başlayıp, sözün söylendiği ana veya belli bir zaman dilimine kadar devam ettiğini” bildirir. *çık-* fiili ile birlikte kullanıldığında “hareketin birdenbire ve beklenmedik bir şekilde gerçekleştiğini” ifade eder. Türkmen Türkçesinde “hareketin gittikçe ilerlediğini ve özneye doğru olduğunu yöneldiğini” de gösterir.

12) gir-: İlk örneklerine 11. yüzyılda rastlanır. Karahanlı Türkçesinde Kutadgu Bilig'de bazı örneklerde hareketin başladığını ifade etme işlevinde kullanılmıştır. Aynı işlev, Çağatay Türkçesinde *kiriş-* fiili ile karşılanmıştır. Günümüzde Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılır. Ana fiile getirilen *-(I)p*

zarf-fiil eki ile bağlanır. Taranan metinlerde oldukça seyrek karşılaşılmıştır ve “hareketin yönünü” bildirir.

13) git-/get-: İlk örneklerine Çağatay Türkçesi döneminde rastlanılır. Eski metinlerimizde seyrek kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde ana fiile sadece $-(I)p/-(U)p$ zarf-fiil eki ile bağlanır ve daima kendinden önce gelen fiilden ayrı yazılır. Türkiye Türkçesinde de genellikle $-(I)p/-(U)p$ zarf-fiil eki ile alır. Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Azerbaycan Türkçesinde *get-* fiili, $-(I)b/-(U)b$ zarf-fiil eki ile birleşir. İşlev bakımından; “hareketin sürekliliğini, uzaklaştığını ve olup bittiğini veya bitmeye yaklaştığını” gösterir.

14) goy-/koy-: İlk defa Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar. Eski Uygur Türkçesinde ana fiilde gösterilen hareketin esaslı bir şekilde yapıldığını ifade etme fonksiyonu kazandırmıştır. Günümüzde Türkmen Türkçesinde *goy-* yardımcı fiili seyrek kullanılır. Ana fiile sadece $-(I)p$ zarf fiil eki ile bağlanır ve kendisinden önce gelen fiilden daima ayrı yazılır. Hareketin tamamlandığını, olup bittiğini bildirir. Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde *koy-* fiili, $-A$ zarf-fiil eki ile birleşerek “hareketin sürekliliğini” ifade eder. İşlek bir tasvirî fiil değildir. Nitekim taranan metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

15) goyber-: Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde sadece Türkmen Türkçesinde görülen ve seyrek kullanılır. Ana fiile $-Ip$ zarf-fiil ekiyle bağlanır ve her zaman kendinden önceki fiilden ayrı yazılır. “Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını” bildirir.

16) gör-: İlk örnekleri Eski Türkçe döneminde görülür. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde bu yapı, $-A$ zarf-fiil eki alır. Olumlu ve olumsuz kullanımında ana fiile birleşik yazılır. Günümüzde işlekliliğini yitirmiştir. Taradığımız eserlerde örneğine rastlanılmamıştır. Türkmen Türkçesinde çok yaygın olmasa da kullanılan bir tasvirî fiildir. “Hareketin deneme yolu ile gerçekleştiğini” gösterir. Kuruluşunda ana fiile sadece $-(I)p/-(U)p$ zarf-fiil eki getirilir ve her zaman ayrı yazılır.

17) gutar- / ğurtar-: Türkmen Türkçesinde *gutar-* fiili, ünlü ile biten bir fiilden sonra $-p$, ünsüz ile biten bir fiilden sonra $-(y)Ip/-(y)Up$ zarf-fiil eki ile birleşir ve oldukça az kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde *ğurtar-* şeklindedir. Ana fiile getirilen $-(y)Ib/-(y)Ub$

zarf-fiilini alır ve daima kendisinden önce gelen fiilden ayrı yazılır. Taradığımız eserlerde çok sık karşılaştığımız bir tasvirî fiil değildir. “Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını” bildirir.

18) otur-: İlk örneklerine Eski Türkçe döneminde rastlanılır. Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde sadece Türkmen Türkçesinde görülen ve sıkça kullanılan bir tasvirî fiildir. Ana fiilin mastar haline getirilen *otur-* yardımcı fiili ile birleşerek “hareketin başladığını” bildirir. Ana fiil tabanına getirilen *-p/-(I)p/-(U)p* zarf-fiilinden sonra geldiğinde ise “hareketin sürekliliğini” ifade eder.

19) ugra-: Sadece Türkmen Türkçesinde kullanılır ve ana fiile *-(I)p* zarf-fiili ile bağlanır. “Hareketin başladığını” bildirir.

20) yat-: İlk örnekleri Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkar. Günümüzde Oğuz grubu Türk lehçelerinde sadece Türkmen Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılır ve ana fiile *-Ip/-Up* zarf-fiil ekiyle bağlanır. “Hareketin sürekliliğini” bildirir.

21) yör-: İlk örnekleri Eski Türkçe döneminde görülür. Bu dönemde *yorı-* şeklinde kullanılan fiil, “hareketin sürekliliğini” ifade etmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde tasvirî fiil olarak kullanılmazken, Türkmen Türkçesinde Eski Türkçedeki “süreklilik” işlevi devam etmektedir. Ana fiile *-(I)p/-(U)p* zarf-fiil eki getirilir.

Tasvirî fiiller işlevlerine göre ise şu şekilde sınıflandırılabilir:

Hareketin öznenin lehine, kendisi için yapıldığını bildiren tasvirî fiiller: *-(I)p al-* (Tkm.)

Özneyi etkisi altına alma, sarma, kuşatma ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p al-* (Tkm.)

Hile ile ele geçirmeyi ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p al-* (Tkm.)

Yön ve süreç ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p/-(U)p bar-* (Tkm.)

Yön ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p/-(U)p gir-* (Tkm.)

Başlama ifade eden tasvirî fiiller: *-A başla-* (Tkm., Az.), *-A dur-* (Tkm.), *-(I)p/-(U)p otur-* (Tkm.), *-A otur-* (Tkm.), *-(I)p/-(U)p ugra-* (Tkm.)

Tezlik, çabukluk ifade eden tasvirî fiiller: *-Ø ber-/ver-* (Tkm., Gag.), *-(I)p ber-* (Tkm.), *-I/-U ber-/ver-* (Tkm., TT, Gag.)

Hareketi başkasının yararına yapmayı, rica ve isteği ifade eden tasvirî fiiller: *-I/-U ber-* (Tkm.), *-(I)p ber-* (Tkm.), *-Ø ver-* (Gag.)

Hareketin olup bittiğini, tamamlandığını ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p ber-* (Tkm.), *-(I)p bol-* (Tkm.), *-(I)p/-(U)p çık-/-(I)b çık-* (Tkm., Az.), *-(I)p gal-* (Tkm.), *-(I)p geç-* (Tkm.), *-(I)p goy-* (Tkm.), *-(I)p/-(U)p goyber-* (Tkm.), *-(I)p/-(U)p gutar-/-(I)b/-(U)b gurtar-* (Tkm., Az.)

Hareketin olup bittiğini veya bitmeye yaklaştığını ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p git-/-(I)b/-(U)b get-* (Tkm., Az.)

Yeterlilik, iktidar, imkân, muktedir olmayı ve hareketin meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını ifade eden tasvirî fiiller: *-A/-I/-U bil-* (Tkm., TT, Gag., Az.), *-(I)p/-(I)b bil-* (Tkm., Az.), *-(I)p bol-* (Tkm.)

İhtimal, olasılık ifade eden tasvirî fiiller: *-A/-I/-U bil-* (TT, Gag., Az.), *-(I)p bil-* (Tkm.)

İzin, istek, rica ifade eden tasvirî fiiller: *-A/-I/-U bil-* (Tkm., TT, Gag., Az.)

Süreklilik ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)b/-(I)p/-(U)p dur-* (Tkm., TT, Az.), *-(I)p/-(U)p git-*, *(I)b/-(U)b get-* (Tkm, Az., TT), *-(I)p/-(U)p otur-* (Tkm.), *-(I)p yat-* (Tkm.), *-(I)p yür-* (Tkm.)

Hareketsiz sürekliliği ifade eden tasvirî fiiller: *-A gal-/gal-/kal-* (Tkm., TT, Gag. Az.), *-(I)b gal-* ve *-(I)p gal-/kal-* (Tkm., TT, Az.), *-(I)p/-(U)p otur-* (Tkm.)

Hareketin geçmişte başlayıp, sözün söylendiği ana veya belli bir zaman dilimine kadar devam ettiğini ifade eden tasvirî fiiller: *-A gel-* (TT), *-(I)p gel-/-(I)b gäl-* (Tkm., Az.)

Hareketin başka bir hâle dönüşmesini ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)b/-(U)b gal-* (Az.)

Hareketin birdenbire ve beklenmedik bir şekilde gerçekleştiğini ifade eden tasvirî fiiller: *-A gel-* (TT), *-(I)p/-(U)p gel- /-(I)b/-(U)b gäl-* (Tkm., TT, Az.)

Hareketin gittikçe ilerlediğini ve özneye doğru olduğunu yöneldiğini ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p/-(U)p gel- /-(I)b/-(U)b gäl-* (Tkm., Az.)

Hareketin uzaklaştığını ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p/-(I)b git- /get-* (Tkm., TT, Az.)

Hareketin deneme yolu ile gerçekleştiğini ifade eden tasvirî fiiller: *-(I)p/-(U)p gör-* (Tkm.)

Çalışmada tespit edilen tasvirî fiiller listelenip, Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında kullanım açısından mukayese edildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tkm.: *al-, bar-, başla-, ber-, bil-, bol-, çık-, dur-, gal-, geç-, gel-, gir-, git-, goy-, goyber- gör-, gutar-, otur-, ugra-,yat-, yör-*

TT: *ver-, bil-, dur-, kal-, gel-, git-*

Gag.: *ver-, bil-, kal-*

Az.: *başla-, bil-, çix-, dur-, gal-, gäl-, get-, gurtar-*

Tkm., TT, Gag., Az.: *bil-, gal-/kal-/gäl-*

Tkm., TT, Az.: *bil-, gal-/kal-/gäl-, gel-/gäl-, git-/get-, dur-*

Tkm. TT. Gag.: *ber-/ver-, bil-, gal-/kal-*

Tkm. Az: *başla-, çık-/çix-, gutar-/gurtar-*

Türkmen Türkçesinde üç fiille kurulan tasvirî fiil yapısı örneklerine de rastlanılmıştır. Örneğin: *uçup gidip bar-*, *gülümsirâp seredip bil-* vb. Diğerlerinde ise bu yapı, “ana fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil” kuruluşundaki gibi iki fiilden meydana gelmiştir.

Çalışmamızda elde edilen verilere göre tasvirî fiiller, Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Şiraliyev ve Abdullayev bu durumu Kıpçak grubunun bu lehçeye tesiri ile açıklar. Azerbaycan, Türkiye ve özellikle Gagavuz Türkçesinde ise bu özel fiil yapısının kullanımının gittikçe azaldığını söyleyebiliriz. Söz konusu lehçelerin gramer kitaplarında tasvirî fiil olarak verilen bazı fiillerin günümüzde kullanımdan düştüğü tespit edilmiştir. Örneğin; yaklaşma fiili olarak bilinen *yaz-* fiili, bu grup içerisinde sadece Türkiye Türkçesinde kullanılan bir tasvirî fiildir. Ancak incelediğimiz eserlerde hiç karşımıza çıkmamıştır. *koy-* fiili, Türkmen Türkçesinde *goy-* şeklinde yaygın olarak görülürken, Türkiye Türkçesinde yine yazı dilinde kullanımdan düşen fiiller arasında yerini almaktadır. Hareketin devamlılığını bildiren *dur-* fiili, Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde korunmasına rağmen, Gagavuz Türkçesinde örneğine rastlanılmamıştır.

TARANAN ESERLER

Azerbaycan Türkçesi:

Abdulla, K. (2012). *Labirint*. Bakı: Qanun Neşriyatı.

Varis. (2013). *Metamorfoz*. Bakı: “OL” MMC.

Elatlı, E. (2013). *Cähännämdän Gälän Säs*. Bakı: MBM.

Gagavuz Türkçesi:

Tanasoğlu, D. (1985). *Uzun Kervan*. Kişinev: Literatura Artistike.

Kara Çoban, D. (2004). *Seçmä Yaratmalar*. Ankara: Türksoy Yayınları.

Zanet, T. (2006). *Dramaturgiya (Yaratma Pyesalar hem Çevirmelär)*. SSRE “Presa”, Chişinău.

Türkiye Türkçesi:

Cumalı, N. (1998). *Viran Dağlar*. (4. baskı). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Işinsu, E. (2006). *Cumhuriyet Türküsü*. (2. baskı). Ankara: Elips Kitap.

Uzuner, B. (2012). *Su*. İstanbul: Everest Yayınları.

Türkmen Türkçesi:

Gurbanov, B. ve Bayramov, N. (1979). *Çarva Mergeniň Gürrüňi-Dövli Guyı*. Aşgabat: Magarif.

Hüdaynazarov, B. (1985). *Göreş Meydanı*. Aşgabat: Magarif.

Ismayılov, H. (1990). *Saylanan Eserler*. Aşgabat: Magarif.

KAYNAKLAR

- Abdulla, K. (2012). *Labirint*. Bakı: Qanun Neşriyatı.
- Ak, C. (2006). *Türk Dili*. (2. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Akbaba, E. D. (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Akar, A. (2004). *Muğla Ağzıları*. Muğla: Muğla Üniversitesi Basımevi.
- Akar, A. (2009). Bodrum Ağzılarında Şimdiki Zamanda Süreklilik Bildirien Bir Tasvir Fiili: {-I gat-}, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*, Ankara: TDK Yayınları, 27-32.
- Arat, R. R. (1987), Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen I-II. *Ungarische Jahrbücher*, VIII/1-24, 309-343. *Makaleler. Cilt I*. 224-290.
- Arıcıoğlu, T. (2010). *Türkmen Türkçesinde Birleşik Fiiller*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- Atabay, N., Kutluk, D., Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ay, Ö. (2011). “Ol-” Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6 (1), 679-692.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baylıyev, H. (1981). *Saylanan İşler*. Aşgabat: İlim.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi* (3. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Buran, A., ve Alkaya, E. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri* (7. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.
- Coşkun, V. (2001). Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -a/e, /i - o/ö, -u/ü, -y Zarf-Fiil Ekleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 11, 76-93.
- Cumalı, N. (1998). *Viran Dağlar*. (4. baskı). İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Delice, T. B. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Demir, N. (1994). Birleşik Fiiller ve Vurgu: -İver- Şeklinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü. *TDAY- Belleten*, 83-94.

- Demir, T. (2004). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Demir, N. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde Tasvir Fiilleri, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 103-116.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede Fiiller*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2012). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. (6.basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elatlı, E. (2013). *Cähännämdän Gälän Säs*. Bakı: MBM.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yayın.
- Ergin, M. (2012). *Orhun Abideleri*. (46. baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A.V. (1953). Türkçede Fiil Birleşmeleri. *TDAY-Bellekten*, 16-28.
- Gaydarcı, G.A., Koltza, E.K., Pokrovskaya, L.A., Tukan, B.P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (çev.: İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gaydarcı, G.A., Koltza, E.K., Pokrovskaya, L.A., Tukan, B.P. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*. Moskva: İzdatelstvo "Sovetskaya" Ensiklopediya.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları.
- Gökçe, F. (2007). *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Gurbanov, B. ve Bayramov, N. (1979). *Çarva Mergeniñ Gürrüni-Dövli Guyı*. Aşgabat: Magarif.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Güney, F. Ş. (2008). Tatar Türkçesinde Bitme ve Tamamlanma Bildiren Birleşik Fiil Yapıları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII (1), 125-140.
- Güneş, S. (2003). *Türk Dili Bilgisi*. (7. baskı). İzmir:
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- Hepçilingirler, F. (2004). *Türkçe Dilbilgisi*. (2. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Häsänov, G., Äliyev, K., Celilov, F. (1989). *Azərbaycan Dili*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
- Hüdaynazarov, B. (1985). *Göres Meydanı*. Aşgabat: Magaríf.
- Ismayılov, H. (1990). *Saylanan Eserler*. Aşgabat: Magaríf.
- Işınsu, E. (2006). *Cumhuriyet Türküsü*. (2. baskı). Ankara: Elips Kitap.
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kahraman, T. (2004). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Dumat Basımevi.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: TDK Yayınları
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Say Yayınları
- Kangal, S. (2005). *Dilbilgisi*. İstanbul: Hilal Kitabevi.
- Kara, M. (2001). *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. (2. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, F. (2011). Bil- Tasvir Fiilinin İşlevleri, *Turkish Studies*, 6(1), 1421-1438.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karabörk, K. (2006). Yol Kelimesiyle Yapılan Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşmiş Fiiller. *Türk Dili Dergisi*, S 652, 357-363.
- Kara Çoban, D. (2004). *Seçmä Yaratmalar*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Karahan, L. (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. (10. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kestelli, R. N. (2011). *Resimli Türkçe Kamus*. (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kononov, A. N. (2001). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. (3. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1959). Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri. *TDAY-B.*, 107- 124.
- Merhan, A. (2008). Özbek Dilinde Betimleyici (Deskriptif) Eylemler. *TUBA / JTS* 32 (I), 367-383.
- Modern Rusça Sözlük Rusça- Türkçe / Türkçe- Rusça* (2005). (haz. Ali Bayram ve Galina Stoletneya). İstanbul: Fono Yayınları.
- Musaoğlu, M. ve Kirişçioğlu, F. (2008). Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisinin İncelenmesi Üzerine. *Türkologiya*, No 1-2, s. 32-54.
- Orucov, Ə., Abdullayev, B., Rəhimzadə, N. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*. Bakı: Şərq- Qərb. IV cilt.
- Özçelik, S. (2002). Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine. *Türk Dili Dergisi*, II (610), 820-824.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Öztürk, J. (2007). Dilimizde “-mAyA (-mAğA) Başlamak” Yapısında Bir Birleşik Fiilden Söz Edilebilir Mi?. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VII (1), 111-120.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Parlatır, İ. ve Şahin, H. (2011). *Türk Dili*. (2. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Pokrovskaya, L. A. (1990). *Grammatika Gagavuzskogo Yazık*. Kişinev: Lumina.
- Pravila Orfografii i Puntuatsii Gagavuzskogo Yazıka*. (1995). İzdatelstvo Lumina, Kişinev.
- Sarıyev, B. ve Güder, N. (1998). *Türkmencenin Grameri (II Morfologiya: Şekil Bilgisi)*. Ankara: MYB.
- Savran, H. (2001). Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, II (596), 140-142.

- Serebrennikov, B. A ve Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sevortyan, E. B. (1978). *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov II*. Moskva: Nauka.
- Sinan, A. T. (1998). Türkçe'de Yeterlik İfadesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 217-236.
- Sis, Nesrin (2006), Mahtumkulu Şiirlerinde Tasvirî Fiiller Üzerine Bir İnceleme, *Türk Dünyası İncelemeri Dergisi*, VI (1), 221-227.
- Soyegov, M. (1994). *Perviçnie Formı Deepriçastiya B Covremennix Oguzskix Yazıkax*. Aşgabat: İlim.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, S. (2008). *Türkmen Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine Örnekli Çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Şahin, S. (2012). Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 177-190
- Şiräliyev, M. Ş ve Abdullayev, K. M. (1992). *Oğuz Grupu Türk Dillärinin Muğayisäli Grammatikası*. Bakı: Elm.
- Tan, A. (2010). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tanasoğlu, D. (1985). *Uzun Kervan*. Kişinev: Literatura Artistike.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turgunbayer, C. (2008). Kırgız Türkçesindeki *Bol-* Fiilinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Türkbilig*, 126-135.
- Türk Lehçeleri Grameri* (2007). (ed. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. (1962). Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı.
- Türkmen Diliniñ Grammatikası Morfolojiya* (2000). Aşgabat: Ruh.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.

Uzuner, B. (2012). *Su*. İstanbul: Everest Yayınları.

Varis. (2013). *Metamorfoz*. Bakı: “OL” MMC.

Yaman, E. ve Köstekçi, M. (1998). *Türk Dili ve Kompozisyon Üniversiteler için Örnekli-Uygulamalı*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Yıldız, O. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde Yeterlik Fiillerinin Fonetik Durumu. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (4), 233-252.

Yiğitbaşı, Hatice (2003). Bugünkü Uygur Türkçesinde Birleşik Fiiller. *TDAY- Belleten*, 1999/I-II, 365-380.

Yuldaşev, A. A. (1965). *Analitiçeskie Formı Glagola v Tyurskih Yazıkah*. Moskva: İzdatelstvo “Nauka”

Yüksel, Z. (2001). Kırım Türkçesinde Ol- Yeterlik Fiili. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 12/1, 417-425.

Zanet, T. (2006). *Dramaturgiya (Yaratma Pyesalar hem Çevirmelär)*. SSRE “Presa”, Chişinău.

Zeynalov, F. R. (1972). Çağdaş Türk Dillerinde Birleşik Sözcükler Sorunu. *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler* (Ankara, 27-29 Eylül 1972). Ankara: TDK Yayınları. 511-517.

Zeynalov, F. R. (1986). Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 24-25 1980-1986, 455-468.

Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (Türkiye Türkçesi Yusuf Gedikli). İstanbul: Cem Yayınevi.

İnternet:http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatih_kiriscioglu_saha_turkcesi_tasviri_filler.pdf. adresinden 15.09.2014 tarihinde alınmıştır.

EKLER

EK-1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Tasvirî Fiiller

Tkm.	TT	Gag.	Az.
<i>al-</i>	-	-	-
<i>bar-</i>	-	-	-
<i>başla-</i>	-	-	<i>başla-</i>
<i>ber-</i>	<i>ver-</i>	<i>ver-</i>	-
<i>bil-</i>	<i>bil-</i>	<i>bil-</i>	<i>bil-</i>
<i>bol-</i>	-	-	-
<i>çık-</i>	-	-	<i>çix-</i>
<i>dur-</i>	<i>dur-</i>	-	<i>dur-</i>
<i>gal-</i>	<i>kal-</i>	<i>kal-</i>	<i>ğal-</i>
<i>geç-</i>	-	-	-
<i>gel-</i>	<i>gel-</i>	-	<i>gäl-</i>
<i>gir-</i>	-	-	-
<i>git-</i>	<i>git-</i>	-	<i>get-</i>
<i>goy-</i>	-	-	-
<i>goyber-</i>	-	-	-
<i>gör-</i>	-	-	-
<i>gutar-</i>	-	-	<i>ğurtar-</i>
<i>otur-</i>	-	-	-
<i>ugra-</i>	-	-	-
<i>yat-</i>	-	-	-
<i>yör-</i>	-	-	-

EK-2. İşlevlerine Göre Tasvirî Fiiller

İşlev	Tkm.	TT	Gag.	Az.
Özneyi etkisi altına alma, sarma, kuşatma	<i>-(I)p al-</i>	-	-	-
Öznenin lehine yapma	<i>-(I)p al-</i>			
Hile ile ele geçirme	<i>-(I)p al-</i>	-	-	-
Yön ve süreç	<i>-(I)p/- (U)p bar-</i> <i>-(I)p gir</i>	-	-	-
Başlama	<i>-(I)p/-A başla-</i> <i>-A dur-</i> <i>-A otur-</i> <i>-(I)p/- (U)p ugra-</i>	-	-	<i>-A başla-</i>
Tezlik, çabukluk	<i>-Ø/-I/-U/- (I)p ber-</i>	<i>-I/-U ver-</i>	<i>-Ø ver-</i> <i>-I/-U ver-</i>	-
Hareketi başkasının yararına yapma, rica ve istek	<i>-I/-U/- (I)p ber-</i>	-	<i>-Ø ver-</i>	-
Bitme, tamamlanma	<i>-(I)p ber-</i> <i>-(I)p bol-</i> <i>-(I)p/- (U)p çık-</i> <i>-(I)p gal-</i> <i>-(I)p geç-</i> <i>-(I)p goy-</i> <i>-(I)p/- (U)p goyber-</i> <i>-(I)p/- (U)p gutar-</i>	-	-	<i>-(I)b çık-</i> <i>-(I)b/- (U)b</i> <i>ğurtar-</i>
Bitme veya bitmeye yaklaşma	<i>-(I)p git-</i>	-	-	<i>-(I)b/- (U)b</i> <i>get-</i>
Yeterlilik, iktidar, imkân, muktedirlik	<i>-A/-I/-U/- (I)p bil-</i> <i>-(I)p bol-</i>	<i>-A/-I/-U bil-</i>	<i>-A/-I/-U bil-</i>	<i>-A/-I/-U/- (I)b</i> <i>bil-</i>
İhtimal, olasılık	<i>-(I)p bil-</i>	<i>-A /-I/-U bil-</i>	<i>-A /-I/-U bil-</i>	<i>-A /-I/-U bil-</i>
İzin, istek, rica	<i>-A/-I/-U bil-</i>	<i>-A/-I/-U bil-</i>	<i>-A/-I/-U bil-</i>	<i>-A/-I/-U bil-</i>
Süreklilik	<i>-(I)p/- (U)p dur-</i> <i>-(I)p/- (U)p git-</i> <i>-(I)p/- (U)p otur-</i> <i>-(I)p yat-</i> <i>-(I)p yör-</i>	<i>-(I)p/- (U)p dur-</i> <i>-(I)p/- (U)p git-</i>	-	<i>-(I)b dur-</i> <i>-(I)b/- (U)b</i> <i>get-</i>

İşlev	Tkm.	TT	Gag.	Az.
Hareketsiz süreklilik	-A/(I)p gal- -(I)p/(U)p otur-	-A/(I)p kal-	-A kal-	-A/(I)b gal-
Geçmişten belli bir zamana kadar süren hareket	-(I)p gel-	-A gel-	-	-(I)b gäl-
Başka bir hâl alan hareket	-	-	-	-(I)b/(U)b gäl-
Ani ve beklenmedik hareket	-(I)p/(U)p gel-	-A/(I)p/(U)p gel-	-	-(I)b/(U)b gäl-
İlerleme ve özneye yönelme	-(I)p/(U)p gel-	-	-	-(I)b/(U)b gäl-
Uzaklaşma	-(I)p git	-(I)p git	-	-(I)b get-
Deneme yolu ile gerçekleşme	-(I)p/(U)p gör-	-	-	-

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı	BAYRAKDARLAR, Tuğba
Uyruğu	TC
Doğum tarihi ve yeri	18.04.1983 - İzmir
Medeni hali	Bekar
Telefon	0(312) 2021485
Faks	-
e-posta	tbayrakdarlar@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans (Tezli)	Gazi Üniversitesi / ÇTL	Devam ediyor
Yüksek Lisans (Tezli)	Niğde Üniversitesi/ TDE	2012
Lisans	Muğla Üniversitesi/ ÇTL	2007
Lise	Bergama Lisesi	2000

İş Deneyimi, Yılı	Çalıştığı Yer	Görev
2012- devam ediyor	Gazi Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2010-2012	Nevşehir Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

ARNAZAROV, Seyitnazar, Makaleler, Sonçağ Yay., Ankara, 2013 (haz. Hüseyin Yıldırım-V.Savaş Yelok-Tuğba Bayrakdarlar)

(Tanıtma Yazısı) Argunşah, Mustafa (2013), Çağatay Türkçesi, Kesit Yayınları, İstanbul, 381 s.

“Arzu ile Kamber Hikâyesinin Nevşehir Varyantları ile Azerbaycan Varyantının Mukayesesi”, (Yrd. Doç.Dr. Metin ARIKAN ile birlikte), I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, C 5, Nevşehir Üniversitesi Yay.: 2, 2012, s.175-197.

ZÜNNÜNOVA, Saida, Eller, Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Yıl: 38 / Sayı: 445, Kasım 2010, s. 52-54 (Özbek Türkçesinden Aktarım).

UMERBEKOV, O'lmas, Altın Yapraklar, Kardeş Kalemler Dergisi, Yıl: 6 / Sayı: 63, Mart 2012, s.28-30 (Özbek Türkçesinden Aktarım).

SAİD, Ahmed, Bahar Suları, Kardeş Kalemler Dergisi, Yıl: 8 / Sayı: 85, Ocak 2014 (Özbek Türkçesinden Aktarım).

GAZİ GELECEKTİR..

Gazi gelecektir...

